

Utemeljenost manjinskih naroda u Crnoj Gori

UTEMELJENOST MANJINSKIH NARODA U CRNOJ GORI

Podgorica, oktobar 2019. godine

Izdavač**Naziv publikacije**

Utemeljenost manjinskih naroda u
Crnoj Gori

Za izdavača

Boris Raonić

 GradjanskaAlijansaCG

 @GACrnaGora

 gradjanskaalijansa

 office@gamn.org

 www.gamn.org

 Studentska ulica br. 21/a, Lamela 9, st. 5, Podgorica

 +382 20 513 687

Urednica

Tanja Pavićević

Projekat podržan od strane:

Korektura

Tanja Pavićević

Dizajn i priprema za štampu

Zoran Zola Vujačić

Štampa

AP Print, Podgorica

Tiraž

500

Crna Gora

Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-9940-741-03-7
COBISS.CG-ID 39200016

Stavovi iznijeti u publikaciji ne izražavaju nužno i stavove donatora.

Navođenje i korišćenje informacija iz ove publikacije dozvoljeno je, uz obavezno navođenje izvora i vlasnika autorskog prava.

Korišćenje materijala u bilo koje druge svrhe nije dopušteno bez prethodnog odobrenja Građanske alijanse.

Izrazi koji se u ovoj publikaciji koriste za fizička lica u muškom rodu podrazumijevaju izraze u ženskom rodu.

Za djelove publikacije preuzetih iz eksternih izvora GA ne snosi odgovornost.

Slika na korici: Jaroslav Čermak - Crnogorske izbjeglice se vraćaju u svoje selo

Sadržaj

Uvod	4
Boris Ristović - Etički diskurs koji je nadilazio sve podjele	5
Ramiz Hadžibegović - Čojstvo iznad plemenskih lokalnih okvira	12
Branko Banović - Grad koji je uvijek bio dom za sve	24
Enis ef. Burdžović - Čovjek koji je ličnu slobodu žrtvovao za humane ideale	32
Edin Smailović - Svjedočanstvo o našoj ljepšoj strani	38
Neđeljko Necko Đurović - Građansko društvo oduvijek je obitavalo na prostoru Rumije	42
Milica Nikolić - Bokejska mornarica – tradicija duga preko 12 vijekova	51
Samir Jaha i Vesna Delić - Nekad metla i čekić, danas fakultetska diploma	57
Aleksandra Kapetanović i Biljana Gligorić - Potencijal na kojem se gradi bolja budućnost	65
Milena Bešić - Netoleracija i dalje prisutna	70
Vuk Uskoković - Nadnacionalni vitez kojeg je oblikovala čast	75
Vladan Žugić - Uvijek sa građanskim partijama, bili antiratni heroji ili partijski uhljebi	83

Uvod

Poštovani građani i građanke,

Sa zadovoljstvom predstavljamo publikaciju „Utemeljenost manjinskih naroda u Crnoj Gori“, u ediciji Građanske alijanse, koju je podržao Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava, a koja na nedvosmislen način pokazuje da je crnogorsko društvo kroz različite epohe njegovalo različitost, te uvažavalo nacionalne i kulturne identitete i posebnosti.

Ideja „multikulturalizma“, koja je teorijski postavljena kao novi koncept na kojem se gradi savremenno građansko društvo, ideja je koju je Crna Gora baštinila kroz vjekove, s obzirom na istorijska dešavanja i prirodne migracije različitih vjerskih, nacionalnih i kulturnih entiteta. Dakle, multikulturalizam je u Crnoj Gori oduvijek bila realnost sama po sebi a ne puki apstraktni politički koncept.

Biće Crne Gore, koje oduvijek čine narodi različitih nacionalnih identiteta i vjerskih opredjeljenja, primjer je da je mirni suživot i koegzistencija moguća, te da je to najoptimalnija formula za zajedničko postojanje uz duboko poštovanje i uvažavanje „drugačijeg“.

Takvo državno opredjeljenje pretočeno je i u najviši pravni akt koji posebno garantuje prava pri-padnicima manjinskih naroda i drugih manjih nacionalnih zajednica – i to pravo na izražavanje, čuvanje, razvijanje i javno ispoljavanje nacionalne, etničke, kulturne i vjerske posebnosti, te pravo na upotrebu nacionalnih simbola i upotrebu vlastitog jezika i pisma.

Iz svih ovih razloga, Crna Gora je primjer društva u kojem različiti narodi i nacionalne zajednice, uvažavajući jedne druge, grade temelj građanskog društva, te je kulturna raznolikost Crne Gore utemeljena na vrijednostima mira i uzajamnog poštovanja.

Posebnu zahvalnost iskazujemo autorima tekstova na uloženom trudu kako bi kroz eseje pokazali na najveće bogatstvo koje Crna Gora ima, a koje je njegovala i nosila kroz različite vremenske epohe.

Tanja Pavićević

KORIJENI CRNOGORSKE TRADICIJE MULTIKULTURALIZMA

Etički diskurs koji je nadilazio sve podjele

Piše: Boris Ristović

Postoji mnogo definicija i tumačenja onog što građansko društvo predstavlja, dok se u našim okvirima ono uglavnom svodi na otpor nacionalističkom fundamentalizmu i vjerskom uplivu u društveno-političke odnose. S jedne strane, ovako usko postavljena teza zanemaruje brojne bitne političke, ekonomski i kulturne pretpostavke građanskog društva, a koje se svode na uspostavljanje i prihvatanje demokratskih mehanizama unutar kojih se društvene promjene sprovode bez krvoprolića ili tektonskih institucionalnih potresa. No, s druge strane – takvo tumačenje uslovljeno je političkim razvojem tokom druge polovine XX vijeka unutar jugoslovenskog i komunističkog ideološkog ambijenta, koji je sekularni i multikulturalni koncept “bratstva i jedinstva” nametnuo kao ključne odrednice građanskog društva, suprostavljajući ih nacionalnim i vjerskim podjelama.

Stoga i naša promišljanja o građanskom društvu rijetko kada prelaze naznačene granične vrijednosti jugoslovenske ikonografije, uz frustrirajuće odsustvo svijesti o demokratskim mehanizmima, koje je Popper, jedan od očeva ideje o otvorenim/građanskim društvima, naveo kao ključni preduslov. Takve su debate služile mobilisanju društvenih snaga protiv mnogo opasnijih “demonova” nacionalizma i klerikalizma, sve dok u protekloj deceniji nisu počele da poprimaju deformacije u smislu legitimisanja **jednih** nacionalizama nauštrb **drugog**. To je bio veoma snažan signal da je naše poimanje građanskog društva i tradicije oslobođeno suštinskog sadržaja, u smislu što stvarno znači “građansko društvo” i na koji način ono može predstavljati alternativu nacionalističkom i vjerskom mobilisanju unutar političke zajednice, a koje svakih 50-ak godina dokazuje svoju pogubnost.

Crnogorske građanske tradicije su veoma siromašne. Paradoksalno – suštinski su stvorene tokom jugoslovenskog komunizma, i stoga su prilično deficitarne po pitanju prihvatanja demokratskih vrijednosti i procedura, što je manje više sličan problem u svim djelovima Balkana južno od velikih urbanih središta duž linije Sava-Dunav. Te su tradicije ideološki bile obojene prilično agresivnom distancu u odnosu na nacionalističke i klerikalne ideje, imajući u vidu njihovu kompromitaciju tokom Drugog svjetskog rata, koji je svojim naslijedom i ishodom definisao političke diskurse koji i danas uslovjavaju crnogorske političke procese.

Na tom fomu je jugoslovenska država institucionalizovala multikulturalnost kao jedno od svojih ključnih političkih obilježja. No, to ne znači da je multikulturalnost, kao princip miroljubive koegistencije i prožimanja različitosti, svuda bila podjednako snažna i iskrena. Mape ratnih razaranja tokom ratova 1990-ih, od Like preko Podrinja do Metohije tužni su podsjetnik.

Foto: Crnogorci

specifična tradicija crnogorskog multikulturalizma, koja seže u vrijeme patrijarhalne Crne Gore dinastije Petrovića, a koja je imala izuzetno snažni etički naboј, koji je u značajnoj mjeri prevaziolazio nacionalne i vjerske razlike.

Etika je bila jedna od relativno bitnijih filozofskih i političkih tema još od doba antike. Posloviočno opterećen najboljim mogućim načinom organizovanja države i društvenog modela, ali i dovođenja pojedinaca do toga da njihovo djelovanje budu usklađeno/usmjereni sa/ka određenim principima, Aristotel je dosta pažnje poklanjao ovom pitanju, i to sa posebnim naglaskom na vrline. On je kombinovao nekoliko postulata, na kojima je izgradio svoj koncept etike, a jedan od čuvenijih je o zlatnoj sredini, po kojoj je svaka vrlina sredina između dvije krajnosti (od kojih je svaka porok). Tako je, na primjer, hrabrost sredina između nepromišljenosti i plašljivosti, a ponos između oholosti i poniznosti. Prateći Aristotelovu logiku po pitanju koncepta etičke vrline – u suštini dolazimo do smjernica koje bi trebale osigurati da djelovanje jednog pojedinca unutar političke zajednice budu najbolje moguće i racionalno, i da u svakoj situaciji odabere pravilan izbor između mogućih pravaca djelovanja¹. Kao što i sam Rasel konstatuje – definišimo Dobro (a kod Aristotela – to je Sreća, koja leži u moralnim postupcima²), i onda učinimo da naši postupci teže ostvarenju Dobrog.

Što se tiče veze između etike i kulturnog identiteta, osvrnućemo se na još jedan bitan Aristotelov element po pitanju ostvarivanja etičkih vrlina u praksi. Naime, on se osvrće na praktične teškoće

¹ Bertrand Rasel, *Istorijsa zapadne filozofije*, Narodna, knjiga, Beograd, 1998

² Ibid.

u realizovanju racionalnih ciljeva, ukoliko se ne djeluje u zajednici sa drugim pojedincima koji imaju zajednički (racionalni) interes i sa kojima možemo sarađivati u ostvarivanju tog zajedničkog interesa. Dakle, i on sam naglašava značaj zajednice ljudi koji dijele iste interese/vrijednosti, te da u djelovanju ka njihovom ostvarivanju – potvrđuje se svijest o tome što ih povezuje – i shodno tome – kako ih to istovjetno razlikuje od ljudi s kojima ne dijele taj interes/vrijednosti. Drugim riječima, ako krenemo od shvatanja etičkih vrlina kao smjernica za prihvatljivo društveno djelovanje, te uticaja tih smjernica među pojedincima koji ih prihvataju, na kraju dolazimo do procesa formiranja zajedničkog identiteta.

Lični identitet čini mnoštvo kolektivnih identiteta – nacionalni, vjerski, politički, rodni, kulturni, seksualni... i sve to ukazuje na brojne opcije povezivanja među ljudima po različitim osnovama identifikacije³. Jedna od tih opcija kolektivnih identiteta, kulturni identitet – Zagorka Golubović definije kao obrazac zajedničkog načina života i mišljenja, zajedničkog iskustva na kojem se temelje oblici i sadržaji saznanja i kao vrednosni referentni okvir koji ukazuje individuama šta je poželjno a šta nije sa stanovišta date kulture.⁴

MARKO MILJANOV: "PRIMJERI ČOJSTVA I JUNAŠTVA"

Mnogo toga je rečeno o ovoj knjizi. Mladi ratnik pograničnog kučkog plemena, koji se uzdiže kroz plemenske i državne strukture, dospijeva do titule plemenskog vojvode i jednog od najznačajnijih ljudi u mladoj crnogorskoj državi. Međutim, nakon što su ratovi okončani i vjekovni cilj ispunjen – Crna Gora je oslobođena i počinje razdoblje u kojem se država izgrađuje kroz svoj birokratski aparat i jedan centar moći. Polako sa istorijske scene silazi ona epska herojska Crna Gora i na istu scenu stupa država, koja propisuje načine ponašanja i nameće odanost samo jednom principu – državnom interesu, kojeg artikulišu državne institucije, a kojima faktički upravlja jedan čovjek.

Dakle, nije to više ambijent nezavisnih plemena, koja su promovisala u svoje vođe najhrabrije, najmoćnije, najčasnije i najmudrije, niti je to više bio svijet u kojem je nedostatak snažnih institucija koje bi sprovodile pisane zakone – kompenzovan nepisanim pravilima koja su opredjeljivala djelovanje i pojedinaca i porodično-plemenskih struktura. Marko Miljanov upravo slika taj nestajući svijet, kako i sam kaže „kako bi od zaborava sačuvao“ pojedine svijetle primjere ljudi i junaka, koji su diktirali sadržaj društvenih odnosa i to sa one najvažnije – etičke strane. Drugim riječima – oni koji su u brojnim komplikovanim društvenim situacijama suprostavljenih pojedinačnih i/ili kolektivnih interesa – sposobni za pravilan izbor između mogućih pravaca djelovanja.⁵

³ Sandra Radenović, *Nacionalni identitet, etnicitet, (kritička) kultura sjećanja, Filozofija i društvo*, 2006

⁴ Zagorka Golubović, *JA i DRUGI, Antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta*, Republika, Beograd, 1999

⁵ Bertrand Rasel, *Istorijske zapadne filozofije*, Narodna, knjiga, Beograd, 1998

U tome leži i osnovni značaj „Primjera“ – što su od zaborava otrgli jedan svijet sa njegovim pravilima, prije nego je država ojačala i nametnula svoja. U svojim pričama, koje Marko Miljanov navodi – pronalazimo ljudе raznih polova i etnija i vjera i društvenih statusa – koje vezuje jedna stvar: njihova sposobnost da u bitnim društvenim situacijama naprave prave izbore. Kako je i navedeno, kada definišemo Dobro, onda se etičke vrline svode na postupke ka ostvarivanju tog Dobra. A Marko Miljanov je Dobro sažeо u čojstvu i junaštvu, ili još preciznije u onoj čuevnoj maksimi: Junaštvо je kad braniš sebe od drugog, a Čojstvo je kad braniš drugog od sebe. Kroz prizmu usklađenosti postupaka sa tim principom, Marko Miljanov nam prikazuje kako se ti principi poštuju u komplikovanim društveno-političkim, kao i u osjetljivim intimnim porodičnim situacijama – od pregovora kućkog i hotskog vojvode u vezi sklapanja mira, pa sve do supruge šaljskog vojvode koja svog sina savjetuje kako da održi ličnu i porodičnu čast.

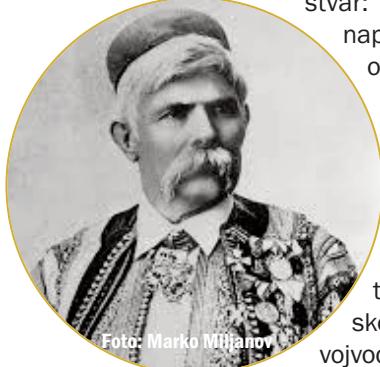

Foto: Marko Miljanov

Knjiga kućkog vojvode Marka Miljanova (Popovića) "Primjeri čojstva i junaštva" jedan je od najznačajnijih književno-kulturnih spomenika crnogorskog društva XIX vijeka. Njen značaj, koliko zbog načina na koji je napisana, toliko zbog onoga o čemu piše – je u tome što predstavlja ključ za razumijevanje crnogorske patrijarhalne kulture i njenog etničkog predznaka, kao i crnogorskog kulturnog identiteta koji je iz nje iznikao. Drugim riječima, iako su etničke, vjerske, plemenske i političke linije bile izuzetno vidljive tokom tog perioda (i isto tako podložne promjenama), pitanja etike su predstavljala jedno od centralnih tačaka društveno-političkog života i osnov stalnih preispitivanja opravdanosti društvenih aktivnosti. Sa hroničnim manjom pisanih dokumenata o društvenom životu ispod burne površine političkih odnosa i vojnih trvjenja – „Primjeri“ ostaju kao jedan od najbogatijih izvora podataka o plemenskom patrijarhalnom svijetu Crne Gore i njegovim nepisanim pravilima ponašanja i odnosa, i kao takav – zanimljiv ključ za njihovo razumevanje kulture tog perioda.

ETIČKI DISKURS MARKA MILJANOVA

Značaj „Primjera“ jeste, dakle, u tom famoznom etičkom diskursu, i povezanosti sa formiranjem kulturnog identiteta. Unutar kompletног opштег područja svih iskaza koji uslovjavaju etičke vrline, Marko Miljanov ne propušta priliku da naglasi kako taj etički diskurs nadilazi ukorijenjene etničke, vjerske ili čak i socijalne identitetske podjele/identitete.

U jednom od najpoznatijih primjera, Osman Mušović, nikšićki kapetan pokušava da svoje muslimane ožalosti zbog smrti neprijatelja - pješivačkog serdara Mrkoja riječima: „Od onakvoga komšije moglo je biti Turcima štete, a nikad sramote, koja je gora! Sjutra kad dođe vakat da se

mirimo, kome ćete poslat građane da vi na stanak dođe, s kim ćete mir činjet i narodne poslove svršavat? Sve će vi biti tanko i mršavo bez Mrkoja serdara. Tako i rat kad bidne, onakvijema treba prvo objavit, sa onakvijem se mili bit, mirit“. Međutim, nije suština, u tolikoj mjeri, sadržana u riječima nikšićkog kapetana, koliko u odgovoru njegovih podređenih: „Ti govorиш, kapetane, što pristaje tebe, dobri dobrog da žališ, no mi drugi ne možemo tako, no kad kukamo mi Turci, bogu šućur e kukaju i Pješivci!“ Dakle – uprkos ratu i etničko-vjerskim-političkim identitetskim rovovima, postoji ta svijest o dobrim Ijudima, čiji etički karakter (pristaje im) nadilazi njihove etničko-vjerske identitetske kalupe, i omogućava im međusobno povezivanje – iznad tih kalupa, a baš na osnovu etičkih vrijednosti. I upravo tu liniju možemo pratiti kroz cijelu knjigu, prelazeći s primjera majke i sestre Eleza Koskića do Meda Đečevića ili Ali paše Osmanagića koji čuvanje svojih pravoslavnih pobratima/prijatelja prepostavljuju i samom životu – „Aman, sve ču dat za njega, pare i sina i sebe, a njega ne dam!“.

U tim momentima, nakon samog etičkog čina i samoprijegora, Marko Miljanov naglašava još jedan bitan element. Naime, kada Ali paša Osmanagić spasi Ivezu Vukova, Marko Miljanov zaključuje: „Sva vojska čestita ovo velikodušno poštenje“ – što je veoma bitan momenat, u kojem šira zajednica potvrđuje ispravnost samog čina. Ovakav epilog lako se pronalazi diljem „Primjera...“. Na primjer – u kratkoj priči o jednom boju Pipera i Kuča, Ivo Jokov odbija počasti zbog jednog vještog pogotka u borbi, ukazujući saborcima ko je zaista odgovoran za to. Kako Marko Miljanov navodi – „za ovu su riječ više o lvu lijepo govorili no da bješe deset Turaka, ubio“. Sličan je i primjer Minja Adžijinog, koji odbija počast najboljeg junaka u tek završenom boju, tvrdeći da je neki ratnik bio bolji od njega. A kad su ga njegovi saborci kritikovali, odgovorio je: „Muč, beštijo, na ta' način ja bi sramotu u Pipere donio, a ne poštenje! Za svakogega čojka ljepše je u srednju ili zadnju družinu vojevat no u prve se na oružje drugoga nadat!“

Ovdje se pomaljaju 2 ključna elementa etičkog diskursa u „Primjerima“ Marka Miljanova – poštovanje etičkih standarda obilježje je posebnih, dobrih ljudi, koje nadilazi ostale identitetske obrasce. Takvo djelovanje nailazi na opšte odobravanje okoline; ljudi poštuju pojedince, bez obzira na njihove ostale identitetske odrednice, koji se svojim etičkim djelovanjem izdižu iznad urođenih identiteta. Naime, to što je neko Crnogorac, Turčin, Piper/Kuč, muškarac, žena – stećeno je rođenjem. A to što je neko čovjek i/ili junak – posljedica je njegovog ličnog djelovanja. I to je ono što izdvaja pojedinca iz naroda, i to je ono što narod poštuje kod pojedinca.

U patrijarhalnom svijetu crnogorskog kulturno-geografskog prostora, Marko Miljanov je izdvojio određena pravila ponašanja i vrijednosne iskaze – koji konstruišu etički diskurs, specifičan i karakterističan za pomenuti prostor, a u kojem egzistiraju brojni drugi (etnički, vjerski...) identiteti, a koje pomenuti etički diskurs objedinjuje u jedinstveni crnogorski kulturni identitet. I to kao - obrazac zajedničkog načina života i mišljenja, zajedničkog iskustva na kojem se temelje oblici i

sadržaji saznanja i kao vrijednosni referentni okvir koji ukazuje individuama šta je poželjno a šta nije sa stanovišta date kulture.

Naime, mi vidimo toliko različitih ljudi – podijeljenih rodnim, etničkim, vjerskim, socijalnim, plemenskim, porodičnim (identitetskim) granicama, koje čvrsto opstaju kroz vrijeme i nerijetko su uzrok brojnih konfliktova. Ono što nam „Primjeri“ omogućavaju – jeste spoznaja da su te granice premostive – i to upravo kroz matrice društvenog djelovanja uslovljene etičkim diskursom. Nikšićki kapetan se izdiže iznad redova gradske muslimanske populacije i staje rame uz rame pješivačkog serdara, istovjetno izdignutog iznad pravoslavnih seljaka. Hotski glavar Prelja Ljuljov brani svetinju svog doma i obavezu pružanja utocišta bježuncima, iako se radi o krvniku njegovog brata – riječima koje se jednako razumiju u svakom kutku tog svijeta, bez obzira na vjeru i naciju - „znam da je Puniša ubio moga brata, no dosta je mene od Puniše da nemam brata, pa ne mogu podnijeti oboje da nemam od njega: da nemam brata ni obraza“.

„Svaka kultura ima svoje sopstvene i jedinstvene obrasce ponašanja koji najčešće izgledaju tuđi ljudima drugačijeg kulturnog porijekla“⁶

Sadržaj „Primjera“, dakle njegov etički diskurs, sažet maksimom o čojstvu i junaštvu – najlakši je put ka objašnjenju kulturno-geografskog prostora Crne Gore. Od prvih putopisa, zapisa Ljubomira Nenadovića i Gerharda Gezemana, pa sve do savremenih socioloških i antropoloških studija – taj etički diskurs je prvi na dohvatu kada trebamo sebi ili svijetu objasniti ko smo, tj po čemu se razlikujemo od okolnih kultura. Ili po čemu nas drugi razlikuju od okolnih kultura. Međutim, tu dolazimo do jedne male dileme. Naime, pomenuti zapisi – vezuju taj etički diskurs za Crnogorce, kao etničku grupu, dok „Primjeri“ Marka Miljanova imaju mnogo širi okvir djelovanja, tj odnose se na jedan kulturno-geografski prostor koji se prostire od planina Istočne Hercegovine do planina Sjeverne Albanije, obuhvatajući i crnogorske nahije, brdska i plemena stare Hercegovine. I što je još bitnije – uključuje i Albance i muslimane. Dakle, u tom blagom raskoraku, „Primjeri“ su ključni dokument koji objašnjava etički diskurs ovog kulturno-geografskog prostora, ali se na kraju taj diskurs izjednačava sa crnogorskim kulturnim identitetom – vezanim za crnogorski narod. Time se pravi gruba greška, jer iz samog djela Marka Miljanova – jasno se očituje da etički diskurs uvezuje jedan širi kulturno-geografski prostora.

⁶ *Entoni Gidens, Sociologija, CID, Podgorica, 2001*

A taj prostor je vijekovima „patio“ od nedostatka snažne države, kao regulatora društveno-ekonomskih odnosa i garanta fizičke i pravne bezbjednosti. Upravo u takvom svijetu, nastaju samo-regulatorni mehanizmi koji teže uspostaviti i održati normalan život, pružiti osnovnu zaštitu članovima zajednice i propisati osnovna pravila ponašanja. Od muslihuna, preko kmetova i mirovnih vijeća, plemenskih glavarja, pa sve do instituta krvne osvete i umira – unutar tog kulturno-geografskog prostora formira se jedan specifični kodeks ponašanja, kao referentni okvir za članove zajednice. U tom brisanom prostoru – zajednica se nije uvijek mogla suprostaviti divljoj snazi i moći izvanjih vojski ili moćnih pojedinaca – ali je mogla da nagradi sve one pojedince koji su poštivali taj kodeks, i strpljivo je gradila etički diskurs, koji se sastojao od etičkih normi i etičnih ljudi – kao model ponašanja za sve članove zajednice. I upravo je to što je kompletne kulturno-geografske prostor razlikovalo od susjednih.

O AUTORU

Boris Ristović je rođen u Podgorici 1977 godine, istoričar i antropolog je po obrazovanju. Posljednjih 20 godina radio je u brojnim crnogorskim nevladinim organizacijama i medijima, kao i u medjunarodnim organizacijama i ICT sektoru, zadužen za razvoj i upravljanje projektima iz oblasti ljudskih prava, institucionalnih reformi, podrške nevladinim organizacijama i digitalnih inovacija u javnom i privatnom sektoru.

U slobodno vrijeme, član je upravnih odbora Udruženja Roditelji i crnogorskog Udruženja profesora istorije, ljubitelj stripova, vizantijske kulture i balkanske epike, i upravnik ulaza u ime Skupštine etažnih vlasnika kojom dominiraju penzioneri nekadašnje moćne crnogorske aluminijumske industrije.

BRATIMLJENJE PETRA PETROVIĆA NJEGOŠA I ALI-PAŠE RIZVANBEGOVIĆA POUKA SVIM NAREDNIM POKOLJENJIMA

Čojstvo iznad plemenskih lokalnih okvira

Piše: Ramiz Hadžibegović

Istorija, ta posrnula učiteljica života, pokazuje da je, u ne malom broj slučajeva, prošlost podložna revizijama, brisanju istine, a činjenice koje ne ulaze u istoriju često su presudne. Istoričari, ako uopšte drže do sebe, i koji ne stvaraju istoriju, pa ni knjige koje interpretiraju i nastoje da tumače neke istorijske istine, ne polažu pravo na konačnu izvedenost. Nedostatak konsenzusa o sopstvenoj prošlosti nije samo naš već i univerzalni problem. Mnogi teoretičari smatraju da istorija nije ništa drugo nego „izmanipulisana verzija stvarnosti koju pišu oni koji trenutno imaju moć da nametnu sopstvene interese“.

Svaka istorija ima svoju skrivenu ili više svjesno skrivenu istoriju. Šta je stvarni rezultat i smisao života i istorije ako takozvani pravedan pogled na istoriju, od kada je svijeta i vijeka, oblikuju oni koji dolaze poslije nas. Istorische priče se ukrštaju, ali je po pravilu, jedna u prvom planu. Uostalom, oni koji su zauvijek začutali nijesu ovlastili istoričare da moraju precizno rekonstruisati stvari kakve su nekad bile, zbog čega se često pomiješaju stvarnost, mašta i zablude.

Dakako, bilo bi previše i od istoričara očekivati da se zanimljivost o bratimljenju Petra Petrovića Njegoša i Ali-paše Rizvanbegovića¹ češće spominje, ali, u postojićim političkim okolnostima, to može biti vrijedan istorijski primjer za sve što se posljednjih decenija na Balkanu događalo, i dragocjena pouka budućim pokoljenjima, koja žive na prostorima gdje priroda ima ljudske razmjere, gdje vjekovima zajedno postoje različite nacije, jezici i vjere. Ova priča, zalivene ravnodušnosti, prema svemu što je čutanje vjekova ovdje vidjelo i svjedočilo, mora da bude izvučena iz naslage prošlosti i zapuštenosti, mora da bude reanimirana i na adekvatan način predstavljena, budući da je sve neobjašnjeno danas najmoćnije, najaktivnije, najprisutnije, a teret takve posebnosti sve nosi i podnosi. Zaborav i čutanje su kazna koju dosuđujemo svemu što je nedostojno tokom ove šetnje kroz život.

¹ Ali-paša Rizvanbegović Stočević, 1783 – 1851, imenovan pašom a potom 1833.g. i vezirom Hercegovine, koju odvaja od Bosne i njome upravlja sve do smrti, držeći u svojim rukama svu njenu sudbinu. Bio je veliki reformator i inovator u poljoprivredi. Izvodio melioracije, zasadivao i gajio južno voće (masline, vinova loza, bădem, pirinač, duvan), povrće i svilene bube. Tolerantan prema hrišćanima. Ne rijetko bio na strani srpskog klera i hrvatske biskupije. Pred kraj života, usprotivio se sultanovim reformama, zbog čega je ubijen.

Ovo je svojevrsna rekonstrukcija jedne egzistencije koju je vrijeme prebrisalo ali ne i istorijski fakti.

Zato je ovaj mali osjećaj deskriptivnog legitimeta izuzetno dragocjen. Iako se o Njegošu skoro sve zna, ova zanimljivost koju baštini istorija i grad Dubrovnik, sem istoričarima te pedantnim hroničarima, malo je poznata široj javnosti, o njoj se rijetko govorи i nedovoljno piše, kao da je nastupila neka istorijska ili kulturna amnezija. Mnogima bi, bez sumnje, više imponovalo da ovu raskošnu istorijsku, kulturološku, filozofsku, političku, etičku, sociološku i ljudsku priču okončamo još prije njenog nastanka.

Kada su Njegoš i Ali-paša, u svojoj internoj pismenoj korespondenciji, zaključili da pregovori o teritorijalnim problemima nemaju alternativu i da je svako rješenje bolje od rata, otpočeli su pripreme oko organizacije susreta i razgovora, od kojih je zavisio dalji status spornih teritorija i budući odnos Crne Gore i hercegovačkog pašaluka.

U preliminarnim pregovorima oko mjesta susreta, u opciji su bili Metković i Dubrovnik. Ali-paša je predlagao Metković, a Njegoš Dubrovnik. Na kraju, prihvaćen je prijedlog crnogorskog vladike, da se sretnu u Dubrovniku, gradu kao stvorenom da se pretura po prošlosti. Uz posredovanje ruskog konzula Jeremije Gagića, turskog komesara Selim-bega i austrijskog predstavnika, i ignorisanja osvijedočenih vrijednosti mitske prošlosti, kad su se putevi otvorili, a izazov i neizvesnost bili nikad veći, u Dubrovniku je 1842. godine upriličen susret crnogorskog vladike i hercegovačkog vezira. Ulogu domaćina imao je baron Karlo Rosner i okružni dubrovački kapetan.²

Bilo je to vrijeme u kojem su se pomiješale istorija i nesreća, pomračina i ratni sukobi, nepravda i poniranje, zlo i naopako, grubost i svirepost; doba kada je čitava jedna generacija živjela između dvije epohе koje presjecaju jedna drugu, između dva načina života, dvije kulture i religije; kada je čovjek gubio svaku prirodnost, svaki moral, sigurnost i ljudskost; gdje se patnja smatrala

Foto: Njegoš

² Kad je upriličen susret, Njegoš je imao 29 godina, dok je njegov sagovornik, bio duplo stariji. Zanimljivo, obojica su umrli iste godine (1851.).

A portrait of a man with a dark beard and mustache, looking slightly to the right. He is wearing a traditional-style vest with intricate patterns in red, gold, and black, over a white collared shirt. A sword is visible on his left side. The background is plain.

Foto: Niegos - dio njegove prepiske

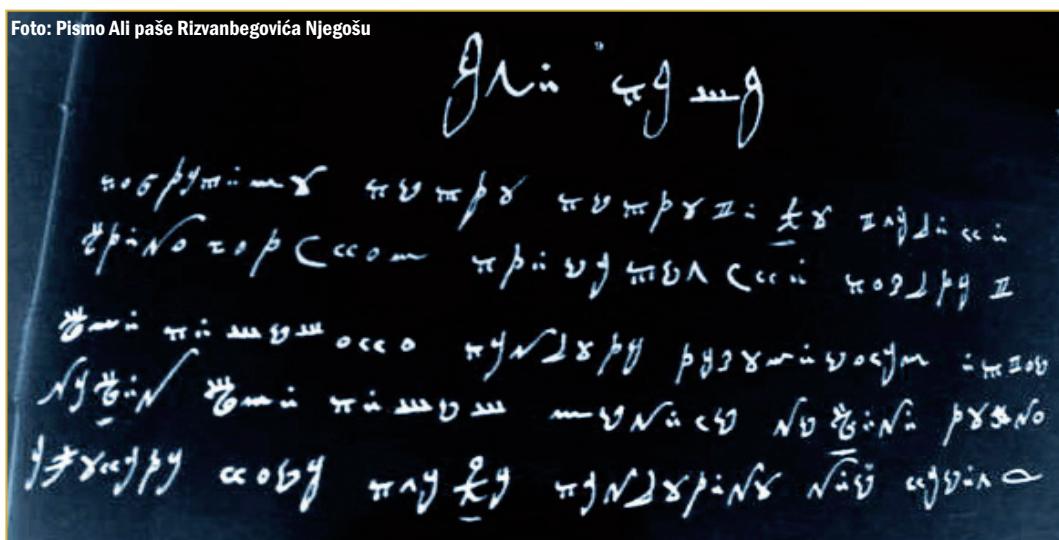
Foto: Njegoš - dio njegove prepiske

prirodnim i normalnim stanjem, a svako zlo se podnosilo strpljivo; gdje su se svakodnevno zgušnjavala zbivanja i uvećavala dramatičnost; kada se ukazivao đavo u sedam binjišah.

Veliki broj međusobno razmijenjenih pisama, te njihov susret u Grahovu, 1838. godine, potvrđuje da su se oni, prije susreta u Dubrovniku, odlično poznavali. Prema istorijskim faktima, hercegovački vezir je gajio iskrenu toplinu prema crnogorskom čojsству i junaštvu, a prema Njegošu prijateljstvo, respekt i dužno poštovanje.

Inoćencio Čulić, franjevac i bogoslovski nastavnik, u svom pismu arheologu i publicisti Franju Cararriju, kaže: „Čekam vladiku i mostarskog vezira, koji bi se trebali sastati u Brgatu. Trebate znati da se je po nalagu carigradskog dvora imao u mojoj župi održati njihov sastanak zbog nekih zemalja i granica“. Iz Čulićevog pisma saznajemo da su Dubrovčani, u to vrijeme, bili više naklonjeni veziru. Njegoš je došao u Dubrovnik nešto ranije, krajem avgusta, namjeravajući da se prije susreta sa Ali-pašom, konsultuje sa ruskim konzulom Gagićem, dok je vezir doputovao početkom septembra.

Foto: Pismo Ali paše Rizvanbegovića Njegošu

Sastanak je održan u starom dubrovačkom lazaretu na Pločama, iako je vezir imao nalog iz Carigrada o zabrani udaljavanja iz Brgata. „Vladika, obučen po crnogorski, boravi kod nekog dobrostojećeg pravoslavca, dok njegovih deset pratilaca spavaju u različitim kućama“, piše Čulić.³ „Prošlog ponedeljka, oko osam sati ujutro, stigao je mostarski vezir u Carinu (turska tvrđava udaljena oko milju od Brgata). Tu stigoše oko 11 sati okružni poglavari, major sa različitim oficirima i vojnicima, mnogo činovnika i veoma mnogo znatiželjnika, kao i neki podržani vladičin činovnik. Poklonili su mu se i bezjahu zadovoljni njegovim ophođenjem, visokim lijepim stasom, oholom bradom, krasnom i bogatom istočnjačkom odjećom i njegovim gošćenjem. Spomenutima je ponudio slatkiše, kafu limunov sok i lulu“, pisao je Čulić.

Pregovarači su željeli da što prije otpočnu razgovori, do čijeg rezultata im je bilo i te kako stalo. Prvi susret je održan u prisustvu dubrovačkog okružnog poglavara Roznera, okružnog poglavara Kotora Ivačića i ruskog predstavnika Gagića, koji je samo izrazio poštovanje hercegovačkom vezиру, da bi se, odmah potom, povukao. Paša je bio oduševljen Njegoševom ljepotom, gospodstvom, rječitošću i jezgrovitim dosjetkama.⁴

³ Mnogi dubrovački pravoslavci duboko su zamerili Njegošu, što za vreme svog boravka u tom gradu nije bio obučen u mantiji već u crnogorskoj nošnji (Primedba autora: Prepostavljam da je Njegoš zeleo da napravi razliku između pobožnog i religioznog čoveka i vladara).

⁴ Ali paša je bio izrazito lijep čovjek. Hroničari bilježe da je mnogo volio žene. Jedno vrijeme u svom haremu, imao je šest Gruzijanki. Otuda u našem narodu izreka Lijepa ko Đurđijanka. Zanimljivo da je njegov sin Mehmed Ali paša, bio sultanov vezir.

Međusobnom razmjenom posjeta pregovori su se pretvorili u svojevrstan diplomatski spektakl. Prvo je Njegoš posjetio Ali-pašu, a zatim je na vladičin poziv, hercegovački vezir uzvratio, posjetivši ga u njegovoj rezidenciji. Na Njegoševu inicijativu, Ali-pašu je, pred rezidencijom, dočekala gradska muzika. Nakon toga, obojica su, otmjeni, svečani, prosvetljeni, tajnoviti, ozareni i teško objašnjivi iz prostora koji bolje pamte mač ili metak od latinske mudrosti, na konjima obišli Dubrovnik. „Nikad dva visočija i divnija musketara ne vidjesmo“, govorili su Dubrovčani.

Bile su to sjetne sudbine i spontane ljudske prirode. Na zaprepašćenje pravoslavnih Dubrovčana, dva vladara su zajedno sjedjeli u kafani, šetali rivom i Stradunom, u najprijateljskijem raspoloženju. Crnogorski vladika bez mantije, u narodnoj nošnji, sa oružjem, a turski paša sa bogatim velurskim binjišem, postavljenim samurovinom. Svojom magijom i skrivenom ljudskom dušom općinili su Dubrovčane, iako nisu razumjeli, osim svoje intuitivne percepcije, zašto su izazvali toliku pozornost lokalnog stanovništva.

Prema pouzdanim istorijskim izvorima, Njegoš i Ali-paša su, za svo vrijeme boravka u Dubrovniku, prilazili jedan drugom sa radoznalošću, duhovnošću i etičnošću, te blagom ushićenošću. Nakon oficijelnih obaveza, ostajali bi zajedno do duboko u noć, uz najkvalitetnija vina i bogatu trpezu. Bila je to gozba velikodostojnika koji su poštivali sve vrline života i svoje prolaznosti. U korjenu razgovora i međusobnog druženja razvila se ideja o pobratimstvu, za nas bez značaja ko je predložio takav čin, budući da su obojica nosili u svom biću aromatične asocijacije svog podneblja i posebnog identiteta, karaktera i mentaliteta, uz nepodnošljivu dilemu: zašto se nešto nejasno i različito u sebi ne bi moglo savladati svojom voljom. Za tako nešto imali su snažno uporište u svom realnom, političkom, obrednom, ritualizovanom i ljudskom poretku svog života.

Ne ustručavajući se da izrekne najveće komplimente crnogorskom vladaru, vezir je u jednom momentu rekao: „Anda seni (zakletva), ovakvog čovjeka u butum dunjaluku (celom svijetu) nema. Kakva bi korist bila da se ovakav čovjek oženio pa da ima četiri sina“. Veličao je Njegošev um koji uspjeva da malom narodu, oskudnog oružja, ispisuje veliku istoriju. Bili su to razgovori dva državnika sjetnih sudbina i spontane prirode, koji su živjeli uveliko ispred svog vremena, što je za ono doba bilo na granici fikcije.

Iako već narušenog zdravlja, Njegoš je za svo vrijeme boravka u Dubrovniku, bio dobre volje. Hvalio je Ali-pašu i njegove zasluge za red i mir, blagostanje u pašaluku, za hrabro držanje u vrijeme napada Bošnjaka i Turaka. Ponavljao je zahvalnost paši za principijelnost, poštenje, hrabrost, vladarsku mudrost, za njegov odnos prema narodima svih vjera: „Ti si vazda bio sirotiinska majka, i nijesi do sada dopuštao divljijema i bezbožnjema jaramazima da pršte raju u tvoju državu“. Između iskušenja i strepnje, mogućnosti i nade, te mnogobrojnih zabluda, predsuda, stereotipa, mitova i velikih narativa, razgovarali su o svom zdravlju, o prolaznosti života, o slabljenju turske imperije i političkim prilikama u Evropi. Vladika je posebno govorio o Austriji, Rusiji i Italiji, zemljama koje je posjećivao i dobro poznavao.

Za nekoliko dana intenzivnog druženja, dobro su se upoznali, a vrijeme trošno i zemno, obnavlja se neočekivanim ludostima mašte. Koliko je vezir upoznao Njegoša, njegove želje i namjere te političke ambicije, pokazuje ova izjava: „A Boga mi, moga mi dina, to je onaj pravi srpski ban od Kosova“.

Foto: Ali paša Rizvanbegović

Razgovarajući o granici između Crne Gore i Hercegovine, oko koje nijesu mogli postići potpunu sa-glasnost, Ali-paša je, u jednom momentu, rekao: „Predlažem da počekamo i vidimo šta će carevi (ruski i turski) reći“. Na to se vladika Ijutin i reče: „Ako ti imaš cara i moraš ga pitati, a ti ga pitaj, a ja sam car u mojoj zemlji i ne pitam nikoga što ću činiti u korist moga naroda“. Svakodnevni razgovori i druženja imali su svoju mjeru, cijenu, jasnoću, dubinu, snagu i trezvenost u sagledavanju pravog stanja stvari čovjekove elementarne prirode, političke i diplomatske realnosti. Spoj sklada mudrosti i smirenosti.

Nakon višednevnih razgovora, potpisani je ugovor u osam tačaka, između nezavisne oblasti Crne Gore i pašaluka hercegovačkog, o prestanku neprijateljstva.⁵ Utvrđene su granice dok je Građovo definisano kao neutralna teritorija. Veličina i značaj ugovora sa implikacijama koje su odjeknule van granica ovog prostora.

Nakon potpisivanja sporazuma, njih dvojica su se, sa puno razumijevanja i topline, izgrlili, a potom povukli u jednu prostoriju Antonija Čavre, i tu se pobratimili. Razložno i prihvatljivo ponekad postaje neshvatljivo i neočekivano. Ovaj čin nije imao namjeru da umilostivi sudbinu svojom poniznošću, već da zbuni svojom otmenom i prirodnom ljudskom drskošću. Hrabrost oslobođena predrasuda i osjećaj za moć trenutka, koji tada, jednako kao i danas, obezbjeđuje dragocjenu istorijsku dimenziju njihovog susreta i čina.

U principu, pobratimstvu prethodi veliko i dugo prijateljstvo te je ovaj čin Njegoša i Ali-paše, ritualizacija ili ugovor takvog odnosa.⁶ U svakom slučaju, oni su ovim postupkom premostili mnoge kulturno-razlike, prisutne na prostoru na kojem su živjeli.

⁵ U istorijskim izvorima egzistiraju dva datuma potpisivanja ugovora: 9. i 24. septembar 1842. godine

⁶ Od mene Petra Petrovića, včadike crnogorskog i kavaljera cara ruskoga, ljubezni pozdrav pobratimu Ali paši, kavaljeru cara turskoga i veziru sve Hercegovine. (P.P.Njegoš, Izabrana pisma, 1984, strana 95)

Da bi neko ljudsko djelo uspjelo moraju se sresti prilike i čovjek, što se ovog puta i desilo, ili kako Herman Hese kaže: „Gdje se prijateljski putevi slijaju, tu cijeli svijet za jedan čas izgleda kao zavičaj“. Slučaj je polazna tačka svakog života pa i ovog čina, sa implikacijama koje traže da se razumije ključno pitanje epohe i drame koja se odvijala u ljudskoj intimi i privatnosti, suočenoj sa izazovima istorije, politike, ideologije i najrazličitijih modela ograničenja.

U svom romanu Alipaša, publicista Danilo Marić, ovako opisuje samu ceremoniju bratimljenja: „Nađe se pozlaćena čaša na astalu pred njima. Iz bukare, bistre vode, do pola čaše usu vladika, pa je nadopuni Alipaša. Vladika, potom, doda iglu koju Alipaša ubode u jagodicu kažiprsta, pa iglu vrati vladiki. Na isti način se ubode i brđanin. Onda, istovremeno, prste nad čaše nadnesoše, drugom rukom stisnuše jagodice. Po tri kapi u čašu kanuše. Roze vino načiniše. Po tri puta pripijaše, obrediše, a između ljubiše - bratimiše se...“ Nikad i nijedan čin neće preduzimati bez znanja pobratima, zavještaše se, i na tome završiše, a sva je prilika, za svojih života držaše. Dva mala naroda velikim se napraviše.

Sastanak u Dubrovniku sa hercegovačkim vezirom i odluke koje su usvojili, bila je Njegoševa velika diplomatska pobjeda i uspjeh, jer je potpisivanjem ugovora, Ali-paša je priznao nezavisnost Crne Gore.

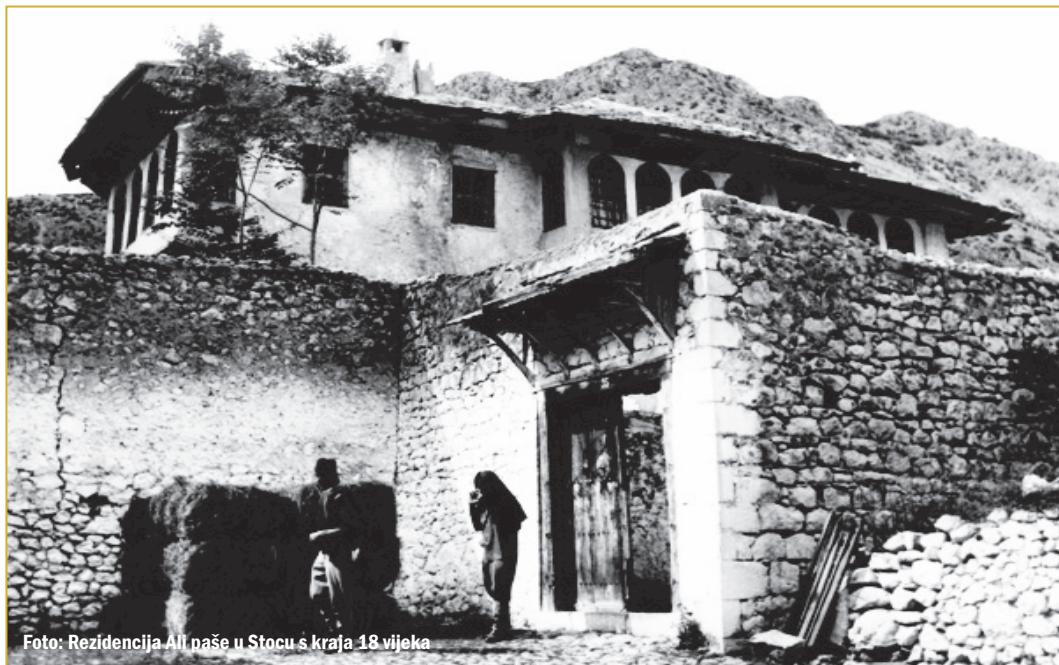

Foto: Rezidencija Ali-paše u Stocu s kraja 18. vijeka

U svojoj poslanici Crnogorcima i Brđanima, septembra 1842 godine, Njegoš ističe: „Poslijed dugog zla i krvoprolića, koje je bilo među nama i Turcima hercegovačkijeme, ja i Ali-paša, vezir hercegovački, sastadosmo se u Dubrovniku, oko svega se lijepo dogovorismo i među sobom mir i jako prijateljstvo utverdismo“.

Ne ulazeći u to koliko je ovaj sporazum zaista imao legalitet međudržavnog karaktera, nije sporno da je Crna Gora, u tom momentu, imala određene kapacitete državnopravnog subjektiviteta. Iako je ona i dalje smatrana dijelom osmanske imperije, granica se nije mogla preći bez odgovarajućih putnih isprava.

Za Austriju, Rusiju i druge evropske zemlje, to je bilo veliko iznenađenje. Ruski konzul Jeremija Gagić, kasnije, piše vladici: „...Niko se nije nadao da će te vi postići takav diplomatski uspjeh“.

Međutim, iz Carigrada je, nedugo, stiglo upozorenje: „Porta ne priznaje sporazum i nije spremna da ustupi ikome nijedan pedalj zemlje koji se nalazi pod njezinim formalnim suverenitetom“.

Za Crnogorce, u tom periodu, opterećene tradicijom plemena, Njegošev poobratimstvo bilo je veliko iznenađenje - kritika daje izvrsno dostojanstvo zabludama, iako se znalo da je za njega nacionalnost bila iznad vjere.⁷

Kad je bilo potrebno, Njegoš je uvijek prevazilazio lokalne plemenske okvire, zarad dobrih odnosa sa Hrvatima, Srbima, Turcima, Austrijancima. Vođen velikom idejom oslobođenja Crne Gore, vladici je jednako bio blizak i Beograd i Zagreb i Dubrovnik i Skadar i Mostar, koliko i buntovni vezir bosanski Gradaščević, toliko i Ali-paša Rizvanbegović, Osman-paša Skopljak, knez Aleksandar Karađorđević ili Ban Jelačić. Značaj i vrijednost svakoga od pomenutih cijenio je samo po tome koliko je ko mogao da mu pomogne u njegovoj političkoj i nacionalnoj misiji.

Jednako kao u Crnoj Gori, tako su i Hercegovci dočekali vezirovo poobratimstvo sa nevjericom i čuđenjem. I pre poobratimstva, a posebno nakon toga, pojedini istaknuti turski prvaci, otvoreno su sumnjali da je Ali-paša direktno štetio turskim interesima na prostorima Crne Gore. Tako Mu-jaga Mušović, zapovjednik Nikšića, ističe: „Kakvu vlast ima Ali-Paša, da daruje moju Župu, moju lijepu bašču, vladici crnogorskom“.

U kontekstu političkih, nacionalnih, vjerskih, vojnih i tradicionalnih običaja i prilika u to vrijeme, ovaj čin bratimljenja zaslužuje širu analizu, objašnjenje i dodatno razmatranje iz drugačije optike

---

⁷ „Ne pita se ko se kako krsti,/ No čija mu grije krvca dušu,/ Čije ga je mlijeko zadojilo,/ Čist put osta sili vjerovanja;/ Para vatom životom počerata,/ Svak uz svoju neka leti zraku,/ Prostora je dosta k žrtveniku,/ Svi uz jednu – ne biva českote“ (Njegoš iz Beča 1847. godine)

i perspektive. Bez namjere da se upustim u tako nešto, odgovore bi mogli ponuditi sociolozi, istoričari, antropolozi i drugi, pogotovo što se brojne poruke i pouke mogu izvući iz ovoga čina. U svojoj tajnovitosti i neočekivanosti, ovo pobratimstvo je prepuno zadatosti koje ne umanjuje slobodu izbora vladike i vezira za takav čin, ili što bi rekao čuveni Servantes: „Ništa vrijeme ne ostavlja u sijenci“.

Iskazujući duboko poštovanje prema ovom činu koji prevazilazi sve ljudske relacije u perodu smutnog vremena, ovo pobratimstvo je, koliko god se nekima činilo absurdnim i paradoksalnim, značilo tom vremenu kao obrazac u kojima su slična iskustva oblikovana, prenošena i čuvana zarad mira i očuvanja svake ljudske glave. Na razmedj vjekova, civilizacija, navika, običaja tradicije i istorije, ovo bratimljenje je primjer kako se može ostati čovjek i u vremenima koja ljude pretvaraju u zvjeri, budući da su Sokrat, Platon i Aristotel izjednačavali ideju dobra i morala sa

mudrošću i razumom. Sa punim uvjerenjem da čine dobro djelo, Ali-paša i Njegoš su prepoznali svoj svijet, naslutili svoju mjeru, svoj politički i društveni angažman, u namjeri i želji da promijene sebe i svoj odnos prema tradiciji i prošlosti, a sve u duhu integralne ideje državnosti, svjetovnosti i civilizovanosti. Prepoznavajući međusobnu raznolikost kao vrijednost samog životnog postojanja, oni su ovim činom pokazali kako se stvaraju uslovi da se zavoli i poštuje drugi, po tome što on jeste, kao vrijednost različit, a ne da, zbog svoje uskosti i interesa, volimo sebe. U tom bogatstvu različitosti, visoke duhovnosti i beskrajne duhovitosti, duboko svjesni da junaci dobijaju i kad gube, Njegoš i Ali-paša su pokazali da u tradiciji naroda Balkana ima mnogo toga vrijednog, što svjedoči da ovaj prostor ne treba da bude pozornica nesloge, netolerancije i mržnje, već prostor čija kulturna tradicija treba da bude u znaku prožimanja i saradnje raznih naroda koji tu žive.

Ovaj narativ koji je u mnogo čemu uticao na promjenu političke stvarnosti toga vremena, svjedoči da svako vrijeme ima svoje vrijednosti, mjeru, svoj stil, svoje etičke, estetičke i kulturne sadržaje. Nema ništa od kulture interakcije i međusobnog ohođenja u zajednici u kojoj je najprisutnija mržnja, kao antropološka greška i defekt osećajnosti. Mrzitelji se poistovećuju sa svojom mržnjom. Bez te absurdne strasti oni ne postoje. Drugi i drugaćiji doživljavaju se kao neprijatelj i tuđinac. Zato na tradiciju treba gledati trezvenije i drugaće kad je izučavamo, jer ona uvijek ima kapacitet da nam kaže nešto novo i nepoznato a može nam reći ponešto i o nama samima. Jedno je sigurno: ne možemo pronaći sebe ako se uporno vraćamo u prošlost, pokušavajući da rekonstruišemo slike i vrijeme u kojem je mitologija bila cijela i puna života. Svako je vrijeme zlo na svoj način, a čovjek može biti čovjek u svakom.

Od svih gluposti savremenog čovjeka najružnija je ona kad se s lakoćom presuđuje o stvarima o kojima ne postoji znanje ili kada se uđe u tumačenje na pogrešan način – sužena svijest opterećena predrasudama nije u stanju da domislí bilo kakvu istinu. Prošlost je samo jedna dimenzija sadašnjosti. S toga i pitanje: da li smo mi na Balkanu nepovratno zaglavljeni u stran-

puticama istorije, primitivizma, provincijalnosti, nejakosti i zaostalosti, rješavajući sve svoje međusobne probleme mržnjom, strahom, prijetnjama, ratovima i istrebljenjima? Ovo svjedočanstvo o pobratimstvu dva prijatelja isjava suptilnu diskretnost i nadasve vjeru da se ovakvom bliskošću dobija mir, a pobratimstvom pobjeđuje mržnja i ratni sukobi. Ili što bi rekao Marko Miljanov: „Svak za sebe, a svi propadosmo!“

U svakoj analizi pobratimstvo vladike i vezira neobična je kombinacija ovog prijateljstva, posebno u vremenu koje nam nudi drugačiju sliku društvenih i političkih odnosa na Balkanu. Možda ova

mjera neobičnosti razotkriva povratnu istinu normalnosti. Ne znam da li je pobratimstvo u to vrijeme bilo moderno, ali je činjenica da je, skoro uvijek, moderno u raskoraku i raskidu sa tradicijom. Oni su ovim činom napravili civilizacijski iskorak, prevazišli sve podjele, posebno vjerske, ne ostavljajući prošlost prošlosti. Naravno, u svemu tome ne treba prenebregnuti da su sa njima

otišle i neke istorijske tajne i istine. Iz ove naše stvarnosti teško je povjerovati da toga nije bilo.

Uostalom, i vrijeme umije da se duboko srodi sa svojim zabludama, odnosno, u vremenu i zaboravu gube se sva ostala razlikovanja.

U skali međuljudskih odnosa, počev od drugarstva, priateljstva i kumstva, pobratimstvo je najveći stepen bliskosti i povjerenja. Ono je na cijeni jer zbližava ljudi. To je etički ali i intiman slobodan izbor. Kao pobratimi ljudi dijele identitet.

Iako su znali da je teško proširiti granice shvatanja ljudskog identiteta i mišljenja tamo gdje postoje stereotipi, mora se priznati da su se Njegoš i Ali-paša negdje prepoznali po junaštву, intelektualnom sklopu, državničkoj mudrosti, ličnom ponosu, otmjenosti i dostojanstvu, i da je to bila prevaga za odluku bratimljenja. Ne sumnjam da su bili svjesni i činjenice da razlike u običajima ne umanjuju autentičnost njihova identiteta, jednako koliko su njihovi narodi, opstali na međi različitih civilizacija i pripadali sličnoj, ako ne i istoj, duhovnoj i psihološkoj grupi. Što bi se reklo, tipični karakteri u tipično našim uslovima.

Ovaj esej, kao antropološka, simbolička i metaforička paradigma, postaje autentično svjedočanstvo univerzalne činjenice koja potvrđuje i afirmiše komunikaciju, saradnju i priateljstvo među ljudima različitih kultura, ali i kao svojevrsna oda dostojanstvu humanim vrijednostima, neophodnim svakom naraštaju i vremenu.

O AUTORU

Ramiz Hadžibegović (1951. Bistrica, Bijelo Polje), diplomirao na Smeru za međunarodne studije Fakulteta političkih nauka u Beogradu. Za vreme studija bio je član Univerzitetskog odbora Saveza studenata Beograda, član Republičke i Gradske konferencije omladine Beograda. U periodu od 1975 - 1992. godine radio u Službi državne bezbednosti saveznog MUP-a, na poslovima kontraobaveštajne prirode, kada na lični zahtev odlaže u penziju. Osnivač i glavni urednik Radija Puls u Beogradu (1997), i Radija Jupok u Rožajama (1995).

U toku studiranja nagrađivan za naučne studije: druga nagrada Zajednice jugoslovenskih univerziteta za rad Inteligencija i radnički pokret; treća i jedina nagrada Jugoslovenskog pripremnog komiteta za Deseti svetski festival omladine i studenata za rad Kulturno nasleđe Jugoslavije i međunarodna saradnja mladih; druga nagrada (od 1500 prispelih radova) Muzeja grada Beograda i dnevni lista Politika za rad Napredni studentski pokret 1935 – 1941. godine u Beogradu; druga nagrada Beogradskog univerziteta, povodom Dana Republike za rad Omladina i njen položaj u samoupravljanju.

Objavljivao eseje, studije i književne prikaze u Srbiji i Crnoj Gori (časopis Savremenik, Beograd ; Komuna Podgorica; Mozaik, Bijelo Polje; reviji Elevate – Er Srbija; sarajevska revija DAMAR; beogradski dnevni listovi Danas i Politika; elektronski portali Crne Gore, Montenegrina.net, Srbije, BiH, Hrvatske), kao i veliki broj članaka i priloga u srpskoj i crnogorskoj štampi. Recenzent više knjiga.

Autor je knjiga **BLISKO KRAJU**, (izdanje Čigoja štampa, Beograd 2016.) i **IZ SENKE GORDOSTI** (AP PRINT, Podgorica, 2019.)

Zastupljen u ediciji **Ko je ko u Crnoj Gori , Arhe – Budva, 1999.godina.**

Živi i radi u Beogradu.

(SU)ŽIVOT I KULTURNA PROŽIMANJA U PROŠLOSTI PLJEVALJA: OSMANSKA KASABA
KAO CENTAR ISLAMSKE I PRAVOSLAVNE DUHOVNOSTI I RASADNIK TAMBURAŠKE
MUZIKE

Grad koji je uvek bio dom za sve

Piše: Branko Banović

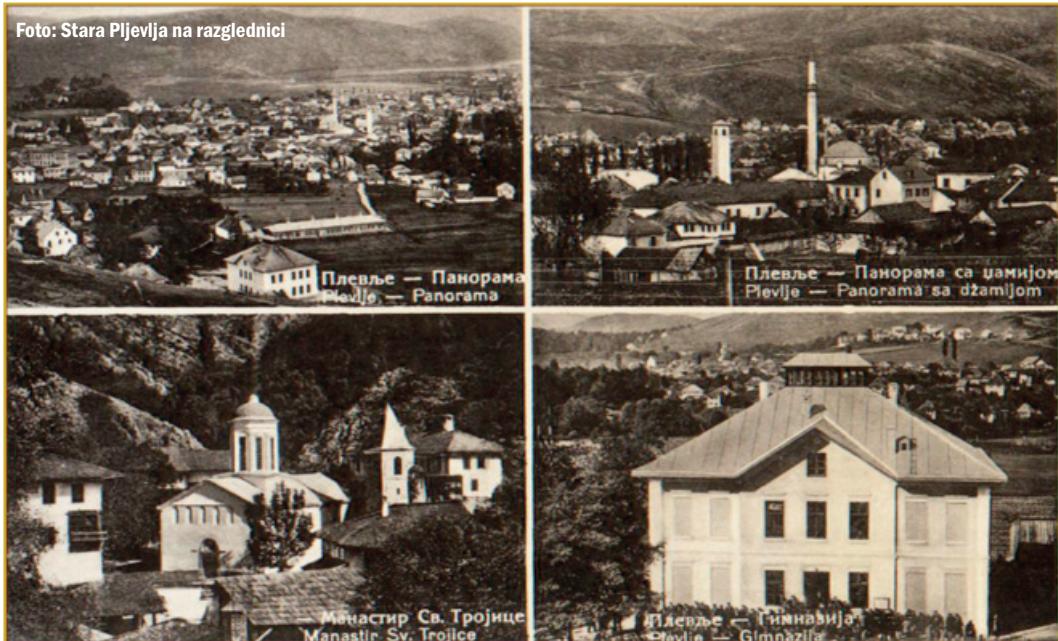
Grad je stanje duha i kao proizvod ljudske prirode čvrsto počiva na navikama ljudi koji u njemu žive. Osobenim duhom, Pljevlja su različite ljude, vjere, kulture i djelatnosti utkala u jedan kosmos, a o kulturnim preplitanjima koja su ugrađena u temelje grada najslikovitije će reći analiza nekoliko „suvih“ istorijskih činjenica.

U ovoj naprednoj kasabi, koja je gotovo 450 godina u kontinuitetu bila u sastavu osmanske države i u kojoj je preko dva i po vijeka stolovao hercegovački Sandžak-beg – razvijalo se najveće regionalno prepisivačko središte istočno-hrišćanske provijencije i sačuvana je jedna od najbohatijih manastirskih riznica na našim prostorima. U godinama kada postaju uticajni centar islamske kulture, obrazovanja i duhovnosti – u Pljevljima se ispisuju neki od najznačajnijih hrišćanskih rukopisa na našim prostorima iz doba osmanske vladavine. Prva crkvena zvana koja su se začula u Sandžaku i simbolički označila početak kraja osmanske dominacije – zazvonila su u Pljevljima i bila su zvana Rimokatoličke crkve. Tamburaška muzika, svojstvena vojvođanskoj ravnici – neke od najljepših umjetničkih izraza dobila je u Pljevljima, odakle je izvršila snažan uticaj na dalji razvoj starogradске muzike u Crnoj Gori. Ovo je tek mali dio onoga što bi se moglo reći. Da li su pojedinci koji su vijekovima unazad gradili i čuvali osoben duh Pljevalja svoju svakodnevnicu zvali suživotom ili prostu životom – ostavljam nam da o tome razmišljamo.

Od pamтивјека човјек је уточиште налазио оно где је могао да оствари своје физичке и духовне потребе, а археолошки налази говоре да су благодети плјевалског краја човјека привукле око четрдесет hiljada година пре нове ере. Стoga, културну бањину Пљевља карактерише хронолошки богат и разнолик материјални и духовни сараж, а до сада истражени локалитети свједоче о istorijskom континуитету ljudskog života od praistorije, преко bronzanog i gvozdenog doba, до наše ere i savremenog doba. Јако су и почетак и кraj antičkog razdoblja недовољно познати, нema сумње да је пре долaska Rimljana ова област била насељена ilirskim plemenima – vjerovatno Autarijatima. Sredinom II vijeka нове ере, Rimljani су у Kominima (tri kilometra западно од Пљевља)

podigli grad sa svim potrebnim gradskim sadržajima, a na osnovu poznatog prvog slova imena grada, lokalitet je nazvan Municipium „S“. Savremena geofizička istraživanja, kao i raskošan materijal grobnog priloga, nedvosmisleno ukazuju da se radilo o velikom gradu – značajnom pivrednom, ekonomskom i kulturnom centru jugoistočnog dijela rimske provincije Dalmacija (Germanović-Kuzmanović: 2009: 53-56).

Jezgro današnjeg pljevaljskog kraja bila je župa Breznica, koja je predstavljala jednu vrstu raskrsnice, kod koje su se ukrštali putevi prema primorju i zemljama u unutrašnjosti, a koja se nalazila pod uticajem raznih gospodara – Nemanjića, humskih kneževa Vojinovića, Nikole Altomanovića, Sandalja Hranića, kralja Tvrtka I, do Herceg Stjepana Vukčića-Kosače (Ćirković 2009: 74-78). Od uspostavljanja sultanove vlasti, do druge polovine šesnaestog vijeka, Pljevlja su od srednjovjekovnog trga, prerasla u veće urbano naselje – kasabu, koja se odlikuje čaršijom, trgom sa hamamom i mahalama povezanim uskim, krivudavim i nepravilnim sokacima. Intenziyan uspon Pljevalja vezuje se za Husein-pašu Boljanića – osmanskog funkcionera iz druge polovine XVI vijeka – koji je uspio da svojim vezama isposluje kod sultana Selima II izvjesne povlastice za stanovništvo ovog kraja (oslobađanje redovnih i vanrednih poreza, kao i održavanje nedjeljnog sajma), koje su važile i u narednim vijekovima. Pored monumentalne džamije, Husein-paša je podigao i druge građevine, među kojima karavansaraj, imaret, han i neke druge

prateće objekte, čime je postavio urbane temelje savremenih Pljevalja, tako da su Pljevlja dobila izgled prave orijentalne kasabe, postala jedno od značajnijih mjesta hercegovačkog sandžaka, a od 1576. godine i njegovo službeno sjedište (Pelidija, Zlatar 1998; Pelidija 2009; Miljković 2009). Krajem šesnaestog vijeka muslimani su živjeli u mahalama skoncentrisanim oko džamija u gradskom središtu i čaršiji, a hrišćani u mahalama manje ili više udaljenim od središta grada. Gradski način života nametao je običaje zajedničke za sve – okupljanje u kafanama, krčmama, na pijaci u vrijeme pazarnog dana, razgovore u dućanima, pekarima ili berbernicama. Dolazak brojnih pismenih i obrazovanih ljudi (kadije, učitelji, nastavnici, vjerski službenici, prepisivači, administrativno osoblje, vojni stručnjaci, sposobni trgovci...), uslovio je razvoj Pljevalja i kao obrazovnog centra, tako da već sredinom sedamnaestog vijeka rade tri mekteba (osnovne škole), dvije medrese (srednje škole) i dvije tekije (derviške škole). Upravo u periodu kada Pljevlja postaju značajan centar islamske kulture, obrazovanja i duhovnosti, prepisivačko središte pri manastiru Svetе Trojice dostiže svoj vrhunac. Naime, neposredno po osnivanju (1535), manastir se istakao razvijenom prepisivačkom djelatnošću, tako da danas postoji više desetina očuvanih rukopisnih knjiga, za koje se pouzdano zna da su nastale u Svetoj Trojici i da su njihovi prepisivači bili Trojičani – poznati po izuzetno lijepom jeziku i uglađenom načinu izražavanja. Prepisivačko središte pri manastiru Svetе Trojice dostiglo je vrhunac sredinom XVII vijeka, ponajviše zahvaljujući monahu Gavriliu Trojičaninu, proslavljenom prepisivaču i vještrom priređivaču starih tekstova, koji je – kao osobito obrazovan i čovjek živog duha – bogatim, gotovo raskošnim jezikom prepisao nekoliko hiljada listova, među kojima se posebno ističu: Psaltir (1642/43), Šestodnev bugarskog egzarha Jovana i Hrišćanska topografija Kozme Indikoplova (1649), kao i Vrhobreznički hronograf (1650), koji se čuva u Narodnom muzeju u Pragu. Minijature iz Psaltira, autora poznatog slikara Jovana, kao i minijature zografa Andreje Raičevića, iz Trojičkog Šestodneva i Hrišćanske topografije, predstavljaju jedan od najvećih poduhvata minijaturnog slikarstva u doba osmanske vladavine u ovim krajevima (Milosavljević 2005).

Viševjekovna duhovna djelatnost manastira Svetе Trojice, ostavila je brojna izuzetno vrijedna djela iz oblasti književnosti, slikarstva, zlatarstva, crkvenog veza i drvorezbarstva, koja zajedno sa umjetničkim ostvarenjima nastalim u nekim drugim sredinama, čine veoma vrijednu manastirsку biblioteku i riznicu. Bogata manastirska riznica, sačuvana kroz cijeli period osmanske vladavine, najbolje svjedoči o međuvjerskim odnosima koji su vladali u Pljevljima. Značajna je bila uloga viđenijih pljevaljskih muslimanskih porodica u čuvanju manastirske biblioteke i riznice. Tako, iguman manastira Svetе Trojice Serafim Džarić piše „Ovaj manastir blagodareći Bogu i muslimanskoj porodici Selmanović nije nikad pustio. Ovo je koliko se zna jedini slučaj između naših manastira koji nije pustio... Starještine manastira uvijek su pažljivi bili prema viđenijim muslimanicima u Pljevljima, tako da su im svakog Božića iz počasti nosili po pleću od božićne zaoblice i po nekoliko pari čarapa, a o Vaskrsu šarena jaja i gurabije... Prema tome, pljevaljski viđeni muslimani bili su meremetli pa nisu manastir plijaćali, drugi nisu od njih smjeli i tako je manastir ostao u cijelosti do danas“ (Dragašević 2014: 79).

Kulturna prožimanja u Pljevljima ishodište su našla i ondje gdje ih možda i najmanje očekujemo.

Bard istorije umjetnosti Sreten Petković, u nekim konstruktivnim rješenjima na manastiru Svete Trojice (lukovi iz oltarske apside i tambur priprate), pronalazi moguće osmanske uticaje: „Uprkos vjerskim suprotnostima tako značajnim za ono vrijeme, živeći na istom tlu, hrišćani i muslimani su uticali jedni na druge i u onim oblasti gdje se to ne bi očekivalo. U poslednje vrijeme se is-

lamski uticaj zapazio ne samo u primjenjenim umjetnostima i arhitektri, već i u ukrašavanju hrišćanskih bogoslužbenih knjiga. Štaviše, izučavanjem arhivskih dokumenata otkrlo se da su na nekim najreprezentativnijim turskim džamijama u Carigradu radili zajedno muslimanski i hrišćanski graditelji“ (Petković 2008: 33). Uzimajući u obzir period izgradnje, Petkovićev kolega, Vitomir Srbljanović, mišljenja je da su u

Foto: Kameni mozaici (Franc Jozef i polumjesec)

Pljevlje.

posljednjoj deceniji šesnaestog vijeka dio radova džamiji, priprati manastira i popravkama na naosu izvodili isti majstori (Srbljanović 1970: 96). Manastir Svetе Trojice gradi se 1535. godine, a priprata manastira dograđena je 1592. godine. Kao godina izgradnje Husein-pašine džamije uzima se 1569. Kada se ima na umu da je izgradnja oba spomenika trajala duže vremena, onda je realna pretpostavka da su se radovi na nekim segmentima oba spomenika izvodili istovremeno i da je u tom procesu dolazilo do preplitanja graditeljskih uticaja. Osim toga, narodno predanje zapamtilo je više legendi koje u isti kontekst smještaju Husein-pašinu džamiju i manastir Svetе Trojice, kao na primjer legenda o dovođenju vode do šadrvana sa manastirskih izvora.

Prirodni uslovi koji su omogućili da se razviju razni oblici privređivanja, kao i činjenica da su se nalazila na raskrsnici važnih trgovачkih puteva i bila poštedena ozbiljnijih sukoba, uslovili su konstantan razvoj Pljevalja tokom cijelog osmanskog perioda (Pelidija 2009:174). Na poklonjenje sandžakbegu su se, ponekad danima, zadržavali poslanici stranih država na putu za Carigrad. Bilo da su dolazili iz osmanske, francuske ili ruske tradicije, oni su kroz prizmu neposrednih svjedoka davali svoje viđenje grada, ali i ljudi njemu. Posebno su isticali toplinu sa kojom su ih stanovnici Pljevalja dočekivali. Lefevr, putopisac francuskog barona Sansinija (1611) zapamlio je prvu šoljicu kafu – ispijenu upravo u Pljevljima. Prolazeći kroz ondašnju Tašlidžu, mještani koji su sjedjeli ispred kafane pored karavansaraja predusretljivo su Francuze ponudili kafom, koju su oni iz učitivosti popili. Poznati osmanski putopisac Evlija Čelebi (1667), prolazeći kroz Pljevlja

zapisao je da se stanovnici grada ponašaju pristojno i skromno i da su svi gostoljubivi, plemeniti i čovječni ljudi. I ruski putopisac Aleksandar Giljferding (1759) istakao je da su ga u Pljevljima dočekali sa neobičnom čašću.

Zajedničko prisustvo vojske dvije velike carevine, Austro-Ugarske monarhije i Osmanske imperije, učinilo je period od 1879. do 1908. godine specifičnim i osobito značajnim u razvoju Pljevalja. Ovaj zanimljiv susret Orijenta i Okcidenta donio je nova kulturna strujanja, a crkvena zvana iz austrougarskog garnizona – prva crkvena zvana koja su zazvonila u Sandžaku – simbolički su označila početak kraja osmanske dominacije. Naime, kako bi vojnici i oficiri mogli uslišiti svoje duhovne potrebe, u kompleksu kasarne izgrađena je crkva. Nakon početnog nemira koji je zvuk crkvenih zvana unio u osmanski garnizon i među lokalno muslimansko stanovništvo, uslijedio je period intenzivnih, često i prisnih kontakata. Geza Varadi i Laki Imre pišu: „Turški oficiri su se brzo sprijateljili sa austro-ugarskom vojskom. Kao da ih je spajala neka nevidljiva naklonost... U prijatnim večerima, uz mirišljave začine čibuka i crne kafe, znali su da se prisjećaju istorijskih zbivanja, da razmijenjuju mišljenja, šta je sve moglo da bude drugačije u sadašnjosti da su se očevi razumjeli, a ne nemilosrdno sukobljavali. Bile su česte posjete kao što je slučaj kod dobrih komšija“ (Varadi, Imre 2009:157, 84). Posebno značajnu ulogu u amortizovanju tenzija koje su nastajale uslijed života različitih kultura na malom prostoru, gdje je osoblje austrougarskog i osmanskog garnizona moralo pratiti različite geopolitičke interese i gdje je lokalno muslimansko i pravoslavno stanovništvo živjelo sa svim izazovima koje je svakodnevni život nosio – imao je mutesarif pljevaljskog sandžaka, Sulejman Haki-paša. Bio je albanskog porijekla, a u pogledu vjeroispovijesti bio je musliman. Njegova porodica je poticala iz tzv. plemena „bektešija“, koja je, uprkos islamskoj vjeri, poštivala i katoličke praznike. Sulejman Haki-paša imao je evropsko obrazovanje. Osim našeg i istočnjačkih jezika, perfektno je govorio italijanski i francuski. Mladost je proveo u Francuskoj, školovao se u Parizu. Jednog sina školovao je takođe u Parizu, a drugog u Beču. Vaspitanjem, stečenim obrazovanjem i osobrenom širinom duha izgradio je poseban senzibilitet za kulturne razlike i značaj koji njihovo prevazilaženje ima za svakodnevni život. Vrlo dobro je znao da osjeti kretanja koja će sa sobom nositi početak dvadesetog vijeka i svojim ukupnim životom i djelom davao je primjer svojim sugrađanima. Oni su se ugledali na njega. O Pljevljima iz ovog perioda Edit (Meri) Daram piše: „Pljevlje je tada činilo neobičan prizor. Na jednoj strani su bile moderne savremene austrijske kuće sa parkom, urednim kasarnama i gostonicom. Na brežuljcima u pozadini vidjeli su se na bijelim stijenama ogromni inicijali Franca Jozefa. Suprotnu stranu grada zaposjedala je turska vojska, čudesno uredna i uglađena, kao da se nadmetala sa Austrijom, a polumjesec je gospodario na brijezu na toj strani. Između tih dviju strana ležao je domaći gradić i bazar“ (Miladinović 2010: 129). Na prelazu između vijekova Pljevlja su gotovo trideset godina bila dom za preko 2000 autrougarskih vojnika i oficira. U Pljevlja su dolazili ispunjeni predrasudama, ali nakon nekog vremena, nevoljno su ih i sa žaljenjem napuštali. Geza Varadi i Laki Imre dalje pišu: „Oficiri i vojnici koji su duži period proveli tamo, uvijek su se rado sjećali dana boravka u Pljevljima. Jedan turski državni činovnik višeg ranga ovako je komen-

tarisao: 'Svi dolaze u Pljevlja sa suzama, ali ako godinu dana piju njihovu vodu i dišu vazduh, odlaze sa suzama'. Turčin je bio u pravu. Ko je iz naše armije došao u pljevaljski garnizon, sa žaljenjem bi ga ostavljao za sobom. I mi smo 1908. godine napustili ovu dražesnu pokrajину" (Varadi, Imre 2009, 161). Zanimljivo, prošle godine imao sam priliku da ugostim arhitektu Austrijanca, u svojim sedamdesetim godinama. Đed mu je kao mlađ vojnik službovao u Pljevljima, gdje je 1905. godine rođen njegov otac. Odrastajući u Beću, od đeda je slušao nostalgične priče o vremenu provedenom u Pljevljima, tako da mu se nekoliko decenija kasnije javila želja da posjeti mjesto rođenja svoga oca i da pokuša da pronađe kuće i lokalitete koje je njegov đed često evocirao u svojim sjećanjima i o kojima je dok je bio dječak sa pažnjom slušao.

Ekonomski prosperitet, praćen modernizacijom kulturnog, prosvjetnog i uopšte društvenog života, uslovio je intenzivniju saradnju i prisnije kontakte između muslimanskog i pravoslavnog stanovništva. Moderno opremljena kasarna Austro-Ugarske vojske postala je centar širenja ne samo njihovog vojnog, već i kulturnog uticaja, koji se ogledao u organizovanju brojnih i redovnih kulturnih i društvenih aktivnosti (koncerti, pozorišne predstave, predavanja, čak i izvođenje Verdi-jeve opere Trubadur), kojima su, pored austro-Ugarskih vojnika, prisustvovali i predstavnici osmanskog oficirskog reda, kao i dio lokalnog stanovništva. Takođe, učestala druženja među pripadnicima dva garnizona (naročito u danima kada su obilježavani važni praznici vezani za austro-Ugarsku i osmansku istoriju, kao i za hrišćansku i islamsku tradiciju) i njihovi svakodnevni kontakti sa lokalnim stanovništvom, uslovili su ukrštanje različitih kulturnih i civilizacijskih uticaja u Pljevljima. Pljevljac su rado prihvatali nove srednjoevropske kulturne uticaje u svim segmentima života i poslovanja (npr. otvara se moderna pivara značajnih kapaciteta, a lokalni mesari razvijaju i unapređuju kobasičarski zanat koji donose Česi i Mađari). Sa ovim kulturnim strujanjima iz vojvodanske ravnice u Pljevlja dolazi tambura, koja će vremenom postati jedan od simbola grada. Po svemu sudeći, dio lokalnog stanovništva već ranije je imao iskustva sa orijentalnim žičanim instrumentima. Veoma brzo, već u prvim decenijama dvadesetog vijeka, u večernjim časovima iz brojnih avlja u pljevaljskim mahalama odzvanjala je tamburaška muzika. Po tamburaškoj muzici, koja je u večernjim časovima odzvanjala iz avlja, posebno poznata i čuvena bila je pljevaljska mahala Moćevac. Upravo ona mahala koja je u kontinuitetu bila naseljena pravoslavnim i muslimanskim porodicama – i čiji je svakodnevni život bio oblikovan pod uticajem različitih kulturnih strujanja i prožimanja. U ranom djetinjstvu neke od ovih pjesama zapamtio je Hamdija Šahinpašić, u kasnijoj karijeri sistematski ih prikupio, prokrčio im put u svjetsku muzičku baštinu i u velikoj mjeri uticao na razvoj starogradske muzike u Crnoj Gori. Pored osmanskog i austro-Ugarskog, od druge polovine devetnaestog vijeka dolazi i do mnogo izraženijeg prosvjetnog i kulturnog uticaja Srbije sa jedne i Crne Gore sa duge strane. U tom period Pljevlja postaju svojevrstan poligon na kome su se sretale različite kulturne i obrazovne politike. Iako često suprostavljene, skupa su doprinosile intenzivnom društvenom, kulturnom prosvjetnom razvoju Pljevalja. Pljevlja tada dobijaju Gimnaziju, koju je Kraljevina Srbije osnovala 1901. godine i koja je vrlo brzo postala elitna obrazovna instituciju. Zbog svega toga, putopisu Jeftu Dedijeru, koji

je početkom dvadesetog vijeka prošao kroz Pljevlja, nije promaklo da pored mnogih orijentalnih osobina, grad ima i izgled srednjoevropske varoši“ (Dedijer 1913: 299).

Snažno prepisivačko središte moglo se razvijati samo ukoliko su prepisivači i iluminatori imali uslove za nesmetan rad. Crkva je prepis tako značajnih rukopisa mogla povjeriti isključivo najkvalifikovanim prepisivačima. Bogata riznica mogla se formirati samo ukoliko je grad bio potpuno otvoren i bezbjedan za protok ljudi i dobara. Za neupućene, manastir Svetе Trojice nalazi se na nešto manje od dva kilometra udaljenosti od Husein-pašine džamije i strogog centra Pljevalja. Pored znatnog broja hrišćana koji su u Pljevljima živjeli sve vrijeme tokom osmanske uprave, ove činjenice dodatno i još slikovitije govore o duhu (su)života koji je ugrađen u temelje Pljevalja. Sa osobenim duhom grad je vrlo rado prihvatao i upijao nove kulturne, obrazovne i duhovne uticaje. Taj duh Pljevalja posebno je došao do izražaja krajem devetnaestog i početkom dvadesetog vijeka, kada Pljevlja postaju dom za vojske dva velika carstva, za tri vjere, kada rado prihvataju uticaje ojačanih nacionalnih država Crne Gore i Srbije koje traže svoje mjesto na političkoj mapi Balkana – i kada gradska svakodnevica apsorbuje najbolje iz globalno suprostavljenih geopolitičkih interesa koji su imali ishodište u lokalnim kulturnim prožimanjima.

Foto: Panoramski snimak iz mahale Močevac

Pljevlje (Močevac).

Literatura:

- ▶ Cermanović-Kuzmanović, Aleksandrina. 2009. Područje Pljevalja u rimsко i ranovizantijsko doba. U Istorija Pljevalja, ur. Slavenko Terzić, 51-67. Pljevlja: Opština Pljevlja;
- ▶ Ćirković, Sima. 2009. Pljevlja u srednjem veku. U Istorija Pljevalja, ur. Slavenko Terzić, 69-88. Pljevlja: Opština Pljevlja;
- ▶ Dedijer, Jevto 193. Nova Srbija. Srpska književna zadruga, kolo XXII, br. 154, Beograd;
- ▶ Dragašević, Vuko. 2014. Zapisi i sjećanja (o Mihailu Dragaševiću i Pljevljima). Herceg Novi: Samizdat;
- ▶ Miladinović, Vujselin 2010. Pljevlja Prije sto godina (u očima i svijesti jedne visokoobrazovane i oštromerne Engleskinje). Glasnik Zavičajnog muzeja 123-140;
- ▶ Milosavljević, Dragiša. 2005. Zograf Andrija Raičević. Beograd: Dereta;
- ▶ Miljković, Ema. 2009. Pljevaljsko društvo – preobražaj srpskog trga u osmansku kasabu. U Istorija Pljevalja, ur. Slavenko Terzić, 91-129. Pljevlja: Opština Pljevlja;
- ▶ Pelidić, Enes. 2009. Pljevlja i pljevaljski kraj u XVIII stoljeću. U Istorija Pljevalja, ur. Slavenko Terzić, 149-174. Pljevlja: Opština Pljevlja;
- ▶ Pelidić, Enes i Zlatar, Behija. 1998. Pljevlja i okolina u prvim stoljećima osmansko-turske vlasti. Pljevlja: Međurepublička zajednica za kulturno-prosvjetnu djelatnost;
- ▶ Petković Sreten. 2008. Manastir Sveta Trojica u Pljevljima. Pljevlja: Zavičajni muzej;
- ▶ Srbiljanović, Vitomir. 1970. Husein-pašina džamija u Pljevljima. Mostovi 7 (II), 95-98;
- ▶ Varadi, Geza i Laki, Imre. 2009 (1912). Novopazarski Sandžak - Pljevlja. Pljevlja: Kniževni klub "Dalma";

O AUTORU

Branko Banović (1982), doktor etnologije i antropologije, direktor je Zavičajnog Muzeja Pljevlja i predavač na Univerzitetu Donja Gorica. Njegova istraživanja obuhvataju oblasti identiteta, multikulturalizma, rodnih studija, kulturnog nasljeđa i istorije Crne Gore. Objavio je tri monografske studije i više naučnih radova. Polazeći iz perspektive savremene antropologije, u svojim istraživanjima uglavnom je obradivao aktuelna društvena pitanja od posebnog značaja za savremenu Crnu Goru – kao što je debata o članstvu Crne Gore u NATO-u ili kontroverze u vezi sa održavanjem prve Gej paradom u Crnoj Gori. Kroz svoj stručni rad stekao je zvanje muzejskog savjetnika (2014), dok je kroz naučni angažman stekao zvanje naučnog saradnika na Institutu društvenih nauka u Beogradu (2015). Autor je knjige „The Montenegrin Warrior Tradition: Questions and Controversies over NATO Membership“. New York: Palgrave MacMillan.

PRIČA O MUFTIJI JUSUFU DELEVIĆU

Čovjek koji je ličnu slobodu žrtvovao za humane ideale

Piše: Enis ef. Burdžović

Tolerantnost kao vještina trpljena nečega/nekoga ne smije se uvijek shvatiti u njenom svijetlu i često izvikivanom herojskom značenju. Tolerantni bi prema tome bili oni koji su naučili trpjeti. Čini se da su narodi različitih vjera na ovim prostorima naučili živjeti sa svojim različitostima, relaksirani od trpljenja. Ne treba ni biti težnje da se asimiliraju veći u manje, niti da manji pobegnu od većih. Onda kada nestane različitosti, nestaje čarolija prefinjenosti kulture življenja. I ako ovo podneblje nisu zaobišla vremena kada se tuklo u doboše netrpeljivosti prema drugome, mještani Bijelog Polja su, dalo bi se reći, zajedno izabrali da žive jedni pored drugih u svojim različitostima.

Vjera sama po sebi postoji da trasira put individue i društva ka višim plemenitim vrijednostima života. Bog koji je stvorio čovjeka i prirodu okrenuo je čovjeka ka čovjeku, da prostor koji dijele učine boljim mjestom za život. Nezamislivo je da je čovjek prihvati vjeru i da iz nje crpi energiju netrpeljivosti prema onome što je Bog stvorio: čovjeku, društvu, rodnom mjestu. Jednom je velikom halifi – vladaru muslimana Omer bin Abdul-Azizu pisao njegov namjesnik neke oblasti, žaleći se na neposluh naroda njegove pokraine. Tražeći od halife primjenu sile da ih vrati poslušnosti, rekao je: "Ovaj narod ne može popraviti ništa osim batine". Halifa mu je odgovorio jednom rečenicom: "Slagao si me, ljude može popraviti samo istinitost i pravda."

Halifa nije video niti vjerovao da je uzrok neposluha razlika u nacionalnosti, vjerskoj pripadnosti, palanačkom mentalitetu provincije. Ljudi se ne bune protiv onih koji pravedno postupaju, svakome dajući prava koja im pripadaju.

Da se zaključiti da je prirodno različito vjerovati ali jedinstveno djelovati. Zapravo, religijsko jednoumje i jednoglasje islamski izvori ne ističu kao ciljani ideal. Kur'an podsjeća da će uvijek imati ljudi koji će birati da ne vjeruju, da drugačije vjeruju, da prihvate drugačiju interpretaciju božije uloge u svijetu na kojem živimo. Kur'an isključuje prisilu kao instrument upućivanja u vjeru. Šta više, Bog nije htio od čovječanstva da svi silom povjeruju u Njega. Kur'an vjeruje u ideal vjerovanja svojim izborom, ne prisilom. U suri (poglavlju) Junus, u ajetu broj 99, Kur'an kaže: "Da Gospodar tvoj hoće, na Zemlji bi doista bili svi vjernici. Pa zašto onda ti da nagoniš ljude da

budu vjernici?" Zar čovjek da svojim ograničenim moćima teži da učini ono što Bog svojim apsolutnim moćima nije želio?

Suživot je ideal jedinstvenog društvenog života u kome se poštuju različitosti i pravo na religijsku, nacionalnu, kulturnu ili bilo koju drugu posebnost. Kao i svaki ideal, njegovo dostizanje nosi mnogo prepreka u mržnji, pristrasnosti, naslijedjenim predrasudama, nepoznavanju, pogrešnoj interpretaciji svetog.

Teška vremena oličena u velikim geopolitičkim pomjeranjima često imaju velikog uticaja i na male krajeve, mjesta.

Foto: Opštinski odbor ck

O suživotu biram da pišem o čovjeku čiji je život bio posvećen idealu prava da ljudi ovoga kraja žive jedni pored drugih. Po vokaciji je muftija, po karakteru čovjek: Jusuf ef. Delević.

Prije svega, ko je zapravo muftija? Čime bi se trebao baviti?

Muftija je najveći vjerski autoritet jednog kraja, zadužen donošenjem fetvi, rješenja po načelima religijskog prava. Dakle, muftija je onaj čiji je uticaj dosezao do najsitnijih pora svakodnevnog

života svih njegovih sugrađana. Bilo je slučajeva da se od muftije tražila pomoć u rješavanju nekih životnih nedoumica i od sugrađana nemuslimana.

Kako navodi autor Adem Ado Softić, o muftiji Jusufu Deleviću ne zna se mnogo, osim da je rođen u Beranama, a da je životni i radni vijek proveo u Bijelom Polju. Talas iseljavanja je pokušao da sprijeći sa svojim prijateljem beranskim muftijom Ademom Softićem, šalje telegram kralju Nikoli kojeg moli da pomogne u sprječavanju odseljavanja muslimanskog življa za Tursku.

Teška vremena donose sa sobom i teške odluke. Svakako je odluka da se napusti rodno mjesto i ode u nepoznato i neizvjesno jedna od najtežih odluka koju čovjek može donijeti. Ova teška odluka velikog broja pripadnika islama iz bjelopoljskog kraja, teško je pala muftiji Deleviću i njegovim pomenutim prijateljima, te se zato obratio kralju Nikoli, želeći da on svojim autoritetom garantuje da je ostatak Bošnjaka muslimanske vjeroispovijesti iz njegovog kraja pametnija odluka.

Od kraljevog ađutanta Vlada Zimonića mu je stigao telegram odgovora:

Telegram ađutanta

Muftiji Jusufu Deleviću

sa društвom, Bijelo Polje

Vaš telegram upućen NJ.V. Kralju stigao je i primljen k znanju. Gospodar sažaljava tu štetnu pojavu o iseljenju muslimanska naroda iz toga kraja koji se spremi baš u oči njegova dolaska tamo da ga vidi i ohrabri i uoči mu zabludu u koju zli ljudi nagovaraju taj narod od vazda dobri i mirni. Tome očiglednom zlu i razuri na putu može stati samo Bog i prorok i savjeti dobroih i duševnih ljudi kao što si ti i tvoji drugovi. Gledajte i nastojte da narod ne razura i ne upropašćuje i neka ima vjeru u ljubavi i očinsko srce i pravdu Gospodarevu.

Zaustavljam ih što bolje dok Gospodar tamo dođe pa ako narod i posle njegove Riječi navali da se seli on ga neće ni smetati. Ali vjerujte Gospodine bojati se da se taj narod ne uzkaje za to iseljenje jer niđe nije bolje no u svoje rodno mjesto gdje je naš Gospodar davno uzviknuo Ko mi se za groš ne požali taj ni groš ne valja.

Po vašoj želji ovijeh dana upućujem jedno lice da se sa vama zajedno sporazumije i vidi taj narod. dež. ađutant kap. V. Zimonić

Ono što je važno istaći kao rijetkost vrijednu pažnje, a ona se na žalost sakrila pod naslagama

nemara i zaborava, je to što je muftija Delević osnivač i član prvog Opštinskog Odbora Crvenog krsta u Bijelom Polju. Crveni krst je trebao pomoći svim nevoljnima, jer nevolja čovjeka u očima jednog vjernika nema vjere. Za muftiju su svi nevoljnici bili najprije ljudi kojima je pomoć potrebna. Tako je i saziv Odbora Crvenog krsta sačinjen od uglednih i uticajnih bjelopoljaca različitih nacionalnosti i vjerskih uvjerenja. Fotografija iz 1912. godine svjedoči šarolikosti sjedinjenoj u dobroj namjeri i dobrom djelu.

Osim toga, dokazana vjera na djelu i namjera da jednog muftiju muslimani i hrišćani u Bijelom Polju pamte po dobru, potvrđena je ponovo od strane muftije Delevića, u vrijeme okupacije Crne Gore. Muftija je odbio da se povinuje austro-ugarskom okupatoru, da bude Austrijski muftija u Bijelom Polju. Možda bi time dobio povlastice za svoje sugrađane muslimane na štetu svih ostalih. Odluka da svoj imamski i muftijski, nadasve vjernički i humani dignitet preda u ruke okupatora, nije se mogla staviti uz njegovo ime. Svoju ličnu slobodu, žrtvovao je humanom idealu po kojem se jednom narodu ne smije nametati vjerski autoritet, podanička titula na štetu svih građana svih vjera u Bijelom Polju. Odbio je dozvoliti da muftiju u Crnoj Gori imenuje Austrija. Zato je je uhapšen i sa još 12.000 rodoljuba interniran u Mađarsku 1916. Posljednji pisani trag o njemu datira upravo iz te godine te se smatralo da je to i godina njegove smrti, kako navodi Softić. Neki izvori govore da je ipak vraćen kući, ali o tome ne postoji nikakav pisani trag.

Ne želim da navodim neutemeljene anegdote i legende o životu muftije Jusufa Delevića, a štirim podacima kojima raspolažemo ne može se naširoko pisati o svjetioniku suživota. Ono što je prenošeno usmenim putem, zapravo je ono što su ljudi najlakše i najbolje zapamtili o muftiji Deleviću: markantan i harizmatičan čovjek, human, dobromislen i dobrodjelan prema svima bez razlike. Jednako zabrinut za dobrobit svakog čovjeka, jednako motivisan da se nepravednom odnosu, mržnji i isključivosti stane u kraj. Činjenica je da u kolektivnom pamćenju ovog kraja suživot u odnosu na isključivost ima duži rok trajanja, i kao takav je nadživio periode mržnje, nasilja, netrpeljivosti, bezumnog osvetništva. Vjerujem da je i ovo malo podataka dovoljno da se izvede zaključak i doneše pouka. Činjenica je da vjera uči da se čovjek okrenut božijem zadowoljstvu, nužno okreće ka čovjeku, nikako od njega. Uvijek a posebno danas, moguće je i najhumaniju poruku prepakovati u pogrešan kontekst i iskoristiti je za gradnju tvrđave netrpeljivosti prema drugaćijem. Vremena koja su prošla pamte i tvrđave, ali pamte i mostove. Vjerujem da se sa današnje vremenske distance svjedočimo kao društvo koje radije pamti mostove suživota nego tvrđave isključivosti.

Pominjem pouku koja se iz modela pregalaštva u dobru muftije Delevića može izvući, jer smo i sami u Islamskoj zajednici u Bijelom Polju odlučili da radije pamtim i gradimo mostove, nego tvrđave. Slijedeći djelo cijenjenog muftije, proteklih deset godina smo u saradnji sa Crvenim krstom i Društvom dobrovoljnih davalaca krvi organizovali godišnje akcije davanja krvi svim našim sugrađanima kojima je potrebna. Vjerujem, kao glavni imam Medžlisa Islamske zajednice

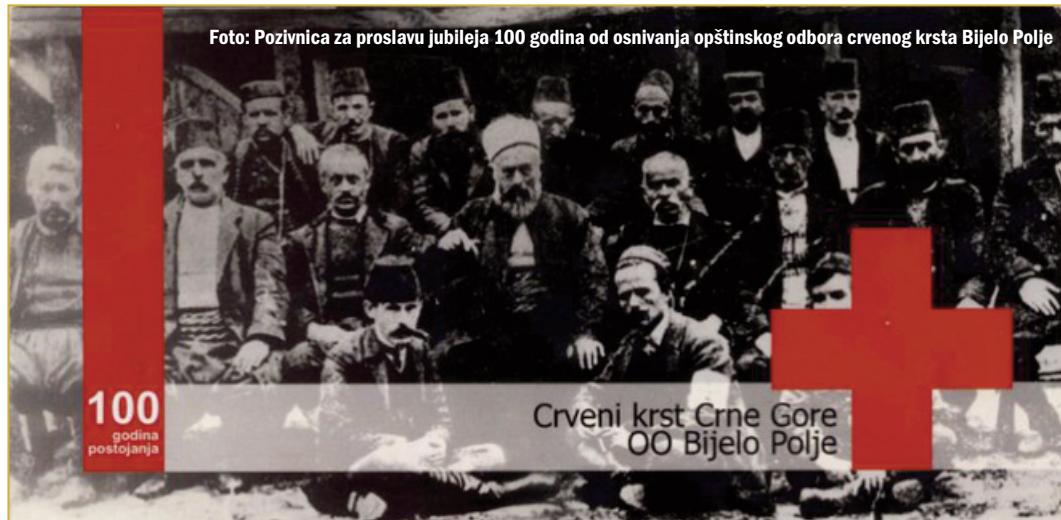
Bijelo Polje, da je vjera važan segment društvenog života, te kao takva mora ponijeti i ozbiljan udio društvene odgovornosti. U nekoliko akcija, zajedno sa sveštenstvom i vjernicima Pravoslavne crkve, pomogli smo Opštu bolnicu u Bijelom Polju. Vjerujem da je od same skromne pomoći u nabavci potrebnih medicinskih aparata, bitnija poruka koja ostaje za buduće naraštaje. Iz zajedničkog djelovanja ka društvenoj odgovornosti, želimo da ostavimo most suživota koji će govoriti da smo, poput muftije Delevića, radili jedni za druge, ne jedni protiv drugih.

Samo ljudi nesigurni u svoja uvjerenja, principe i stavove, ne trpe pored sebe tuđa uvjerenja i principe života.

I onda kada talasi netrpeljivosti mogu u trenu srušiti suživot koji je građen godinama, svjesni smo da druga alternativa osim suživota ne postoji. Sasvim dovoljan primjer je muftija Delević, koji je život posvetio suživotu.

Završavajući ovaj tekst, prisjećam se zadvoljstva koje mi je donijela pozivnica da prisustvujem obilježavanju stogodišnjice osnivanja Opštinskog Odbora Crvenog krsta, na kojoj je stajala istorijska slika prvih članova, sa muftijom u sredini. Na toj sjednici mi je dodijeljena uloga člana Počasnog odbora Crvenog krsta Bijelo Polje. Time, sa pravoslavnim sveštenikom i imamom, vjerujemo da je obaveza suživota dobila ponovan, simboličan podsticaj.

Naravno, svu ukazanu mi počast pripisujem muftiji Jusufu efendiji Deleviću, moleći od Allaha milost za dobrotu i suživot kojima je on zadužio ovaj grad.

O AUTORU

Enis Burdžović je rođen 1981. godine u gradu Bijelom Polju, Crna Gora. Po okončanju osnovnog obrazovanja završava srednju medresu Gazi Isa-beg u Novom Pazaru, nakon koje u studijskoj 1999/2000 godini upisuje fakultet Usuli-din na Al-Azhar Univerzitetu u Kairu, Egipat. Studije okončava studijske 2005/2006 godine. Tada se vraća u već samostalnu Crnu Goru, gdje biva angažovan na položaju glavnog imama u rodnom Bijelom Polju. 2008. godine uporedo počinje raditi i kao profesor u medresi Mehmed Fatih u Podgorici, kao i na položaju rukovodioca Vjerskoprosvjetne službe u Mešihatu Islamske zajednice u Crnoj Gori.

Član je Mešihat IZ-e, a od samog upošljavanja aktivno djeluje kroz izdavačku djelatnost Islamske zajednice. Sa Arapskog na Bosanski jezik preveo je do sada pet knjiga koje su štampane u izdavačkoj djelatnosti Mešihat. Član je redakcije revije Elif, glasila Islamske zajednice u Crnoj Gori. Autor je velikog broja članaka i eseja objavljivanih u časopisima za drštvo i kulturu, kao i web - portalima. Pored maternjeg Bosanskog jezika govori Arapski i Engleski, i služi se Turskim jezikom. Zbog intenzivnih humanitarnih aktivnosti sproveđenih kroz Islamsku zajednicu, osobito kroz godišnje kampanje dobrovoljnog davanja krvi pod geslom "Dajemo krv, ne dirajte nam čast Allahovog Poslanika," izabran je za počasnog člana opštinskog odbora Crvenog krsta u Bijelom Polju.

U Mešihatu Islamske zajednice u Crnoj Gori radi na poziciji Pomoćnika reisa za medije.

Oženjen je, otac troje djece.

LEGENDA O AHMETU I PAVI SVJEDOČANSTVO O BOLJOJ STRANI BALKANSKIH PROSTORA

Svjedočanstvo o našoj ljepšoj strani

Piše: Edin Smailović

Priča u najkraćem ide ovako: Prije oko 350 godina Ahmet-beg Hasanbegović, nakon što je izbivao dugo izvan rodnog kraja (prepostavka da je bio u državnoj službi i zauzet odlaskom na silne vojne), vratio se u svoj rodni Vraneš. Tamo se zagledao u lijepu Pavu, čerku vraneškog kneza Nikole Milikića.

Priča dalje kaže da su se dvoje mladih zagledalo jedno u drugo u zaljubili se. Pava je imala dva uslova za Ahmeta: jedan je bio da joj dozvoli da ostane u pravoslavnoj vjeri, a drugi da ženska djeca rođena iz toga braka nose hrišćanska imena i budu pravoslavne vjere.

Međutim, ono što je bitnije i od priče, i od toga da li je istinita ili nije, da li je to Crna Gora valorizovala kako treba, koliko treba i zašto nije, mislim da je najvažnije pitanje: A šta su Crnoj Gori Ahmet i Pava?

Da bi smo bolje razumjeli ovo, moramo shvatiti istorijski kontekst za koji se priča veže. Dakle, po predanju, priča je smještena u sredinu 17. vijeka. To je doba kada je Osmansko carstvo još uvijek na svojoj najvišoj tački, i ekonomski i teritorijalno (najveće razmjere carstvo je doseglo osvajanjem Ostrovice u današnjoj Slovačkoj 1605. godine, ali već prvi znaci zaostajanja i propadanja su tu). Potomci osmanskih ratnika (spahija), koji čine okosnicu osmanske vojne sile, sve više žele da provode vrijeme na svojim golemim imanjima uživajući u svakodnevnim radoštima života, umjesto odlaska na vojnu. Korupcija i kupovanje položaja postaju normalni, i društveni sistem polako ali sigurno klizi ka anarhiji.

Ovo rezultira samovoljom na lokalnu. Brojni lokalni begovi, ajani, subaše, kapetani, postaće svereni gospodari života i smrti na prostoru kojim upravljaju, a položaj raje će zavisiti od stepena sklonosti ka nasilju i pohlepi. Naravno, bilo je i onih drugih primjera u kojima se zadržavao duh tolerancije karakterističan za prva dva vijeka osmanske vlasti (ovdje se moramo ograditi, kada govorimo o toleranciji moramo imati u vidu istorijski kontekst, odnosno da je za to vrijeme Osmansko carstvo odista predstavljalo društvo tolerancije u odnosu na svoje susjede, a ako ga posmatramo sa današnjeg aspekta kada su ljudska prava u pitanju, onda to naravno ni izbliza

nije to što podrazumijeva današnji stepen zaštite i ostvarivanja ljudskih prava). Vjerujem da je Ahmet-pašina vlast u Vranešu upravo bila takav primjer.

Ono što je važno naglasiti za sve one koji žele znati nešto više o slučaju Ahmeta i Pave, jeste da je u Osmanskoj državi pravni sistem bio oslonjen na šerijat-islamsko pravo i na zakone - kanune koje je u skladu sa šejjatskim propisima donosio sultan. Takođe, valja napomenuti da su Osmanlije ostavile široku pravnu autonomiju nemuslimanima kada je u pitanju regulisanje odnosa unutar zajednice (ovo napominjem samo kako bi čitalac shvatio koliko je osmanska država u to doba bila fleksibilna i praktična u rješavanju svakodnevnih problema i izazova). Dakle, po šerijatu ne postoji nikakva pravna prepreka da musliman oženi hrišćanku ili jevrejku. Takođe, musliman ne smije nametati svojoj supruzi prelazak na islam ako to nije njena želja. Jedino što je šerijatski propis nalagao jeste da djeca iz ovakvog braka moraju biti odgajani kao muslimani. Dakle, sa šerijatskog aspekta nije se desilo ništa čudno u ženidbi Ahmeta sa Pavom. Takođe, ako posmatramo duh tog vremena nije se desilo ništa neobično. Muslimanski vladari Osmanskog carstva kao i mnogi drugi visoki dužnosnici rado su se ženili hrišćankama sa Balkana i iz stepa Ukrajine. Neke od tih žena su primile islam, a neke su ostale u svojoj vjeri do smrti.

Ono što ovoj priči daje poseban pečat je dio dogovora koji se odnosi na djecu. Naime, jedan od Pavinih uslova da se uda za Ahmeta bio je da ženska djeca koja se rode u ovom braku nose hrišćanska imena. Ovo je svakako za Ahmeta značilo kršenje islamskih vjerskih propisa, a posebno ako se uzme u obzir činjenica da je on bio upravitelj na jednom velikom području, onda je sa ovom odlukom rizikovao jako puno. Sigurno karijeru, a možda i život.

Ovdje bi se sada moglo razviti jako puno teorija o Ahmetovim i Pavinim motivima, možda i motivima Pavinog oca, ali ja ću se zadržati na iskrenom vjerovanju da je u pitanju čista ljubav koja je u ovom slučaju preživjela sve izazove na koje je naišla i vratiti se savremenoj Crnoj Gori koja treba da se odredi prema mjestu ove legende ili stvarnog događaja u kontekstu jednostavno rečeno "društva normalnih vrijednosti" kojem, vjerujem, težimo.

Dakle, šta su Ahmet i Pava Crnoj Gori? Mora se priznati da je Crna Gora u tom smislu u zadnjih nekoliko godina preduzela neke značajne korake. Krenimo redom. Prvo je crnogorska pošta 2012. godine u čast ljubavi Ahmeta i Pave štampala poštansku markicu sa njihovim likom. Zatim je Uprava za zaštitu kulturnih dobara 2012. godine Legendu o Ahmetu i Pavi proglašila nematerijalnim kulturnim dobrom od lokalnog značaja. Nakon toga je glavni grad Podgorica donio odluku da jednu ulicu nazove po Ahmetu i Pavi. Ovih dana je opet aktuelan prijedlog da se most na Limu koji povezuje centar Bijelog Polja sa naseljem Nikoljac dobije naziv - "Most Ahmeta i Pave".

Sve ovo nabrojano lijepo zvuči, ali mislim da je Uprava za zaštitu kulturnih dobara napravilo stratešku grešku smještajući ovu legendu u lokalne okvire. Prvo, legenda o Ahmetu i Pavi je jedna od najljepših, ako ne i najljepša ljubavna priča Crne Gore. Drugo, radi se o priči, koja ma koliko to zvučalo kao kliše i patetika, dokazuje da ljubav ipak pobijeđuje sve. Da pobijeđuje sve one razlike koje postoje među ljudima, ali da u ovom slučaju imamu pobjedu ne samo ljubavi, nego i pomirenje a ne potiranje razlika. Ovo je priča koja nas uči nekoj drugoj slici ovih prostora. Istine nikada nisu crno-bijele. Istina je da je prošlost ovih prostora obilježena potocima krvi, ali da ne bi sve bilo tako tu su i ove priče.

Takođe, mislim da nismo puno učinili na predstavljanju ove legende samim građanima Crne Gore, okruženju i svijetu. Treba poći od činjenice da koliko ja znam ne postoji prevod legende o Ahmetu i Pavi na bilo koji značajniji strani jezik. Mislim da naši profesori književnosti, istorije, sociologije, vjerski službenici... veoma malo znaju o ovome, a kamoli da znaju da to onima kojima treba interpretiraju na pravi način.

U svemu ovome, prije svega je nužno da država Crna Gora prepozna legendu o Ahmetu i Pavi kao jedinstvenu priču koja ne potire već miri crnogorske razlike. I takođe, da shvate da ova legenda mora postati dio nacionalne kulturne i obrazovne politike koja u ovoj zemlji treba da stvori generacije za koje će prava vrijednost biti otvoreno i tolerantno društvo. I naravno, država Crna Gora

mora biti ta koja treba da prepozna da je priča o Ahmetu i Pavi, zašto to ne reći, "brend" sa kojim se Crna Gora može pohvaliti svijetu.

Međutim, da bi se ovo ostvarilo potrebno je da oni koji su donosioci odluka shvate koje korake treba preduzeti. Dakle, proglašiti ovu legendu nematerijalnom kulturnom baštinom od na-

cionalnog značaja; organizovati naučne i stručne skupove na temu ove legende. Ova priča odlična je tema za jednu pozorišnu predstavu koja bi, vjerujem, bila djelotvorna u edukaciji građanstva. Bilo bi jako važno i prevesti djela koja se bave ovom legendom za početak, makar na engleski jezik, kako bi i šira javnost znala o ovoj temi. U samom Vranešu bi bilo potrebno postaviti table sa ovom legendom, sa informacijama o prostoru na kojem se odvijala radnja.

I na kraju, kada ovu legendu stavimo u kontekst položaja manjinskih naroda u Crnoj Gori, njihove ukorijenjenosti u savremenu Crnu Goru, mislim da trebamo biti svjesni jedne stvari koja se kroz istoriju uvijek pokaže tačnom: Jedna zajednica će prihvati zemlju u kojoj živi u skladu sa tim kakav joj tretman ta zemlja pruža. Realno, to je jedino što se da zaključiti ako se izvrši i površna komparativna analiza odnosa manjina-većina u našem bližem okruženju, ali i svijetu.

Iz tih razloga mislim da je pozitivna eksploracija ove legende od značaja za manjinske narode u Crnoj Gori, posebno kada su u pitanju Bošnjaci i Muslimani, ali da je samim tim od izuzetnog značaja za državu Crnu Goru.

Ova legenda je svjedočanstvo o boljoj i ljepšoj strani nas na ovim prostorima, bili manjina ili većina. Takođe, još važnije, ova legenda uči sadašnje i buduće generacije pravim vrijednostima. Stoga je priča o Ahmetu i Pavi jako bitno za sve nas.

A da li se odista dogodilo ili nije, potpuno je nevažno jer kako kaže veliki Ovidije: "Ljubav koja počiva na plemenitim motivima, traje vječno i čini nas lijepim i u stvarnosti".

Nadam se da ćemo i mi vođeni plemenitim motivima učiniti da ovo društvo bude bolje i ljepše. Uz pomoć i ove prelijepе legende.

O AUTORU

Edin Smailović je rođen u Bijelom Polju 1980 godine. Osnovnu školu i gimnaziju završio u Bijelom Polju. Završio Filozofski fakultet u Sarajevu, grupa-istorija, 2005. godine. Od 2007. godine je zapošlen u Centru za kulturu Bijelo Polje, trenutno na poziciji rukovodioca Narodne biblioteke Bijelo Polje.

Do sada objavio zbirku poezije "Prolaznost" i monografiju "Bjelopoljske muftije". Učestvovao na brojnim stručnim i naučnim konferencijama, kao i kulturnim manifestacijama u zemlji i inostranstvu.

PLANINSKI MASIV CRNOGORSKOG PRIMORJA KRASI VJEKOVNO MIROLJUBIVO ZAJEDNIŠTVO

Gradansko društvo oduvijek je obitavalo na prostoru Rumije

Piše: Neđeljko Necko Đurović

Rumija... Planinski masiv Crnogorskog primorja, uzdignut između morske i jezerske obale, pored svojih osobnih geomorfoloških karakteristika, prostor je na kome su sentimenti burnih vjejkova uslovili i veoma sadržajan civilizacijski milje. Priroda i ljudska svijest ovog predjela kao da su se utrkivale u spajanju svojih razlika.

Najjužnija crnogorska planina između Jadranskog mora i Skadarskog jezera predstavlja najbolji vidikovac za širi prostor Crne Gore. Očaravajući pogled sa 1594 metara nadmorske visine pruža se ka Baru, Podgorici i Skadru sa okolinom i prodire u prostranstvo morske pučine, pa zbog toga u vedrim danima izaziva iluziju da se čak može vidjeti i obala Italije. Preko vode jezerske vide se Prokletije, Kučke planine, Komovi, Durmitor, Lovćen, Orjen i odsjaji Morače i Bojane.

Masiv Rumije, koji u sebi pored istoimene planine obuhvata i planine Vrsutu (1.183), Lonac (1.185), Malu Rumiju (1.468), Lisinj (1.353) i brdo Taraboš (651), sa planinskim prevojima Sutormanom i Sozinom, odstupa od dinarskog pravca i strmo se spušta prema Barskom polju, dok se prema nekadašnjem Skadarskom blatu, kako je nekada ovaj prostor nazivalo srednjovjekovno stanovništvo, nižu bezvodne krševite zaravni. Dok sjeveroistočna strana Rumije čeka da se otkrije njeno podzemno kraško bogastvo i da speleolozi konačno obidu preko desetak spilja i pećina, na jugozapadnoj strani već je moguće uživati u izazovnom kanjoningu tri rječice Željeznice, Bunara i Međurječa. Mještani zarumijskih sela vjeruju da se galerije nekih od pećina pružaju do jezera i svoje stanovište pravdaju brojnim podvodnim izvorima pitke vode, tzv. vruljama u Skadarskom jezeru. Inače, u danima niskog vodostaja jezera sa priobalskih uzvišenja, tzv. glavica može se vidjeti tamnija i plavljena linija kojom ulivena Morača struji do izvora rijeke Bojane.

Riječica Bunar, koja izvire u zaleđu planine Lisinj i nadomak sela Velji Mikulići, iz obližnjeg cirkoma-dolinskog lednika, sastajući se kod Starog Bara sa rječicom Majelikom i nakon uliva Vruće rijeke kod Veljeg mosta uslovljava nastanak rijeke Rikavac. Ova rijeka ima jedan od najačih bujučnih tokova u Evropi. Ova zvanično najbučnija rijeka starih Jugoslavija, svoje prijeteće ime

Foto: Rumija

prirodnog i antropogenog dobra vjerovatno je u periodu drevnog Rima imao i značajniju ulogu ako se uzme u obzir da je rimski istoričar Tit Livije prostor današnjeg Skadarskog jezera nazivao "moćvarom".

Za sveobuhvatnije poimanje navedenih okolnosti, manje je bitna priča o najvećoj balkanskoj kriptodepresiji spram zaboravljene okolnosti da je sadašnja površina Skadarskog jezera zapravo nastala, tek, sredinom XIX vijeka. U tom periodu je Drinjača, rukavac Drine, promjenila svoj tok u pravcu rijeke Bojane. Ova promjena u riječnom sistemu uslovila je nanošenje pjeska i šljunka u koritu Bojane i time znatno umanjila propusnost vode iz Skadarskog jezera, čiji nivo je od tada narastao 3 metra. Topografska karta austrijanca F. Vajs-a iz 1827. godine potvrđiće zašto su priče o potopljenim kućama i crkvištima za koje zapinju ribarske mreže moguće tačne. Postojanje ov-

je dobila zbog zimskih bujica koje niz njeno korito lome kamenje i zvuče poput rike. Razlog nastanka ovakve snage leži u velikoj nadmorskoj visini izvorišta riječice Bunar, okolnosti da ona objedinjuje cijeli sliv centralnog, skoro neporoznog grebena Rumije i da zbog orografskog sklopa ovog područja, odnosno nagnutosti terena iznad 30%, u veoma kratkom periodu njen hidropotencijal biva enormno ubrzavan u 17 kilometara njenog toka.

Moć zemlje je ucrtala, a ljudska ruka dogradila duboki prevoj Bijelu skalu. Ovaj antički put, koji se pruža po sredini glavnog grebena Rumije i nalazi na 903 metara nadmorske visine, predstavlja jedan od najljepših i najprepoznatljivijih lokaliteta na području opštine Bar. Za njegov nastanak vezuje se razvoj Starog Bara i okolnost da je predstavljao vjekovnu komunikacionu vezu sa Šestanim i Krajinom. Ovaj nevjerojatan spoj

jernih isprava o pravu vlasništva na nepokretnostima koje je izdavala Otomanska imperija, tzv. tapija najbolje će potvrditi postojanje običajnog prava, odnosno prava na ispašu seljanima određenih crnicičkih i donjošestanskih sela koji su u velikim čunovima, tzv. ladama prevozili svoju stoku na ispašu u pravcu današnje Zetske ravnice i lokaliteta Plavnica. Možda se ovim tragom može objasniti naziv za jezerska ostrva koja nazivamo goricama i na kojima se danas nalaze srednjovjekovni manastiri.

Nekada je i Rumija bila pod gustom šumom. Pretpostavke o pustošenju zarad izgradnje Venecije mogu se čuti od turističkih vodiča, ali su razlozi zapravo bili mnogobrojniji. Iako nema cvjetnih liva, zaštitni znak flore ovog kamenitog podnevlja je crveni korjen sa Rumije kojem su pripisana čudotvorna dejstva. Tzv. "trava od Rumije" spominje se u spisima koji datiraju iz perioda dukljanskog kneza Vladimira (990-1016. godine). Tu je i cvjetnica Ramonda natalija koja je zakonom zaštićena i koja je zbog svoje ljupkosti u narodu nazvana kolačić. Ova nježna biljka, koja cvjeta od druge polovine aprila do prve polovine maja, tokom sušnih perioda ulazi u stanje mirovanja i povijajući svoje lišće u gužvasta klupka, koja se zbog suvoće drobe i na najmanji dodir, čeka prve kapi kiše da povrati svoje fiziološke funkcije. Nakon svega nekoliko časova od pada kiše ovaj neobični cvijet ponovno otvara svoje prelijepе latice. I cvijet pokazuje čovjeku pouku o prolažnosti muke i strpljenju kao vrlini!

Čuveni italijanski "Amaro montenegro", na čijoj naljepnici je do obnove crnogorske državnosti bio istaknut grb kraljevske dinastije Petrović, ima vezu sa padinama Rumije. Ovaj liker, koji je nazvan u čast crnogorske princeze Jelene Petrović Njegoš i buduće italijanske kraljice, u svojoj strogo čuvanoj, tradicionalnoj recepturi, pored dodatka vanile i pomorandžine kore, ima i rijetkih rumijskih trava. Ogomnno florističko bogastvo ogleda se u činjenici da na planini Vrsuti postoji 500 vrsta, od kojih su 57 endemskog karaktera. Na jezerskoj strani, od Virpazara do Ostrosa raste čak 20 vrsta orhideja, od čega najviše u šestanskom selu Livari i to u sjeni viševjekovne kestenove šume. Inače, kesteni ili koštane, odnosno koštanje, kako ih zove lokalno stanovništvo rastu na padinama iznad obala Skadarског jezera od crnicičkog sela Godinje do Ostrosa i to u predjelima sa kojih se ne vidi vodena površina jezera! Postoje čitave šume ovih starih stabala koja su pri svom korjenu široka preko par metara i, naravno da treba istaći, nezaboravnu putnu dionicu kroz istoimeni fitonim, selo Kostajnicu.

Dok se u Krajini uzgaja kvalitetan duvan, u Crmnici se od davnina uzgaja vinova loza. Iako u zapisima iz VII vijeka nailazimo podatke o pravljenju vina, preko 200.000 čokota, krga, koji su nezabilazno obilježje ovog kraja, pružili su međunarodnom istraživanju genetske baze vinove loze nesporan dokaz da je Crmnica jedan od najstarijih vinogradarskih regiona u svijetu. "Naučno je skoro nevjerojatno da u zemlji poluprečnika od 150 kilometara postoje čak 54 autohtone sorte vinove loze" kažu upućeni. Sa druge strane Rumije, raste još jedna biljna vrsta koja u sebi sadrži genetski zapis o svoj prošlosti. Preko 100. 000 stabala maslina autohtone barske "žutice" potvrđuju drevnost ovog podnevlja. Stara maslina na Mirovici sa svojih 2240 godina, kao naj-

tarije drvo u Evropi i jedno od tri najstarija u svijetu, svjedoči o humanosti. Ispod njene krošnje vjekovima su se ljudi mirili i dešavali tzv. "umiri krví" ili oprosti od krvne osvete, a danas se sklapaju brakovi i održavaju "Susreti pod Starom maslinom" posvećeni književnom stvaralaštvu za najmalađe.

Ovaj živeći kulturno-istorijski spomenik najbolje ukazuje na životnu filozofiju podrumijskog kraja i upućuje na poruku promišljenosti i humanosti koje su protekle generacije ostavljale u amanet budućim pokoljenjima. Naime, onaj ko zasadi barsku "žuticu" ne može dočekati njen puni rod, već to mogu doživjeti tek njegovi unuci!

Starobarska izreka kaže da je maslina poput majke, a loza poput žene – Napuštenoj maslini možeš se uvijek vratiti, ali ne i napuštenoj lozi.

I sam naziv turističke, panoramske rute oko Rumije "Između dvije čarobne obale" potvrđuje kako geografska raznolikost i prirodno bogastvo za sobom povlače i izazovnost življenja na ovom prostoru. Baš tokom ove 115 kilometara duge rute prolazite kroz istorijske topose i osjećate burnost prošlih vremena koji potvrđuju zašto je Rumija prije petrovićevskog Lovćena bila, i ostala, najzanačajnija crnogorska planina.

Sa Stegvaša možete pogledi ka Tarabošu i prisjetiti se na naše najveće vojno stradalište. Kada znate da ste u blizi ranovjekovnog grada Svača, odnosno Šasa, onda morate pomisliti na početke duhovnosti. Na ostacima manastira Prečista Krajinska pomislite na njenog ktitora arhonta Petra i njegov olovni pečat koji predstavlja najstariji materijalni trag naše državne tradicije. U Ostrosu pijete vode sa bunara iz perioda Vladimira i Kosare. Kada pogledate srednjovjekovne manastire Bešku, Moračnik i Starčeve razmišljate o tome da smo prvi u svijetu imali državnu štampariju i kako su se smjenjivale vladarske kuće ovih prostora. U Šestanima, koji su i spjevali pjesmu o Rumiji i čije crkve su najstarije na njenim padinama, nailazite na mjesta u kojima su stolovali barski nadbiskupi koji su upravljali najstarijom duhovnom institucijom ovih prostora. Nakon obilaska ljetnjikovca Balšića u Godinju, od Virpazara preko Sutormana prolazi se nekadašnjom, tzv. Starom linijom, kojom se kretala prva crnogorska željeznica i zbog koje su Limnjani bili selo sa pet željezničkih stanica i tako ušli u Ginisovu knjigu rekorda. U Tuđemilima stajete ispred spomenika istoimenoj bici iz 1042. godine za koju u Nacionalnoj biblioteci Španije u Madridu postoji kratki istorijski prikaz vizantijskog istoričara Jovana Skilice. Sa istog lokaliteta mogu se vidjeti zidine Ratačke opatije u okviru čijeg skriptorijuma je nastao naš najzanačajniji južnoslovenski i srednjovjekovni književno-istorijski spis Ljetopis Popa Dukljanina. Naravno, dolazite i do kamenog sjedla na kome počiva drevni Bar.

Nekadašnji srednjovjekovni metropolis, uz antičke gradove Zadar, Split i Dubrovnik, iako 5 kilometara udaljen od njegove obale, na Jadranu je predstavljao viševjekovno crkveno i političko

sjedište. Sredinom XI vijeka, nakon vizantijskog upravljanja, Bar je postao jedno od središta Dukljanske države, da bi u drugoj polovini XII vijeka ponovno postao dio vizantijske teritorije. Godine 1183. raški vladar Stefan Nemanja ga osvaja i, kao kažu istorijski zapisi, preobraćuje njegovu slavu u pustoš, i u sastavu srpske države ostaje do XIV vijeka kada ga preuzimaju Balšići. Tokom XV vijeka intezivno se smjenjuju upravitelji grada, tako da Mlečani njime vladaju od 1405. do

Foto: Rumija

1412. godine, Balšići ga ponovno preuzimaju od 1412. do 1421. godine, da bi ga zatim zauzeo srpski despot Stefan Lazarević čiju vladavinu će nastaviti Đurad Branković do 1441. godine. Kao rođak Balšića, gradom će na kratko do 1443. godine upravljati bosanski vojvoda Stjepan Vukčić Kosača. Nakon ovoga, do 1571. godine, i pada pod Osmanlije, grad će biti u sastavu Serenissime. 1878. godine grad će nakon veoma razaranjačeg napada ući u sastav Knježevine Crne Gore. Ovakva dinamika istorijskih prilika usloviće veoma složenu društvenu struktuiranost, nagle promjene etničke strukture, različite kulturološke uticaje i kompleksnost u razvoju identiteta ljudi ne samo u gradu pod Rumijom, nego i u njegovom okruženju.

Uticaj ovih dešavanja najbolje potvrđuju migracije sa ovih prostora koje su bile najveće na jadranskoj obali i sa prostora Crne Gore. U pravcu sjeverozapadnog Jadrana, tačnije na prostoru današnje Istre, uz pokroviteljstvo Venecije, organizovano će tokom prve polovine XVII sa područja Mrkojevića početi naseljavanje u Poreču, pa zatim sa prostora Crmnice u gradiću Peroj. I početkom XVIII vijeka sa područja Šestana i okolnih naseobina naseljavaće se stanovništvo u okolini Zadra, Šibenika i Istre.

Ipak, nekada od okrunjenih grana nazivan "slavni grad Bar", tokom neizvjesnih vjekova razvio je svoju najveću osobenost, koju na ovom dijelu Mediterana posjeduje još i Ulcinj. Zajedništvo života u identitetskoj različitosti žiteljima sa obje strane Rumije omogućilo je opstanak u izazovnim vremenima i pružilo nevjeroyatno bogastvo duha. Iako u kreaciji ovog osobenog zajedništva nisu sve lokalne zajednice davale podjednakog podstrelka, svojevrsnu inspiraciju za njegov razvoj nalazili su u nekadašnjoj zajedničkoj prošlosti. Tačnije, idući tragom dobrih primjera i razvijajući nove obrasce zajedništva u kojima su obilježavani događaji koji u sebi obuhvaćaju zajedničku, nesporну prošlost ili nastaju na osnovu novih, dragih događaja.

Pored zajedništva u obnovi starih sakralnih objekata, radog odazivanja na različite vjerske ili lokalne proslave otvorenog tipa, manja prilagođavanja određenih običaja, rijetke ženidbe, ali česta kumstva i pobratimstva između članova različitih zajednica, kao i iskrena podsticanja etičkih kvaliteta u međusobnim komunikacijama, u odnosima između članova različitih zajednica isticane su sličnosti, a ne razlike! Pored isticanog zajedničkog porijekla, često je i ukazivano na nekadašnje, zajedničko obilježavanje određenog događaja. Ovo tim prije, ako se obilježavani događaj odnosio na prestanak određenog dugotrajnog sukoba i podsjećao na uspješno mirenje iz kojeg su kasnije nastajala kumstva ili pobratimstva!

Kult kneza Vladimira u sebi je objedino sva obilježja koja su neophodana za postojanje duhovjekovne tradicije. Stoljećna litija obavlja se na Trojičin dana ili Duhove i tada se na vrh Rumije sa prvim sunčevim zracima iznosi relikvija za koju se vjeruje da je bila u rukama prvog svetitelja sa ovih prostora u trenutku njegovog prevarnog pogubljenja u Prespi 22.maja 1016. godine. Svetim liturgijskim činom blagosiljaju se sve četiri strane nekadašnje Dukljanske kneževine i njemu prisustvuju pripadnici sve tri konfesije sa prostora na kojima je nekada obitavala svetinja iz minulih vjekova. Učesnici litije na vrh Rumije moraju iznijeti po jedan kamen zbog vjerovanja u obnovu crkve koja je navodno tu nekada postojala. Krst Svetog Vladimira, kojeg generacijama čuva porodica Andrović iz Veljih Mikulića, po predanju nekada se nalazio sa jezerske strane Rumije pa je zbog njegovog prenošenja na drugu stranu došlo do presušivanja izvora. Mnogobrojni pokušaji žitelja Šestana i nekih sela iz Krajine da povrate relikviju nisu bili uspješni, jer je čuvanje hrišćanske svetinje omogućavalo i muslimansko stanovništvo Mrkojevića, a među njima posebitno bratstvo Peročevića sa kojima Androvići imaju zajedničko porijeklo. Nakon konačnog mirenja, ustanovljeno je i okupljanje na Maloj Rumiji tokom kojeg su se nadmetali žitelji okrumijskih

selu. Naravno, u obrascu ovog viševjekovnog svjetkovanja uviđamo i sličnosti sa ostalim lokalnim tradicijama. Ovo drijevno obilježavanje do nedavnih, ispolitizovanih događaja bilo je isključivo lokalnog karaktera i održavano je uz određene prekide.

Ovaj kult je tokom svog nastajanja obuhvatio ne samo duhovnu, već je poprimio i druge dimenzije. Po njegovoj genologiji iz djela Popa Dukljanina uviđamo da je hagiografija Sv. Vladimira nastala po starijem predlošku na slovenskom jeziku u crkvi Svetе Marije u Krajini u kojoj se zamašila Kosara i osnovala ženski manastir. Teoretičari književnosti, ovaj spis, o kome znamo samo kroz posredne zabilježbe, smatraju prvim ljubavnim romanom u Slovena. Po ocjeni stručne javnosti, ustanovljenjem kulta svetog vladara, začetnika dinastije, pribavljena je sva potrebna atribucija koja je legitimisala nastanak prve srednjovjekovne države ovih prostora. Po kazivanju Popa Dukljanina, kojeg savremena istoriografija određuje kao nadbiskupa Grgura Barskog, knez Vladimir je za života pokazivao svetačke moći jer je prilikom opsade makedonske vojske cara Samuila molio da na planini Oblik njegove vojnike ne ujedaju zmije. Na istoj lokaciji, do prve polovine XIX. mjesno stanovništvo je na utorak poslije Duhova organizovalo narodnu procesiju ka vrhu brda Vladimir, gdje se, poput vjerovanja i za sami vrh Rumije, nekada nalazila crkva. Sa kulturno-prosvjetnim razvojem Knjaževine Crne Gore kult Svetog Kneza Vladimira u kolektivno sjećanje naroda vraća se kroz osnivanje Društva Svetog Vladimira, koje je osnovano zbog škоловanja i pomaganja djeci ratnih invalida i u ratu poginulih Crnogoraca.

Srednjovjekovni rukopis Apostola iz zbirke Stevana Verotića, opisuje događaj iz XIV vijeka kada su svete moći iz Drača, u kojem su čuvane od 1215. godine i nakon manastira Prečiste Krajinske, prenesene u obnovljeni hram kod Elbasana 1383. godine i kada je Vladimirov lik dobio posvetu Sveti Jovan Vladimir. Posveta crkvi i sličnost sa stradalništvom Sv. Jovana Krstitelja omogućili su da se lokalni kult, pod okriljem i patronatsvom Ohridske episkopije raširi cijelim Balkanom. Svetilište u Elbasanu takođe posjećuju pripadnici sve tri konfesije i zajednički učestvuju u svjetkovini navedenog jubileja.

Slavljenod Beča na sjeveru, preko Tesalije na jugu, do Svetе gore Atonske gdje se u bugarskom manastiru Zograf čuva lobanja Svetog Vladimira i freske u manastiru na Sinaju, podvižništvo prvog svetitelja sa ovih prostora, kojeg Srbi nazivaju Jovan Vladimir, Hrvati i Bugari Ivan Vladimir, a Albanci Djon Vladimiri, prenijelo je i ostalim prostorima duh podnevlja na kojem je ono poniklo. Kult Sv. Vladimira Dukljanskog, milenijumsko postojanje Crne Gore i utemljenje njenih civilizacijskih vrijednosti neraskidivo su vezani za planinski masiv Rumije. Ono čemu teži savremena Crna Gora i vrijednosti građanskog društva koje ona promoviše, na neki način, oduvijek su obitavale na ovom prostoru ili su njene prvobitne forme kulturološki vezane za ovaj prostor.

Od antike, tačnije još od Herodotove "Istorije", kada je problematizovana tematika društvenih nauka, po do neizvjesne današnjice, smatra se da različitost kultura uslovjava suprostavljena

moralna poimanja. Ovakvo stanovište uvijek je uslovjavalo mogućnost postojanja tolerantne zajednice koja u sebi objedinjava više kulturoloških identiteta. Ipak, istorijsko iskustvo rumijskog kraja kao da se poigralo sa ovom paradigmom.

Miroljubivo zajedništvo i poštovanje drugačijeg je vrlina koja se na ovim prostorima kontinuirano razvijala. Viševjekovni izazovi, koji su Rumiji dali simbolični status školja kojeg su sa raznih strana zapljuškivali istorijski talasi i plime velikih imperija, uslovili su da ponašanje lokalnih zajednica, pored očuvanja svojih tradicija, u svom postojanju mora imati i prilagođavanje duhu vremena.

Smjerno i postojano ponašanje, blagost i pouzdanost izgovorene riječi, kao i velika lična hrabrost u izazovnim istorijskim trenucima krasili su ljude ovog kamena između dvije vode.

“Pod Rumijom tri su vjere, one neće da se djele!”

Foto: Rumija

O AUTORU

Nedeljko Đurović rođen je 1975. godine u Baru. Osnovnu školu i Gimnaziju završio je Baru, diplomirao na Pravnom fakultetu u Podgorici, a postdiplomske završio na Fakultetu za državne i evropske studije u Podgorici.

Tokom studija bio je član nekoliko studentskih, nevladinih organizacija koja su se bavila zaštitom i poboljšanjem studentskih prava. Učestvovao je u osnivanju i bio član Uređivačkog kolegijuma prvog nezavisnog, omladinskog časopisa »Juventas« iz Podgorice. Pokretač je ideje o osnivanju Studentskog parlamenta, kao institucionalno-reprezentativnog organa i osnivač prve studentske organizacije – Studentske alternative. Jedan je od osnivača prvih studentskih organizacija na matičnom fakultetu – Retorske sekcije i Studentskog debatnog kluba.

Dugi niz godina saradivao je sa brojnim NVO u Crnoj Gori, gdje je vršio razne vidove edukacije, organizovao prikupljanje sredstava, bavio se izradom projektne dokumentacije i studija izvodljivosti, finansijskim poslovanjem, odnosima sa javnošću, upravljanjem rizicima i vršio procjene i dokazivanje ostvarenog.

U dva mandata je bio gradski odbornik Skupštine opštine Bar, u jednom predsjednik odbora MZ Bar II, a od 2006. godine radi kao nastavnik pravne grupe predmeta u JU Srednjoj ekonomsko-ugostiteljskoj školi u Baru. Od 2016. godine radi i kao savjetnik Potpredsjednika Vlade Crne Gore za pravna pitanja.

**MULTIKULTURALIZAM: MJERA POLITIČKE IMAGINACIJE ILI DOSTIŽNI CILJ
SAVREMENOG DRUŠTVA**

Bokeljska mornarica – tradicija duga preko 12 vijekova

Piše: Milica Nikolić

"Manjine i većine se u velikoj meri sukobljavaju u vezi sa pitanjima kao što su jezička prava, regionalne autonomije, političko predstavništvo, nastavni programi, zahtevi koji se tiču zemlje, imigraciona i naturalizaciona politika, nacionalni simboli, recimo izbor himne ili državnih praznika. Iznaalaženje moralno odbranjivih i politički životvornih odgovora na ova pitanja predstavlja najveći izazov sa kojim se demokratije danas suočavaju"¹

Promišljati o temi multukulturalizma danas predstavlja izazov ne samo za određenje teoretskog i empirijskog stanovištva, već i u pogledu odabira koordinatnog sistema kojim se pojам multikulturalizma treba definisati, jer multikulturalizam predstavlja jedan od najviše eksplorativnih pojmoveva u javnosti, društvenu platformu, teoriju, a u Crnoj Gori i polazište, i to ono Ustavom utemeljeno: polazeći od... opredjeljenja građana Crne Gore da žive u državi u kojoj su osnovne vrijednosti sloboda, mir, tolerancija, poštovanje ljudskih prava i sloboda, **multikulturalnost**, demokratija i vladavina prava."² Ovo Ustavno utemeljenje, te brojni međunarodni koncepti definisani različitim strategijama međunarodnih organizacija³, prilično su uopštili sam pojам i doveli ga do apstrakcije, zbog čega ga često srećemo u javnim obraćanjima, iako upotrijebljenog na

¹ Kimlika, Vil: "Multikulturalizam – multikulturalno građanstvo", CID Podgorica i "Jesenski i Turk" Zagreb, 2004, str. 9
Semprini, Andrea: „Multikulturalizam”, Clio, 2004, str. 5

² Ustav Crne Gore, Službeni list Crne Gore, Br. 1/2007

³ UNESCO ističe postojanje tri različite perspektive u pristupu ovom pojmu, koje su međusobno povezane:

- demografsko-deskriptivna, koja se koristi kako bi se referisalo na postojanje etnički ili kulturološki različitih segmenata populacije u društvu ili državi. Ovaj pristup počiva na percepciji da takve razlike imaju važnost, sagledanu prije svega kroz kulturne razlike kroz koje se često povezuju sa formama strukturne diferencijacije;
- programsko-politička, podrazumijeva specifične tipove programa i političkih inicijativa osmišljenih da odgovaraju i upravljaju etničkim diverzitetom;
- Ideološko-normativna upotreba, izaziva najviše polemika jer predstavlja model političke akcije zasnovan na sociološkom teoretiziranju i etičko-filozofskom razmatranju o mjestu onih sa kulturološki drugačijim identitetima u savremenom društvu;

posve raznolike načine. Multikulturalnost je često u vezi sa kulturnim pluralizmom, a sa aspektima savremenih demokratija u kojima je građanin centar društva, u kome ima ravnopravan status sa svim ostalim građanima bez obzira na različite vrste kolektivnih identiteta koji ih mogu razlikovati (rodni, polni, starosni, seksualni, religijski, nacionalni) pocrtavanje razlika i insistiranje na pravima koja počivaju isključivo na osobenostima, pod geslom multikulturalizma, može u krajnjoj mjeri uvesti u krizu sami koncept građanske države.

No, ako se vratimo osnovnom određenju koje bi značilo da multikulturalizam predstavlja suživot različitih kulturnih identiteta u određenom entitetu, bilo da je riječ o državi ili nekoj drugoj formi ustrojstva tog multikulturalizma, gotovo da ne postoji tradicija koja u kontinuitetu simbolizuje i živi upravo takve principe, kao što to čini Bokeljska mornarica. Osim toga što je riječ o kulturnom dobru Crne Gore, upisanom u Registar kulturnih dobara, te koje stoga ima isti status kao primjera radi: Husein-pašina džamija, Ikona Bogorodice Filermose ili tvrđava Forte Mare, riječ je o tradiciji koja je duga preko 12 vjekova. Ovo kulturno dobro objedinjuje različite aspekte nematerijalnog nasljeđa: tradicionalnu organizaciju sa preciznim ustrojstvom i podjelom činova, stare zanate u pogledu izrade/održavanja i ukrašavanja nošnje i oružja, Kolo Bokeljske mornarice uz propisanu muzičko-scensku izvedbu, vjerovanja, porodične istorije, tradicionalni jezik, kulturni prostor i mnoge

druge. No, ono što je od suštinske važnosti za ovo kulturno dobro jeste njegova kontinuirana, živa i vrlo intenzivna interakcija sa lokalnom zajednicom, koja ga je i očuvala tokom burne istorije.

Smatra se da je nastanak Bokeljske mornarice povezan sa događajem prenošenja mošti Svetog Tripuna u Kotor, 809. godine, u čemu su mornari imali važnu ulogu. Od tog trenutka Sveti Tripun postaje zaštitnik grada Kotora, podiže mu se crkva na čijim je temeljima kasnije sagrađena Katedrala takođe posvećena Svetom Tripunu, a Bokeljska mornarica postaje stožer vojno-pomorskih, a kasnije kulturoloških vrijednosti Boke. Tokom istorije, Bokeljska mornarica je imala odlike karakteristične za svaku mornaricu, prije svega humanitarne, dominantno odbrambene i pomorske, a njeni mornari učestovovali su u značajnim pomorskim bitkama. Bokeljska mornarica je očuvala pomorstvo kao glavnu privrednu granu Kotora i Boke, a upravo mornari su zaslužni za kulturne razmjene i interakciju sa kulturama sa kojima su se susrijetali, a čije su određene osobenosti direktno ili indirektno ugrađivali u kulturu i nasljeđe ovog kraja. U trgovačkoj razmjeni Kotora i zaleđa, ovi uticaji su se širili dalje, na teritoriju Balkanskog poluostrva.

Dva vijeka već Bokeljska mornarica predstavlja memorijalnu i esnafsku organizaciju, što znači da ima prije svega kulturološke, ali i organizacione karakteristike i vrijednosti. Prepoznata je kao udruženje koje svojim svečanostima i propisanim ceremonijama čuva nekadašnje tradicije i simboličke vrijednosti ne samo organizacije, već i kulturnog prostora – trgova u Starom gradu na kojima se svečanosti i odvijaju. Njen je značaj za kulturu Boke, ali i cijele Crne Gore, nemjerljiv. Ona učestvuje u skoro svim značajnjim datumima u Kotoru, Perastu, Tivtu i Herceg Novom, ima razgranat sistem upravljanja, a njeno rukovodstvo uživa poseban simbolički status, posebno kroz funkciju admirala. Pored nje, treba istaći i funkcije: vice-admirala, predsjednika Upravnog odbora, majora, ali i kapetana, adutanta admirala i kolovođe Glavnog odreda. Oni ujedno čine i Admiralat, a pored njega organi Bokeljske mornarice su Skupština i Upravni odbor. Ovakvo ustrojstvo i vrlo posvećen pristup samoj organizaciji upravo i omogućavaju njeno trajanje, jer organi upravljanja promatraju izazove sa kojima se organizacija suočava, daju prijedloge za njihovo otklanjanje, inoviraju Statut i značajna dokumenta, te brinu o promociji i novim članovima. Posebno je značajno istaći da za razliku od mnogih elemenata nematerijalne baštine u Crnoj Gori kojima prijeti nestanak, Bokeljska mornarica ima uređen sistem obnove članstva porsredstvom instituta malog admirala, dječaka uzrasta od 6 do 12 godina, koji se bira svake godine i kome pripadaju određene uloge, poput izgovaranja „loda“ i učešća, uz Admirala Bokeljske mornarice, u javnim godađajima. Na taj način svake godine se novi dječak uvodi u članstvo, te trajno postaje dio organizacije, a taj institut ujedno simboliše i stalnu obnavljanju organizacije, odnosno njeno trajanje.

Mornarica djeluje u skladu sa Statutom organizacije koji datira iz XV vijeka, čiji se original čuva u Katedrali, a na bazi gesla FIDES ET HONOR – Vjera i čast. Statut Mornarice se s vremenom na vrijeme inovira u skladu sa potrebama savremenog života, ali njegovi principi su oduvijek ne-

promjenjivi, a počivaju na činjenici da je Bokeljska mornarica udruženje pomoraca, nastalo prije 12 vijekova (više od dva vijeka prije podjele hrišćanstva), te da je nadnacionalnog, nadreligiskog i nadetničkog karaktera, i da joj može pristupiti svako ko prihvata njen Statut i rukovodstvo. Iz tog razloga, ona predstavlja multikulturalizam per se, jer pripadnost bilo kojoj identitetskoj skupini za članstvo u ovoj organizaciji nema baš nikakav značaj, a sve kulturne i druge osobenosti njenog članstva obitavaju u istinskoj sinergiji.

Tokom istorije prostor Crne Gore, a posebno prostor Boke, pretprio je brojne uticaje, brojne kulture su njime vladale ostavljajući svoj trag, a Bokeljska mornarica opstala je i očuvala se do danas, upravo zbog snažne identitifikacije lokalne zajednice sa ovom organizacijom. Stanovništvo Boke danas, ali i njihovi preci koji su živjeli na ovom prostoru, očuvali su ovu organizaciju, uprkos tome što su se smjenjivali različiti državni sistemi. Karakteristika same organizacije je da je uvijek bila vjerna državi kojoj je pripadala, te da je neraskidivo povezana sa Starim gradom Kotorom, koji ima simbolički značaj u njenom opstanku.

Mornarica danas održava veze sa pomorcima iz Crne Gore koji plove širom svijeta, učestvuje u javnim događanjima (Dan Svetog Tripuna, Dan Bokeljske mornarice, dani opština Kotor, Tivat i Herceg Novi), ima zapaženu izdavačku djelatnost, osnažuje kulturni život Kotora i predstavlja važnu tačku prepoznatljivosti Boke, ali i Crne Gore, te se može smatrati značajnim dijelom kulturnog identiteta.

Koncept identiteta je neizostavni dio teorije multikulturalizma i možda mu je još teže pristupiti nego prethodnom pojmu multikulturalizma. Identiteti predstavljaju promjenjive, dinamičke kategorije, koji su sa jedne strane osnov za razlikovanje pojedinca od zajednice, dok sa druge strane predstavljaju osnov njegovog poistovjećivanja sa zajednicom. Kompleksnost i pogrešna interpretacija identiteta upravo leži u neprihvatanju činjenice da nije riječ o trajnoj kategoriji, već dinamičkoj, koja se mijenja kako sa spoljašnjeg, tako i sa unutrašnjeg aspekta pojedinca.

Jasno, pojam identiteta, kada se uvede u okvire politike i teorija politike, postaje moćno oružje kojim se dostiže, promišlja, pa i mjeri moć. Nažalost, takav koncept se iz politike preliva na kulturu, a kultura je značajna i moćna sfera u kojoj djelovanje politike može proizvesti dalekosežne posljedice. Volf Lepenis u djelu „Kultura i politika“ na primjeru njemačke istorije s kraja XVIII vijeka do savremenog doba pokazuje kako je težnja da se kultura posmatra kao uzvišenja zamjena politike izazvala političke procese koje su trajno označili istoriju civilizacije. On prikazuje nemšku osprednjost kulturom i njen osjećaj kulturne superiornosti i omalažovanja politike, koji je uticao na njene odnose sa drugim državama.⁴

---

⁴ Lepenis, Volf: *Kultura i politika, Geopolitika, Beograd, 2009*

Kada je Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu (UNESCO) 2003. godine osmisnila Konvenciju o zaštiti nematerijalnog nasljeđa čovječanstva, teško da je iko mogao pretpostaviti, osim dijela antropologa, da će se ovaj međunarodno-pravni instrument pretvoriti u poligon za takmičenje država o broju upisa, odnosno o „nadmoći“ kulturnih identiteta. Naprotiv, uloga Konvencije trebalo je da bude da kulturne identitete zamijeni konceptom lokalnih zajednica, zajednica kao grupa građana koji mogu imati posve različite identitete, ali ih objedinjuju kulturne vrijednosti oko kojih su saglasni i koje prepoznaju kao svoje nasljeđe. Dio antropologa je upozoravao da se može desiti „konzerviranje“ živućih tradicija, što predstavlja veliki uticaj na njihov tok, te da će administrativni sistemi uzeti primat nad lokalnim zajednicama. Konvencija je uistinu donijela veliko priznanje namterijalnom nasljeđu, koje se ranije često ignorisalo, smatrano bezvrijednim, „pučkim“ i koje je bilo prepusteno sebi (što je bila, ispostaviće se, dobra stvar jer su tradicije koje su imale smisla u savremenom dobu opstajale, dok su neke koje su prevaziđene vremenom nestajale). Danas se pak skoro sve države trude da po svaku cijenu očuvaju tradicije, čak i onda kada je njihov opstanak u rukama nekolicine praktikanata koji nemaju/ ne mogu ili ne žele nekom drugom tu tradicije prenijeti. Sa druge strane, administracije nastoje da očuvanje i „valorizaciju“ nematerijalnog nasljeđa iskoriste kao osnov promocije, u kome se često više ističe broj upisa, nego li njihova osnovna kulturna vrijednost. Upis na UNESCO liste stoga se često postavlja kao osnovni cilj, iako je to zapravo tek početak zaštite i upravljanja određenim kulturnim vrijednostima, bilo da je riječ o materijalnim ili nematerijalnim.

Prvo dobro koje je Crna Gora kandidovala na UNESCO Reprezentativnu listu nematerijalne baštine čovječanstva upravo je Bokeljska mornarica. Inicijativa za kandidaturu potekla je od same organizacije, kako i nalaže Konvencija, a rađena je u potpunom saglasju stručnjaka i predstavnika Mornarice. U tom procesu prikljuno je preko 300 potpisa saglasnosti za kandidaturu, što svjedoči o čvrstoj vezi Bokeljske mornarice sa sredinom. Kandidatura je formulisana upravo na temeljnim vrijednostima Mornarice, zasnovana na XII-vjekovnoj tradiciji i usmjerena tako da predstavi sve njene važne segmente, kako istorijske, religijske, humanitarne, tako i obrazovne i društvene, tako da nominacija sadrži i informacije o procesijama, javne svetkovine, ali i podatke da je na primjer Josip Broz Tito bio njen počasni admiral, te da je Pomorski muzej Crne Gore zapravo nastao iz legata Bokeljske mornarice.

Nominacija je izazvala javne polemike na nacionalnom i regionalnom nivou, te je osporavana od strane određenih pojedinaca i grupa koji svojim obraćanjima pokušavaju Bokeljsku mornaricu svesti na pitanje nacionalnog identiteta. Takav pristup je štetan ne samo po Mornaricu, već i po Konvenciju, a ukazuje i na nerazumijevanje osnovnih vrijednosti ovog kulturnog dobra.

Ustavom je Crna Gora definisana kao građanska država, a zakoni iz oblasti kulturne baštine propisuju integralnu zaštitu i očuvanje svih kulturnih vrijednosti. Zakonski okvir, ni nominacioni dosije, Bokeljsku mornaricu ne označavaju kao „crnogorsku baštinu“, u smislu njenog nacionalnog određenja. Naprotiv, oni je definišu kao kulturno dobro Crne Gore, upisano u Registar, na osnovu prethodno sprovedene procedure provjere kulturne vrijednosti. Nacionalna određenja baštine za Crnu Goru su stoga, ne samo suštinski, već i zakonski neprihvatljiva, jer kulturne vrijednosti pripadaju svim građanima Crne Gore. Bokeljska mornarica je izvanredan primjer jer je riječ o dobru nastalom prije podjele hrišćanstva, te vjekovima prije nastanka nacionalnih država. Odluka o upisu Bokeljske mornarice na Reprezentativnu listu UNESCO donosi se od strane Komiteta za nematerijalnu baštinu UNESCO krajem godine, ali ma kakva bila, neće suštinski uticati na razvoj Mornarice. Ovo kulturno dobro već ima međunarodnu prepoznatljivost i preživjelo je mnogo izazovnija vremena i veće pritiske, preživeće i utiskivanje nacionalnog diskursa na neprihvatljiv način. Mnogo je važnije slaviti vrijednosti koje promoviše, vratiti se simbolici njenih rituala i vjerovati da je suštinski suživot kulturnih osobenosti zaista moguć, ako ravnopravnost ne samo zahtijevamo, već i omogućavamo.

O AUTORU

Milica Nikolić, rođena 1983, entološkinja i antropološkinja (Filozofski fakultet Beograd, 2007), magistrka istorije kulture i istorijske antropologije (Istorijski institut Podgorica, 2017).

Autorka je stručnih tekstova iz oblasti antropologije, ko-autorka elaborata o procjeni kulturnih vrijednosti, članica regionalnih i međunarodnih ekspertskeh tijela iz oblasti culture.

Zaposlena kao generalna sekretarka Crnogorske nacionalne komisije za UNESCO.

NA MARGINI, ALI I U SREDINI: UTICAJ ROMA NA EKONOMSKI I KULTUROLOŠKI RAZVOJ CRNOGORSKOG DRUŠTVA

Nekad metla i čekić, danas fakultetska diploma

Pišu: Samir Jaha i Vesna Delić

Crna Gora je na trećoj sjednici drugog redovnog zasjedanja u 2007. godini, dana 19. oktobra 2007. godine donijela Ustav Crne Gore polazeći od: „odluke građana Crne Gore da žive u nezavisnoj i suverenoj državi Crnoj Gori donesenoj na referendumu od 21. Maja 2006. godine”; opredeljenja građana Crne Gore da žive u državi u kojoj su osnovne vrijednosti: sloboda, mir, tolerancija, poštovanje ljudskih prava i sloboda, multikulturalnost, demokratija i vladavina prava; odlučenosti da smo kao slobodni i ravnopravni građani, pripadnici naroda i nacionalnih manjina koji žive u Crnoj Gori: Crnogorci, Srbi, Bošnjaci, Albanci, Muslimani, Hrvati i drugi privrženi demokratskoj i građanskoj Crnoj Gori....“¹.

Pored, u Ustavu nabrojanih naroda i nacionalnih manjina, u kategoriju drugi spadaju Romi u Crnoj Gori. U najvažnijem crnogorskom pravno-političkom dokumentu, Romi nisu nabrojani. Međutim, uslijed afirmativnih akcija koje su započete pristupanjem Crne Gore „Dekadi ukljičivanja Roma 2005-2015“ kao i nizom Akcionih planova i Strategija koje su donesene od tog perioda, romska manjina u Crnoj Gori ostavaruje određena prava kao i druge crnogorske nacionalne manjine (Romski Nacionalni Savjet), dok se za punu ravnopravnost na drugim poljima još uvek bori (politička participacija).

Put i život crnogorskih Roma ne razlikuje se mnogo od drugih romskih grupa u regionu. Oni su i u Crnoj Gori definisani kao marginalna manjinska zajednica koja se nalazi u socio-ekonomskom potlačenom položaju gde je neizdiferencirana socio-profesionalna struktura indikator niskog društvenog položaja i „začaranog kruga bijede.“ Od samih početaka naseljavanja crnogorskog tla bili su izvan okvira dominantnog socio-ekonomskog sistema većinskog društva. Međutim, suprotno mišljenju da je riječ o izuzetno zatvorenim zajednicama koji isključivo borave na margini, Romi su vrlo često prelazili te zamišljene društvene ograde. Šta više, upravo prelazeći ih, obezbeđivali su egzistenciju svojim grupama, prilagođavali se, čuvali svoje etničko jezgro i mijenjali se u skladu sa vremenom koje je proticalo i koje i dalje teče.

¹ Vidi na: <http://www.skupstina.me/index.php/me/ustav-crne-gore>

Sve do početka 21. vijeka, Romi u Crnoj Gori su u glavnom na osnovu sopstvenih stečenih znanja o kulturološkim karakteristikama sredine koju su naselili pokušavali da smanje socijalnu, etničku i kulturnu distancu koja je od samog starta postojala između njih i većinskog stanovništva. Na taj način su svojim grupama obezbijedili egzistenciju, kontinuitet, pa čak u nekim slučajevima i novi etnički identitet. Sa druge strane, ujedno su doprinosili ekonomskom i socijalnom razvoju crnogorskog društva čiji su, iako skrajnuti, bili integralni dio.

Dugo godina zbog nedovoljne kohezije među različitim crnogorskim romskim grupama, odnosno manjka međugrupne društvene povezanosti i organizacije, niskog nivoa obrazovanja, tradicije, ali i institucionalne podrške države, Romi u Crnoj Gori su bili prepoznавani isključivo kao određena vrsta djelatnika. Doduše, djelatnika bez kojih se nije moglo tada, a bez većine njih, ne može ni sada. Tek od početka novog milenijuma većim angažovanjem i uključivanjem državnih, međunarodnih i nevladinih organizacija dolazi do jačanja romskih kapaciteta. Zahvaljujući brojnim programima izdvojila se jedna grupa mladih Roma koja trasira put budućim generacijama koje će sigurno ispisati mnogo drugačiju istoriju Roma u Crnoj Gori nego što je to ona bila. Odnosno, istoriju crnogorskog društva koju su počeli da ispisuju Romi u Crnoj Gori još od 18. vijeka.

Za razliku od ostalih balkanskih zemalja, romske grupe su dugo zaobilazile crnogorsko tlo. Kako navodi jedan od prvih istraživača među crnogorskim romskim zajednicama, Momčilo Lutovac, patrijarhalnost Crnogoraca, plemensko uređenje i česte međuplemenske borbe i razmirice, borbe protiv Turaka, kao i vječita nemaština i glad, nisu odgovarali Romima, pa su se oni klonili Crne Gore.² Tek od 18. vijeka, postoje pisani podaci da su Romi prateći Turke u njihovim pohodima, počeli da naseljavaju važnije turske punktove na crnogorskoj teritoriji. Po istom principu kao i u ostalim balkanskim zemljama, Romi su u Crnoj Gori za tursku vlast obavljali određene dijelatnosti. Od svih zanimanja posebno se u tom periodu izdvojio kovački zanat.

Kovački zanat od tog momenta postaje prva sociokulturološka tačka približavanja i razdvajanja crnogorskog stanovništva i Roma. Naime, i u Crnoj Gori, i u zemljama u okruženju, većinski narodi su imali razvijene predrasude, ne samo prema „drugačijim“ Romima, već i prema kovačkom zanatu. Većinsko stanovništvo je kovački zanat smatralo tvorevinom samog đavola pa su i ljudi koji su ga obavljali dovođeni u vezu sa natrpirodnim. Međutim, ljudi koji su se prihvatali odbačenog, ali za to doba, svima neophodnog zanata su Romi. Usljed toga, predstave o kovačima su se nerijetko prožimale sa predstavama o pripadnicima romske zajednice. U Crnoj Gori su, kako možemo naći u literaturi, predrasude prema kovačkom zanatu bile izraženije nego bilo gde drugo.

U literaturi i istorijskim izvorima, od istraživača koji opisuju život i običaje crnogorskih plemena saznajemo i o Romima koji se isključivo pominju u kontekstu predrasuda koji Crnogorci imaju

² Lutovac, M. *Romi u Crnoj Gori. Ivangrad*, 1987.

prema njima i zanatu koji obavljaju. Predrasude su toliko isprepletene da se ne zna da li je animozitet veći zato što se kovačkim zanatom bave Romi ili zbog zanata samog po sebi. U svojoj knjizi Naš narodni život III, Tihomir Đorđević je na više mesta naveo primjere ovakvih stavova u Crnoj Gori: „Crnogorac se stidi biti zanatljom. Za početak 19.veka veli se da u Crnoj Gori koji kuje, toga zovu Ciganin. Štaviše, i samog njima najnužnijeg tufegdžiju (puškara) poprijeko gledaju. Iz tog uzroka, malo se nalazi Crnogoraca zanatljia“. Na drugom mjestu Đorđević navodi da se u Vasojevićima „niko ne bi primio da bude kovač ili kalajdžija, jer bi ga i rođeni brat nazvao Cigani-nom“. Dok u Riječkoj nahiji „kovače obično nazivaju Ciganim, i ako nisu Cigani, zovu ih hrimalji i srgalji, preziru ih i niti se žene od njih, niti im daju djevojke“. Radnja jedne od poznatijih anegdota koja se često pominje u literaturi je smeštena u vojnoj radionici na Rijeci Crnojevića još za vreme Kralja Nikole, 1885. godine. Naime, nakon otvaranja vojne radionice niko od učenika koji su se dobrovoljno prijavili da uče za puškare nije htio da udari po nakovnju jer bi po njima samim tim činom „postali Cigani“. Nisu uspijeli da ih odobrovolje ni kada je po nakovnju udario Vojvoda Ilija Plamenac, pa čak ni sam Kralj Nikola!

Foto: Romi kroz historiju

Od Muhameda Mujića saznajemo da

je u drugoj polovini 19. vijeka, tačnije 1870. godine, kada je riječ o Romima, u podgoričkom kadiluku bilo 44 kuće i 99 lica, u pljevaljskom 11 kuća i 33 lica, u nikšićkom 5 kuća i 13 lica, a u bijelopoljskom 31 kuća i 98 lica.

Međutim, ovi prvobitni Romi u Crnoj Gori uglavnom više nemaju romski etnički identitet. Negdje početkom, odnosno sredinom dvadesetog vijeka, započeto je diferenciranje od romskog etnosa većeg dijela prvobitnog romskog stanovništva i konstituisanje posebnih etničkih grupa koje sebe danas nazivaju drugim imenima. Izuzetno negativan stav tadašnjih Crnogoraca prema Romima, odnosno utisci i negativne rekacije većine sa kojima su Romi dolazili u dodir, kao i pogodna socioekonomска klima rezultirala je stvaranje posebnih etničkih grupa. U tim askriptivnim etničkim samoodređenjima kovački zanat je postao jedan od osnovnih parametara etničkog identiteta. Usljed industrializacije i modernizacije crnogorskog društva potreba za kovačkim zanatom je prestala da postoji. Primarna funkcija kovačkog zanata koja je trebala da obezbijedi egzistenciju romskim grupama je vremenom zamjenjena. Kovački zanat im je na kraju dana obezbjedio novi etnički identitet.

Danas se mogu povesti velike polemike oko toga da li su te prvo bitne grupe imale romske korjene ili ne. Identiteti su promjenljive kategorije. Oni se mogu promjeniti, nanovo konstruisati i ojačati. Identiteti se prije svega u prostornom i vremenskom kontinuumu definisu u odnosu na grupe koje se nalaze u okruženju. Prosto rečeno, bez njih ne bi mogli da postojimo mi. Ti prvo bitni Romi, bez obzira koji trenutno posjeduju etnički identitet su posredstvom zanimanja bili u stalnoj interakciji sa većinskim stanovništvom. Lako je tadašnje crnogorsko stanovništvo od njih zaziralo u isto vreme je od Roma dosta i zavisilo. Romi su većinsko stanovništvo poštovani poslova koji za Crnogorce nisu bili samo ispod časti, već su sa sobom povlačili i određene društvene posljedice.

Lako se stiče utisak da su predrasude prema kovačkom zanatu stvorene prvenstveno zbog Roma, ukoliko se malo bolje prouči narodna kultura naroda na Balkanu može se zaključiti da to nije jedina istina. Prije se može reći da su se predrasude i vjerovanja o Romima i kovačkom zanatu izjednačila i da je time napravljen kolaž predrasuda kojima nije tako lako naći uzrok.

Kovački zanat je u doba čestih ratova i u predindustrijsko doba bio jedan od krucijalnih i neophodnih vještina. Romi kovači su samim tim bili bitan činilac u razvoju crnogorske ekonomije i društva. Lako odbačeni i u to vreme do krajnje mjere diskriminisani, činili su bitan socijalni, ekonomski i kulturološki „šraf“ u crnogorskom sistemu.

Na samom početku 20. vijeka Crnu Goru naseljava nova grupa Roma. Riječ je o Romima Čergarima. Čergari u Crnoj Gori su sve do polovine šezdesetih godina prošlog vijeka živeli polunomadskim načinom života. Tokom perioda polunomadizma, od Đurđevdana pa do Mitrovdana su se kretali po selima u okviru, ali i van granica Crne Gore. Pod čergom je bilo nekoliko porodica iz istog bratstva. Na čelu svakog putujućeg karavana postojao je ceribaša koji je zavodio red u čergi i posredovao između svojih sunarodnika i crnogorskih seljaka. Čim seljaci „izdignu“ stoku u katune, za njima su dolazili i Čergari koji su seljacima nudili kaladžijske usluge. S obzirom da je stočarima glavna proizvodnja bila vezana za mlečne proizvode bilo im je neophodno kalaisanje bakarnih posuda. Čergari su samim tim bili važni činilac u životu crnogorskih seljaka, s obzirom da se, iz već navedenih razloga, sami seljaci nisu bavili ovim zanatom. Bili su u stalnom direktnom kontaktu sa stočarima i jedni su od drugih zavisili. Seljacima su popravljali preko potrebno posuđe i trgovali sa njima konjima, a oni su od seljaka dobijali nadoknadu u naturi u vidu hrane i drugih osnovnih potrepština. Hranu su skupljale žene sa decom koje su ujedno Crnogorkama često i gatale. Tokom tog perioda između Čergara i Crnogoraca, nije bilo većih neprilika sem možda sitnih čarki koje je riješavao već pomenuti ceribaša. Seljaci su u glavnom dopuštali Čergarima da po nekoliko dana borave na nekoj od njihovih livada. Nakon dva do tri dana provedenih na jednom mestu Čergari bi nastavljali dalje ka sledećem katunu.

Od šezdesetih godina dvadesetog vijeka, intervencijom vlasti stalno naseljavaju periferije crnogorskih gradova. Različite familije za stalno su se stacionirale u mjestima u kojima su u

prošlosti provodili samo zime. Napuštanjem polunomadskog načina života donekle je napušten i primarni oblik ekonomskog priređivanja. Seljaci su bakarno posuđe zamjenili plastičnim, te se smanjila potreba za romskim zanatlijama. Stariji Čergari su nastavili da kalaišu u svojim kućama, pa umjesto da oni odlaze u crnogorska sela, Crnogorci su počeli da dolaze kod njih. Potrebe su dosta manje, ali Čergari koji su poznati kao dobri majstori i dalje imaju svoje vjerne mušterije. Kaladžijski zanat je u fazi izumiranja i za sada ga obavlja tek po koji pripadnik čergarske zajednice. Preorjentisali su se na trgovinu i skupljanje sekundarnih sirovina. I dalje sela prepoznavaju kao svoje tržište. Posjećuju seljake kako bi prodavali različite proizvode potrebne za domaćinstvo. Međutim, ovaj način zarade je posljednjih godina dosta otežan. Po njihovim riječima, za razliku od prije dvadeset godina crnogorski seljaci nisu više tako gostoprimaljivi prema njima. Smatraju da su za to zaslužni Romi koji nisu pratili određeni kodeks ponašanja koji su Čergari imali prilikom kontakata sa Crnogorcima. Danas osjećaju frustraciju ne samo zato što su izgubili mogućnost zarade, već i što Crnogorci ne prepoznavaju da su Čergari oni Romi koji su seljacima u prošlosti dosta trebali. I dalje Čergari putuju po crnogorskoj teritoriji kako bi obezbjedili određenu zaradu. Koliko im mogućnosti dozvole skupljaju i preprodaju robu po crnogorskim selima, ali ipak su danas buvlje pijace glavno mjesto ekonomske razmjene između njih i ostalih crnogorskih građana. Više se vezuju za poslove koji pružaju određenu slobodu kretanja i za koje je neophodan direktni kontakt sa većinskim crnogorskim stanovništvom.

Između dva svjetska rata i sve do kraja osamdesetih godina dvadesetog vijeka, prostor Crne Gore naseljavaju grupe sa Kosova i Metohije koje su u tom periodu nosile zajednički naziv - Mađupi. Međutim, tokom posljednjih tridesetak godina od Mađupa, ili „pravih Mađupa“ kako ih je nazao Lutovac, izdefinisale su se dvije etničke grupe: Romi-Muslimani i Egipćani. Migracije su bile prvenstveno ekonomskog karaktera s obzirom da su pripadnici obje ove zajednice Crnu Goru prepoznali kao mjesto gde su mogli lako doći do zaposlenja. Opet zbog predrasuda većinskog stanovništva u vezi određenih zanimanja, crnogorska vlast sredinom dvadesetog vijeka je morala i sama da pospješuje naseljavanje tadašnjih tzv. Mađupa. Postoji priča da je tadašnja crnogorska vlast slala već stacionirane Rome na Kosovo kako bi dovodili svoje rođake i prijatelje da rade u gradskoj čistoći, jer je kako kažu za Crnogorce bilo ispod časti da se bave tim zanimanjem. Mada i bez nekih posebnih ohrabrvanja, oni su pojedinačno ili sa cijelim porodicama prateći članove familije koji su se već bili naselili u Crnoj Gori, napuštali nestabilno područje Kosova. I danas se među njima može čuti da je „Crna Gora majka sirotinjska“. Posao zbog kojeg su naselili Crnu Goru i danas obavlja velika većina Roma-Muslimana i Egipćana. Drugi poslovi koji obavljaju je sakupljanje sekundarne sirovine i trgovina, ali ipak Javno Komunalno Preduzeće je drugi dom za mnoge od njih.

Usljed lošeg nivoa obrazovanja, otežane mogućnosti zaposlenja na drugim mjestima pripadnici ovih grupa i dalje važe za glavne čistače. Opet prateći provjerenu formulu i u XXI vijeku svoju egzistenciju obezbjeđuju na zanimanjima koje većinsko stanovništvo rijetko kada prihvata. U

svakodnevnom ritmu grada redovno dolazi do kontakata i ekonomske razmjene između pripadnika ovih grupa i ostalog crnogorskog stanovništva. Dolazi do kontakta između periferije i centra i to obično sa metlom u rukama.

Početkom XXI vijeka Romi u Crnoj Gori postaju predmet interesovanja mnogih međunarodnih, državnih i nevladinih organizacija. Ljudi sa margine tek od tog perioda postaju „vidljiviji“ za širu javnost. Angažovanjem svih zainteresovanih strana počelo je da se radi na zbližavanju razdvojenih zajednica, na uključivanju svih njihovih pripadnika u javni i politički život, i na njihovoј punoj promociji i zaštiti. Započet je proces jačanja romskih liderskih kapaciteta prevashodno kroz obrazovanje koje se tada, ali i dan danas prepoznaće kao glavni kamen spoticanja i napretka Roma u Crnoj Gori. Dovoljno je iznijeti podatak da u vrijeme kada su stvari krenule da se kreću od centra (moći) ka periferiji nije bilo nijednog romskog studenta, dok trenutno imamo 17 studenata na crnogorskim fakultetima. Svakako da ovaj broj nije nešto čime bi se mogli pohvaliti ni romska zajednica ni cijelokupno crnogorsko društvo, ali je ipak indikator pozitivne promjene i naznaka da se Romi u Crnoj Gori mogu izdići iz socijalnih i ekonomskih klišea.

Foto: Romi muzičari

Da ipak nisu samo metla i čekić „zakovane“ za ruke Roma svjedoci smo u posljednjih nekoliko godina. Sve češće u crnogorskim medijima možemo videti mlade Rome i Romkinje koji pokušavaju da sa jedne strane u svojoj zajednici stišaju „glasove prošlosti,“ a da sa druge većinskom društvu približe romsku kulturu i vrijednosti. Rade na poboljšanju položaja svojih grupa, rade na smanjivanju distanci, ali pre svega već dugo godina rade na sebi. Crna Gora danas ima petoro pripadnika romske i egipćanske zajednice u svojim ministarstvima i lokalnim upravama, ima Rome koji uspešno posluju u svojim nevladim organizacijama i koji grade uspješne karijere, ima mnogo više romskih đaka u osnovnim i srednjim školama nego što je imala prije dvije decenije, ima kamermane, novinare, socijalne radnike. Prije svega ima aktiviste koji prave mnogo čvršći most između svoje i ostalih zajednica, nego što su uspijevali da ga naprave njihovi preci. Saobraćaj preko tog „mosta“ sada teče u oba pravca, iako je još u vek u prvoj brzini.

Komunikacija i interakcija sa pripadnicima većinskog stanovništva je pospešena, međutim trebaće još mnogo vremena i truda svih nas da naučimo da živimo jedni sa drugima, a ne jedni pored drugih. To se ne odnosi samo na Rome već na sve narode i nacionalne manjine navedene u crnogorskom Ustavu. Kada budemo gledali u čovjeka, a ne u ono što on po našem mišljenju predstavlja, možemo pričati o suživotu, ravnopravnosti i o svemu onome što bi trebalo da čini jedno građansko društvo.

Romi u Crnoj Gori često znaju da kažu da smo „svi mi ljudi od krvi i mesa,“ a mi na to još samo možemo da dodamo da Rom u bukvalnom prevodu znači Čovjek! „Čovjek“ koji je već dugo godina dio crnogorskog društva, bilo da se nalazi na margini ili u sredini.

O AUTORKI

Vesna Delić rođena je kao **Vesna Rasulić** **17.12.1980.** godine u Valjevu. Osnovnu školu završila je u Valjevu, dok je Srednju baletsku školu „Lujo Davičo,“ smer narodnih igara, završila u Beogradu. Godine 1999. upisala je Etnologiju i antropologiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu, a diplomirala je u februaru 2005. godine na temu „Ispoljavanje etničkog identiteta u navijačkoj potkulturi Srbije – Cigani i Grobari dva naziva za reč Srbin.“

Godine 2005. seli se u Crnu Goru gde je radila u NVO „Fondacija za stipendiranje Roma.“ U periodu od tri godine bila je koordinator na nekoliko projekata.

U oktobru 2009. godine upisuje doktorske studije na Etnologiji i antropologiji na Filozofском fakultetu u Beogradu, na temu „Etnički identitet Roma u procesu tranzicije u Crnoj Gori.“ Trenutno je u fazi izrade doktorske disertacije.

Godine 2008. napisala je knjigu „Otvorena vrata. Antropološki prilog kulturama Roma i Egipćana u Crnoj Gori“, kao i članke „Ko je ko u Crnoj Gori? Slučaj Roma, Egipćana i Aškalija,“ u Zborniku radova sa naučnog skupa održanog 6-8 decembra 2010 „Promene identiteta, kulture i jezika Roma u uslovima planske socijalno-ekonomske integracije, (ur. akademik Tibor Varadi, dr. Goran Bašić), Srpska akademija nauka i umetnosti, Naučni skupovi, Knjiga CXXXIX, Odeljenje društvenih nauka, knjiga 33, Beograd 2012. i Until Death Reunite Us: Review of Funeral Rituals in Nikšić, Montenegro, ed. Klaus Rot, Ethnologia Balkanica 20, Berlin 2017.

O AUTORU

Samir Jaha je osnivač NVO Mladi Romi. Dizajnirao je i razvio projekat otvaranja kancelarije za pitanja Roma "Romski centar" u saradnji sa Opštinom Herceg Novi, koji aktivno radi od 2006. godine.

Tokom 2006/07. godine angažovan je od strane Instituta za otvoreno društvo iz Budimpešte kao istraživač za praćenje implementacije Dekade Roma Roma u CG. Rukovodio je programom „Korak po korak do državljanstva“ koji je finansiran od strane UNDP-ja, u okviru kojeg je više od 200 pripadnika romske zajednice sa područja Boke Kotorske regulisalo pravni status. Od 2009. do 2011. godine je koordinisao projektom za razvoj lokalnih akcionih planova za integraciju Roma, koji su usvojeni od strane lokalnog parlamenta u opštinama Herceg Novi, Kotor i Tivat. Tokom 2012. godine, radio je kao saradnik na projektu PGF Crna Gora, koji je implementiran od strane Centra za demokratiju i ljudska prava sa ciljem jačanja kapaciteta romskih NVO. Od marta 2013. do marta 2014. godine bio je angažovan na poziciji koordinatora za Crnu Goru u OSCE/ODIHR-u okviru projekta Najbolje prakse za integraciju Roma na Zapadnom Balkanu. Od maja do jula 2014. godine, bio je stažista u Delegaciji Evropske komisije u Crnoj Gori, a od oktobra 2014. do septembra 2015, saradnik na projektu "Podrška integraciji i dobrotvornom povratku I/RL-a i stanovnicima kampa Konik – II faza", u okviru njemačke organizacije Help. Učestvovao je na brojnim obukama, seminarima i radionicama u oblasti diskriminacije, medija, ljudskih prava i sl. Takođe je 2015. godine bio učesnik prestižnog međunarodnog programa za Liderstvo u organizaciji Državnog biroa za obrazovanje i kulturu Sjedinjenih Američkih Država.

Uspješno je završio ciklus škole za političke studije Savjeta Europe u 2018. godini.

Od 2016. godine posvećen potpuno je posvećen vođenju i jačanju NVO Mladi Romi koja sprovodi projekte u oblasti inkluzije Roma, podržanih sredstvima Evropske Unije.

MULTUKULTURALNOST UTKANA U PROSTOR I ARHITEKTURU CRNE GORE

Potencijal na kojem se gradi bolja budućnost

Pišu: Aleksandra Kapetanović i Biljana Gligorić ispred NVO Expeditio

Naše polazište za ovaj tekst je duboko utemeljeno u stavu da je postojanje multikulturalnosti na nekom prostoru apsolutna vrijednost i dobit za taj prostor. Multikulturalnost je neophodan element prosperitetnog društva i potrebno je da isto to društvo, u cijelini, radi na njenom očuvanju ukoliko već postoji ili na njenom podsticanju ukoliko nije dovoljna. Nažalost, često u procesu miješanja kultura postoje otpori, nastaje ksenofobija, postoji težnja za dominacijom jedne kulture nad drugom što u najgorim oblicima dovodi do sukoba i ratova, čega je prostor Balkana prečesto bio svjedok. Civilizacijski skok za naš prostor, predoren je za multikulturalnost jer da to shvati kao ogromnu prednost, što ona i jeste, i da je ona polje za sopstveni rast za svaku kulturu koja u njoj učestvuje.

Jasno je da multikulturalnost često izlazi iz sopstvenog okvira a to je kultura i poprima oblike u poljima sociologije, ekonomije i generalno društvenog razvoja. Ako posmatramo generalno prostor, ne samo usko arhitekturu, multikulturalnost je utkana kako kroz istorijske slojeve, kroz materijalno i nematerijalno nasljeđe, kroz navike i neka druge antropološke karakteristike, socijalne i porodične povezanosti, načine iskazivanja religijskoj i nacionalnoj pripadnosti, i itekako je vidljiva u svim segmentima prostora, kako u njegovoj organizaciji i namjeni, tako i u njegovoj formi.

Prostor je širi pojam od arhitekture i upravo nasljeđe različitih epoha, različitih kulturnih slojeva kroz istoriju i pristupa planiranju i uređenju prostora, takođe se može pratiti analizirajući sam taj prostor šire od same analize određenih objekata.

Multikulturalnost je svjedok proteklog vremena i istorijskih slojeva i predstavlja istoriju jednog prostora, prevaizlazi postojanje jedne ili par generacija i to upravo predstavlja vrijednost određenog prostora. Prostor, u najširem smislu, predstavlja memoriju istorijskih dešavanja i života, kultura i naroda koji su obitavali, još su tu, koji su samo kratko bili prisutni, na ovaj ili onaj način, i koji su ostavljali tragove za sobom. Odnos prema određenoj epohi, prema slojevima koje je neka kultura ostavila, govori puno o samom društvo koje kroz taj odnos pokazuje svoju otvorenost, toleranciju ili kritički osrvt.

Foto: Kotor

Multikulturalnost je često na meti nacionalista i primitivizma i najčešće upravo prvo ona strada. Atak na nju može biti znak početka mnogo ozbiljnijih poremećaja u društvu koji, nažalost, često vode i do ratova koji se ne mogu bilo kojom dobiti opravdati.

Arhitektura je odraz društva u kojem nastaje. Ukoliko je društvo multikulturalno i arhitektura i kulturna baština će biti takve. Ovo se odnosi kako na sadašnje vrijeme tako i za naljeđe iz prošlosti. Prostor pamti i moguće je da neko društvo u sadašnjosti, iz nekog razloga je postalo manje multikulturalno ali da je u svojoj prošlosti to bilo i to se može i moralo bi da se ogleda kroz prostor, urbano i ruralno nasljeđe.

Arhitektura je "okamanjeni" svjedok istorije i predstavlja materijalni dokaz nekih istorijskih slojeva. Posebnu vrijednost imaju arhitektonска и graditeljsка djela koja u sebi sadrže više istorijskih slojeva, koji postaju dio karaktera objekata i doprinose njihovoj ukupnoj vrijednosti.

Nažalost, ne smijemo zaboraviti da imamo i loših primjera u kojima su vrijedni arhitektonski i graditeljski objekti stradali isključivo samo zato što su bili predstavnici određene kulture.

Smatramo da arhitektura i kultura generalno ne smiju biti posmatrani kroz prizmu pripadnosti jednom ili drugom narodu, ili jednoj ili drugoj vjerskoj zajednici, već isključivo i jedino kroz sve slojeve vrijednosti koje određeni objekat posjeduje. Sve drugo je zloupotreba i manipulacija u prizemne svrhe sa kojima se društvo mora izboriti u samom nastajanju jer, kao što smo spomenuli, često neko simbolično oštećenje ili uništenja nekog objekata koji je reprezent različite kulture, može, ako se u odmah ne sankcionise, da eskalira u daleko dramatičnije oblike nasilja. Najpoželjnija sudbina vrijednih arhitektonskih djela koja su produkt različitih kultura, jeste kada postanu "vlasništvo" kompletнnog društva u kojem su nastali. Kada ih svi doživljavamo kao reprezente prostora u kojem obitavamo i pripadamo, želeći da ih "prisvajamo" isključivo kao segment ljudskog dostignuća, kreativnog kvaliteta i baštine koja ima vrijednost same za sebe a ne samo zato što pripada određenoj kulturi.

Crna Gora na izuzetno malom prostoru ima raznovrsna arhitektonska i graditeljska djela i cjeline koja svjedoče o uticaju različitih kultura u različitim vremenskim periodima. To predstavlja posebnu vrijednost prostora.

Multikulturalnost je nemoguće vezati za određeni segment prostornog razvoja ili arhitektonskog oblika već je ona utkana kroz sve segmente prostornog oblikovanja, od arhitekture javnih i vjerskih objekata, fortifikacija kao i stambene arhitekture.

Na teritoriji Crne Gore graditeljska baština je odraz postojanja različitih istorijskih i kulturnih slojeva, od ilirskih i rimskih, slovenskih, preko venecijanskih, turskih, austrougarskih. Svi ovi slojevi koji su i danas sačuvani i dio prostora predstavljaju jednu od njegovih ključnih vrijednosti.

Posebno su značajni objekti, cjeline ili cijela naselja i gradovi na kojima su sačuvani i vidljivi segmenti tih različitih slojeva. Kao primjer samo mogu se navesti neka od utvrđenja, kao što su: Kotorska tvrđava, na kojoj su sačuvani slojevi još od ilirskog perioda, iako ne toliko vidljivi, a zatim jasno vidljivi srednjevjekovni, mletački, austrougarski; Žabljak Crnojevića sa srednjovjekovnim i turskim slojem ili Onogošt kod kojeg su najstariji ostaci utvrđenja vezani za Istočne Gote. Savremeni pristupi u zaštiti kulturne baštine podrazumijevaju čuvanje svih tih slojeva kao sastavnog dijela i osnovne vrijednosti kulturnog dobra.

Zaštita kulturne baštine određenog prostora zasniva se prije svega na vrijednostima koje joj se pridaju, a koje mogu biti različite u različitim vremenskim periodima. Različite zajednice mogu da pridaju i protivrječne vrijednosti istom kulturnom nasleđu. Prema Faro konvenciji - okvirnoj konvenciji Savjeta Evrope o vrijednosti kulturne baštine za društvo, "svi, pojedinačno i kolektivno, imaju obavezu da poštuju kulturnu baštinu drugih na isti način kao i sponstvenu baštinu, a samim tim i zajedničku baštinu Evrope". Potpisnice ove konvencije, među kojima je i Crna Gora, obavezuju da će "razvijati svijest o kulturnoj baštini kao sredstvu koje olakšava miroljubivu

Foto: Žabljak Crnojevića

koegzistenciju, podstičući međusobno razumijevanje i, kao rezultat toga, rješavanje i sprječavanje sukoba".

Kao zaključak, važno je istaći da je neophodno graditi koncept otvorenog društva zasnovanog na svakoj vrsti raznolikosti koje se temelji na očuvanju svih vrijednosti nastalih u prošlosti, sadašnjosti ali i podsticanje na kreiranje vrijednosti u budućnosti.

Multikulturalnost je ogromna prednost jednog prostora, u ovom slučaju crnogorskog, uči nas da prihvatomo i

živimo sa različitostima, čini nas da budemo kvalitetnije društvo i bolji ljudi, da poštujemo drugačije čak i ako ponekad ne razumijemo u potpunosti, i moramo to shvatiti kao ogromni potencijal na kojem ćemo graditi bolju i prosperitetniju budućnost.

O AUTORKI

Aleksandra Kapetanović je arhitektica konzervatorka, koordinatorka sektora za kulturno nasljeđe i jedna od osnivačica nevladine organizacije EXPEDITIO Centra za održivi prostorni razvoj. Kroz više od dvadeset godina rada u nevladinom sektoru ima iskustva u implementaciji projekata iz oblasti kulturne baštine, održive arhitekture i planiranja prostora, koji teže da kroz multidisciplinarni i participativni pristup doprinesu ukupnom razvoju civilnog društva.

Diplomirala je na Arhitektonskom fakultetu Univerziteta u Beogradu i završila postdiplomske studije iz oblasti kulturne baštine u Slovačkoj i Italiji, kao i ICCROM-ov kurs o konzervaciji moderne arhitekture u Finskoj. Praksu je sticala u Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture Kotor. U okviru sektora za kulturnu baštinu EXPEDITIO organizovala je veći broj arhitektonskih radionica i radnih kampova restauracije, učestvovala u izradi studija zaštite kulturne baštine, preliminarnih tehničkih procjena, menadžment planova, konzervatorskih projekata. Posebno se bavi temama: kulturnog pejzaža, ruralnog nasljeđa i primjene tradicionalnih tehnika i materijala, sa posebnim fokusom na participativni proces i učešće javnosti u procesu zaštite kulturne baštine.

O AUTORKI

Biljana Gligorić je završila arhitektonski fakultet u Beogradu. Jedna je od osnivačica NVO EXPEDITIO Centra za održivi prostorni razvoj iz Kotora, u kojoj radi na mestu programske direktorce za oblasti energetske efikasnosti, prostornog planiranja i razvoja od osnivanja organizacije 1997. godine.

Aktivno je učestvovala u kreiranju, pisanju i implementaciji više od 50 projekata koje je NVO EXPEDITIO realizovala od svog osnivanja. Ovi projekti su obuhvatili različite teme u oblastima prostornog planiranja, arhitekture, kulturnog nasleđa i razvoja civilnog društva.

U periodu od 2002. do 2013. bila je članica Nacionalnog savjeta za održivi razvoj Crne Gore gde jedno vreme vršila i ulogu potpredsednice. Od 2009. godine je potpredsednica Odbora za energetsku efikasnost i zaštitu životne sredine, u okviru Privredne komore Crne Gore. Već nekoliko godina uključena je u procese koji se pokreću u Crnoj Gori u cilju podsticanja energetske efikasnosti i unapređenja prostornog razvoja. Ima zvanje Sertifikovanog energetskog auditora i jedna je od autorki Priručnika za izradu energetskih pregleda. 2016 godine je bila članica stručnog tima koji je relizovao Nacionalni strategiju održivog razvoja Crne Gore do 2030 godine. Kroz rad u EXPEDITIO, trudi se da promoviše vrijednosti koje se zasnivaju na otvorenom društvu, aktivizmu, odgovornom upravljanju i podsticanju, i odbrani, svakog oblika jednakosti, posebno u oblasti arhitekture.

Od 2009. godine vrši i funkciju Izvršne direktorke Expeditio Architect, firme koja je nastala kao rezultat dugogodišnjeg rada i iskustva arhitekata okupljenih oko udruženja Expeditio.

ETNIČKA DISTANCA U CRNOJ GORI

Netoleracija i dalje prisutna

Piše: Milena Bešić

Pluralističko demokratsko društvo treba da poštuje etnički, kulturni, jezički i vjerski identitet svakog pripadnika nacionalne manjine, kao i da stvara odgovarajuće uslove koji mu omogućavaju da izrazi, očuva i razvije taj identitet. Poštovanje prava manjinske populacije, kao i pitanje njihove pravične i ujednačene zastupljenosti predstavlja kompleksan proces čiji uspjeh zavisi od usaglašenog djelovanja, kako institucija sistema, tako i ukupne društvene zajednice, ali i uslov za stabilnost i prosperitet države, te smanjenje i eliminisanje etničkih tenzija i konfliktata. Ovaj proces biva kompleksniji u sredinama koje nazivamo višenacionalnim, poput crnogorske, u kojoj svaki peti građanin/ka pripada manjinskim skupinama.

U tom smislu još je otvorenih pitanja koje predstavljaju i predmet CEDEM-ovih istraživanja, kojim se nastoji mjeriti trend o različitim društvenim i političkim fenomenima u Crnoj Gori, sa posebnim osvrtom na one koji se odnose na manjinsku populaciju, kao što je etnička distanca.

CEDEM je prepoznao veliki značaj i potrebu analiziranja etničke distance koja je u multinacionalnom društvu od izuzetne važnosti za mjerjenje socijalne kohezije i mogućnosti previranja i potencijalnih sukoba na nacionalnoj osnovi.

Prvo istraživanje bazirano na etničkoj distanci CEDEM je realizovao 2007. godine, koje je pokazalo da su **diskriminacija, netolerancija i predrasude duboko ukorijenjene u crnogorskom društvu**, da bi zatim objavljivao i periodične izvještaje 2013. godine a zatim 2018. i 2019. godine, u cilju praćenja trendova u kojoj su se mjeri građani etnički distancirali od drugih u određenom vremenskom periodu.

Za potrebe detaljnijeg presjeka istraživanja formirani su skorovi od **0** (nema distance) do **1** (maksimalna distanca), čime je omogućeno lako i precizno mjerjenje distance s etničkog aspekta. Istraživanja pokazuju da je **najveći stepen ukupnog etničkog distanciranja prema pripadnicima Romske populacije** (čak 0,61) što predstavlja podatak koji je i dalje zabrinjavajući. Istraživanje pokazuju da su Romi posebno ugrožena etnička grupacija koja opstaje na marginama društvenog života i nalazi se u inferiornom položaju. Podaci ukazuju na to da su Romi nepoželjni za preostale etničke skupine koje žive na teritoriji Crne Gore što predstavlja alarmantan podatak koji iziskuje pažnju i adekvatno djelovanje. Takođe, primjetno je distanciranje u odnosu na Hrvate (0,41) i Albane (0,40) gdje je potrebno uložiti dodatne napore u cilju jačanja etničke tolerancije.

Grafikon 3: Ocjena savjeta manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica - (%) veliki i značajan doprinos

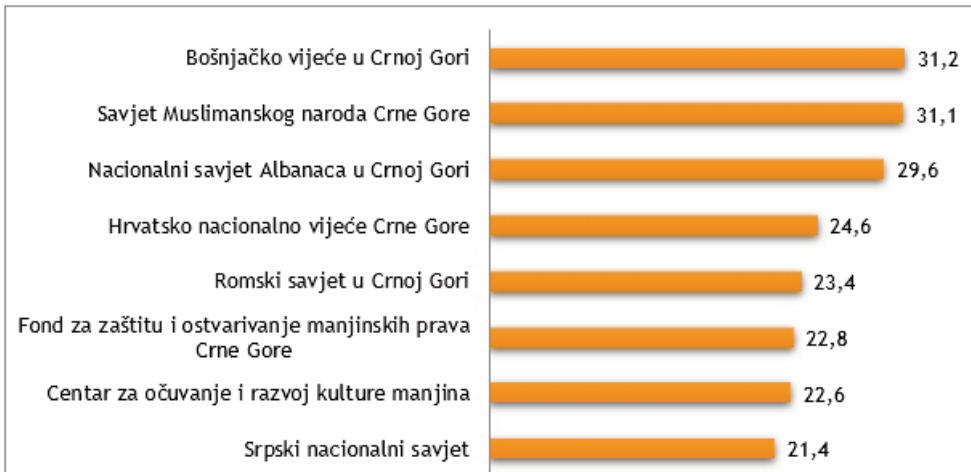

Foto: Grafikon

Takođe, uzmemо li poređenje etničkog distanciranja sa stanovišta pripadnosti određenim etničkim grupacijama doći ћemo do podatka da predstavnici srpske etničke grupacije iskazuju znatno viši nivo nacionalnog distanciranja u poređenju sa preostalim etničkim skupinama koje tradicionalno žive na teritoriji Crne Gore. (Tako etnička distanca prema Albancima iznosi 0,74; prema Romima 0,71; Hrvatima 0,63; Bošnjacima 0,48; Muslimanima 0,45 dok najmanje iznosi prema Crnogorcima 0,05).

Poštovanje prava manjinske populacije, kao i pitanje njihove pravične i ujednačene zastupljenosti predstavlja kompleksan proces čiji uspjeh zavisi od usaglašenog djelovanje, kako institucija sistema, tako i ukupne društvene zajednice.

U okviru istraživanja ispitanici su bili u prilici i da ocijene rad Ministarstva za ljudska i manjinska prava kao prvu institucionalnu instancu kada govorimo o pravima manjinskih naroda. Podaci do kojih smo došli ukazuju nam da određeni broj ispitanika (njih 35,3%) nije upućen o načinu funkcionisanja Ministarstva, odnosno nema jasno definisan stav; dok je 24% ispitanika rad Ministarstva ocijenilo sa „Uglavnom dobro“, odnosno 11,9% sa „Uglavnom loše“.

Što se tiče davanja ocjena o funkcionisanju Ministarstva za ljudska i manjinska prava kada je riječ o zaštiti manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica, a kroz prizmu različitih

etničkih grupacija koje žive na teritoriji Crne Gore najbolju ocjenu procentualno (%) dali su Muslimani (69,7) i Bošnjaci (64,9). Većinsko crnogorsko stanovništvo je rad Ministarstva ocijenilo solidno (42,3), što se ne može reći za ocjenu koju su dali Albanci (36,2). Na kraju, najmanje zadovoljni radom Ministarstva za ljudska i manjinska prava u pogledu zaštite manjiskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica, jesu Srbi (22,6) i Romi (18,2).

S aspekta ocjenjivanja savjeta i doprinosa koji ulažu i posvećuju zaštiti manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica najbolje je ocijenjeno Bošnjačko vijeće u Crnoj Gori (31,2%) što je značajan napredak u poređenju sa krajem decembra 2018., kada je ovo vijeće ocijenjeno (24,0%) i Savjet Muslimanskog naroda Crne Gore (31,1%) što predstavlja poboljšanje u odnosu na kraj prošle godine kada je iznosilo (26,9%). Komparativno gledano, poboljšanje je evidentno kada govorimo i o Nacionalnom savjetu Albanaca u Crnoj Gori: sa 23,1% (krajem 2018. godine) na 29,6% (maj 2019. godine) ali i o Romskom savjetu u Crnoj Gori: sa 18,7% (krajem 2018. godine) na 23,4% (maj 2019. godine). Sa druge strane, Srpski nacionalni savjet, Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava Crne Gore i Centar za očuvanje i razvoj kulture manjina, su ocijenjeni gotovo identično u poređenju sa ocjenama prikupljenim krajem 2018. godine.

Ovo posljednje istraživanje u realizaciji CEDEM-a odnosilo se i na ocjene svih savjeta od strane predstavnika svih etničkih grupacija. Podaci do kojih smo došli ukazuju na to da su sve etničke

Grafikon 2: Ukupna distanca - trend

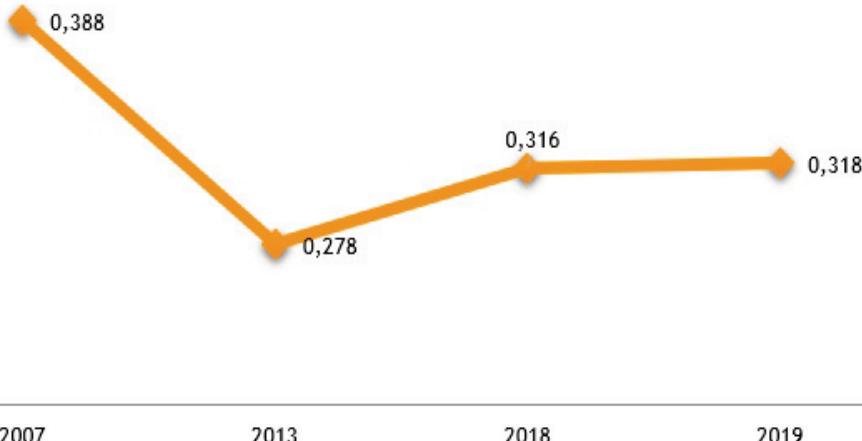
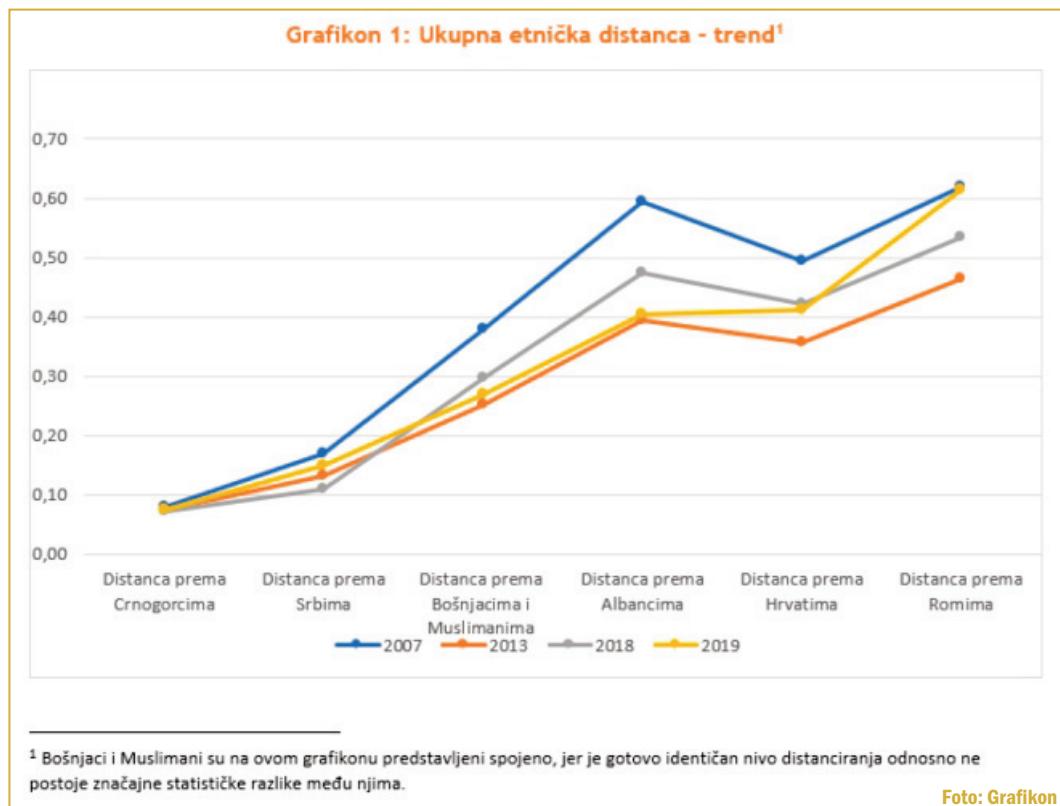

Foto: Grafikon

grupacije najbolje ocijenile „svog“ savjet, što se ne može reći za Srbe koji su, recimo, bolje ocijenili Nacionalni savjet Albanaca u Crnoj Gori (24.9%), Bošnjačko vijeće u Crnoj Gori (26.2%) i Savjet Muslimanskog naroda Crne Gore (28.3%), nego svoj Savjet (21.1%). Bošnjaci su pored „svog“ vijeća (47.3%) visoko rangirali i Savjet Muslimanskog naroda Crne Gore (39.2%), dok su Muslimani pored „svog“ savjeta (kojeg su rangirali slabije u odnosu na Bošnjačko vijeće u Crnoj Gori (odnos 55.3%-55.9% u prilog Bošnjačkom vijeću) visoko ocijenili i Centar za očuvanje i razvoj kulture manjina (40.0%) i Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava Crne Gore (46.6%).

Analizirajući ukupne podatke do kojih je CEDEM došao od kada se bavi ispitivanjem etničke distancije u Crnoj Gori, možemo zaključiti da je najveći stepen distanciranja dostignut 2007. godine što je više politička implikacija svježe održanog Referenduma o nezavisnosti koji je doveo do narušavanja međunacionalnih odnosa i smanjenog praga netrpeljivosti. Nakon toga je uslijedio značajan pad 2013. godine da bi rast etničke distance opet bio evidentiran 2018. godine i po

zadnjem istraživanju iz maja ove godine, distanca je nešto niža nego što je to bio slučaj sa 2018. godinom.

Sumirajući istraživanje iz 2019. godine, preporuke koje se mogu dati u cilju poboljšanja međunacionalnih odnosa, odnose se na poboljšanje funkcionisanja rada Ministarstva za ljudska i manjinska prava Crne Gore, ali i relevantnih savjeta manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica, prije svega Srpskog nacionalnog savjeta i Romskog savjeta, čije su funkcionisanje kao i funkcionisanje Ministarstva, pripadnici ovih etničkih grupacija izuzetno nisko ocijenili. Nadležne službe bi trebalo da pooštire kriterijume i sankcije vezane za širenje netolerancije i mržnje po bilo kojoj osnovi, a akcenat bi trebalo staviti i na primarnu socijalizaciju djece i njihovu kulturalizaciju prilagođenu njihovom okruženju u kojem bi trebalo da vlada razmijevanje i tolerancija. Takođe, neophodno je ukazati i na ulogu medija i stručne javnosti u borbi protiv govora mržnje, koji je, na svakodnevnoj bazi prisutan na portalima i društvenim mrežama.

Na samom kraju, imajući u vidu proces pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji kao i činjenicu da poštovanje osnovnih ljudskih prava i sloboda, kao i zaštita prava nacionalnih manjina predstavlja jedan od najvažnijih faktora stabilnosti, bezbjednosti i demokratskog razvoja svake države, neophodno je zalaganje nadležnih institucija, nevladinih organizacija, medija i svih građana/ki za ostvarivanje stabilnog međunacionalnog suživota i etničkog mira, kao i promovisanje vrijednosti kao što su ljudsko dostojanstvo, jednakost, ljudska prava i prava manjina, kao mogući temelj budućeg evropskog identiteta.

O AUTORKI

Milena Bešić je direktorka Centra za demokratiju i ljudska prava - CEDEM, think-tank nevladine organizacije, posvećene unapređenju poštovanja ljudskih prava, vladavine prava, procesa evroatlanskih integracija i demokratizacije društva uopšte. Bešićeva je diplomirani ekonomista sa 19 godina iskustva u domaćim nevladinim i međunarodnim organizacijama. Radila je u Institutu za medije Crne Gore, Njemačkom društvu za međunarodnu saradnju (GIZ), Institutu Alternativa, Stalnoj konferenciji gradova i opština Srbije, gdje je stekla snažne vještine planiranja, razvoja i vođenja projekata koji se tiču podizanja standarda demokratije i razvoja društva u cijelini. Gospođa Bešić članica je radnih grupa: Sektorskog monitoringa odbora za Operativni program Razvoj ljudskih resursa, Ministarstva rada i socijalnog staranja; Komisije za nadzor sprovodenja Akcionog plana za postizanje rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori, Ministarstva za ljudska i manjinska prava; Savjetodavnog i Partnerskog odbora ReLOaD projekta u Crnoj Gori (UNDP).

SKENDERBEG U ISTORIJSKOM KONTEKSTU: KAKO PISATI ISTORIJU BEZ NACIONALIZMA?

Nadnacionalni vitez kojeg je oblikovala čast

Piše: Vuk Uskoković

Namjera ovog rada jeste da pokaže, na primjeru istorijskog lika Đurđa Kastriota Skenderbega¹ (1405-1468), i to u vrlo grubim crtama, neprimjenjivost naših identitetskih i vrijednosnih odrednica na ljude tzv. Srednjeg i Novog vijeka. Time želim da problematizujem dominantnu tradiciju

naših nacionalnih istoriografskih škola (nezavisnu od njihovih nacionalnih i ideoloških predznaka) koja prošlost vidi kao neprekidnu, progresivnu borbu narodâ za slobodu i samoopredjeljenje kroz izgradnju nacionalne države, naroda koji se tu shvataju kao fiksni istorijski subjekti definisani nepromjenjivim etnonacionalnim identitetom, jezikom, običajima, državnim tradicijama, (crkvom,) itd. Skenderbegov lik pogotovo je podesan, kako se nadam da će pokazati, za jedno kratko ali efektivno sučeljavanje naših kategorija sa stvarnošću poznosrednjovjekovnog Balkana i njegove kulture koja se ne da svesti na bilo koju nacionalnu odrednicu. Smatram da je zaokret u načinu na koji shvatamo i pišemo istoriju od suštinske važnosti ne samo iz jedne uskostručne istoriografske perspektive, nego i u širem smislu društva sadašnjosti i budućnosti koje želimo da gradimo. Vizija jedne građanske, multikulturalne i multikonfesionalne Crne

Foto: Skenderbeg, Barletus, op. cit.

¹ U ovom radu koristim slovenski oblik njegovog imena kakav se koristio u samoj njegovoj kancelariji, s obzirom da se držim konvencije da se imena stranih vladara i crkvenih ličnosti daju u domaćem obliku, što je praksa koja predatira stvaranje modernih jezika i država. Oblici „Скедеръ бегъ“, „Скендеръ бегъ“ и „Скендъръ бегъ“ nalaze se u trima pismima koje je Skenderbeg uputio Dubrovčanima a koja je pisao njegov poslanik dijak Ninac Vukoslavić, „по заповеди господина ми Скендъръ бера“, Franz Miklosich (ur.), *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbie, Bosnae, Ragusii*, Izdao Wilhelm Braumüller, Beč, 1858, pp. 442, 481, odnosno 482. Savremeni oblik njegovog imena u albanskom glasi Gjergj Kastrioti. Najčešće se u izvorima nalazi latinski, Georgius, ili mletački, Zorzi, oblik njegovog imena.

Gore na Balkanu ne može počivati na isključivim devetnaestovjekovnim etnonacionalnim predstavama prošlosti.

Đurđevog oca Ivana Kastriota (†1437) opisao je rumunski istoričar i državnik Nikola Iorga (1871-1940) kao „od čistog albanskog roda, sa srpskim imenom i grčkim prezimenom“². Takav opis, premda uslovno „tačan“, može da stvori lažan utisak o postojanju jasnih granica između „nacionalnih“ kultura unutar jedinstvene kulturnog prostora na Balkanu (i šire) u poznom Srednjem vijeku i u ranom Novom vijeku. Pogledajmo na primjeru Ivana i Đurđa Kastriota koliko je teško iscrtati takve granice i pripisati im neku nacionalnu kazu kao motiv njihovog djelovanja.

Ivana Kastriota nalazimo, sa sinovima „Станишомъ и Рѣпошемъ и Костан'диномъ и Гюргиѣмъ“, u arhivu svetogorskog manastira Hilandara kako prilažu 1426. dva sela kao poklon „Госпожди Богородици Хилан'дарской“³; takva pisma, čija će forma biti stabilna kroz balkanski Srednji i Novi vijek (nalazićemo je i u prilozima crnogorskih seljaka Cetinjskoj mitropoliji kroz XVI-XVIII vijek), bila su prije svega pravni dokument koji je trebalo da garantuje manastirsко vlasništvo nad priloženom imovinom; istovremeno, taj dokument sadrži i glavni motiv, ili makar ono što je valjalo predstaviti za glavnim motiv, takvog prilaganja: pobožna briga za crkvu i za spas duše. Tipska forma otkriva realnost društveno-političke zbilje toga vremena: u formulaičnom „I koga Bog izvoli poslije mene da bude namjesnik ili da ovlada ovom zemljom, bilo od sinova mojih ili od srodnika mojih, ili nekoga drugoga koga Bog izvoli, a drzne se razoriti ovaj moj prilog prečistoj vladičići našoj gospodbi Bogorodici Hilendarskoj, takvoga da razori Gospod u ovaj vijek i vijek budući“ nahodi se mogućnost iznenadne lične ili porodične katastrofe ovog gospodara i glave familije koja to gospodstvo drži kao porodični posao,⁴ odnedavno najjačeg velikaša srednje Albanije, ali pritisnutog rivalima, neprijateljima i svojim naizmjeničnim sizerenima, Mlečićima u primorju i nadirućim Osmanlijama sa istoka i juga.⁵ I te slutnje nisu bile prazne. Tri godine prije ovog dokumenta, prihvatio je Ivan osmansku vlast i kao zalog poslao, kako svjedoči Marin Baraćije (cca †1514), najbliži savremenii izvor o Skenderbegu, koji je prikupljao podatke od njegovih

² Nicolae Iorga, *Brève histoire de l'Albanie et du peuple albanais*, Cultura Neamului Românesc, Bucureşti, 1919, p. 43; „de pure race chkipétare, d'un nom serbe et d'un surnom grec—kastriot signifie bourgeois, habitant une ville fortifiée.“

³ Stojan Novaković (ur.), *Zakonski spomenici srpskih država Srednjeg veka*, Državna štamparija Kraljevine Srbije, Beograd, 1912, pp. 467-8. Potpunije i tačnije je izdato u Jovan Radonić, Đurđ Kastriot Skenderbeg i Arbanija u XV veku: *Istoriska grada, Srpska kraljevska akademija, Spomenik*, XCIV, Beograd, 1942, pp. 2-3.

⁴ Iz druge njegove sačuvane povelje Dubrovčanima iz 1420, gdje im garantuje bezbjednost trgovine na svojoj teritoriji („ako mu bude koja će tetra ili zloča mojom zemljom do Prizrena, da ja, gospodin Ivan i moja djeca plaćam“), Novaković, op. cit., p. 793, dobijamo, kao i za Nemanjiće i Balšiće i Crnojeviće koji su izdavali skoro istovjetne povelje Dubrovčanima, nekakvu sliku o jednoj strani tog porodičnog posla: zaštitit i oporezovanju trgovine.

⁵ John V.A. Fine, *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1994, 514-5.

saradnika, svoje sinove u zalog svog posluha Muratu II (Staniša je možda već i nešto ranije bio dat kao talac).⁶ Ubrzo potom, kao sigurnost na kratki ili dugi rok, kupio je Ivan za sebe i svoja tri sina (ovaj put nedostaje Staniša) pravo da se nastane i izdržavaju u Hilandaru (tzv. adelfat),⁷ što je bila česta praksa onovremene balkanske aristokratije.⁸ U Hilandaru je kao monah 1431. i umro njegov sin Repoš.

Ovi dokumenti, kao rijetki koji su do nas doprli iz skoro pa prve ruke, pružaju nam mogućnost da, makar i pod slabim svjetлом, zavirimo u svijet koji su nastanjivali Ivan i Đurađ Kastriot i u njihovo viđenje sebe i svoje uloge. Koliko iz njih možemo zaključiti, njihov „identitet“—da upotrijebimo tu u nedostatku bolje riječi—bio je zasnovan na njihovoj staleškoj pripadnosti visokoj gospodbi i bio oblikovan kulturnim i vjerskim obrascima svoga vremena. Neki od tih obrazaca, kao što su ratničke vrline hrabrosti i vjernosti te briga oko lične i porodične časti, slave i nasljeđa, bile su specifične za njihov stalež svugdje na Balkanu (i šire);⁹ druge, pak, poput vjerskih normi i predstava, prevazilazile su staleške razlike tih hijerarhijskih društava, ali ni jedne niti druge ne prate jasno iscrtane i obojane granice naših istorijskih atlasa ili naših ideja o „nacionalnim kulturnama“ i „Istoku“ i „Zapadu“.¹⁰ U jednom od rijetkih sačuvanih Skenderbegovih pisama, vidimo ga kako 1460. obećava bezuslovnu pomoć svom sizerenu napuljskom kralju Ferdinandu I u Italiji, istovremeno ga skoro pa prekorijevajući što uopšte sumnja u njegovu čast i spremnost da pomogne, njega koji je „amico de la virtù et non de la fortuna“¹¹. U jednom drugom, iz iste godine, moli Franja Sforzu, milanskog vojvodu, svog prijatelja, da primi i usliši poslanike Stefana Slijepog, sina Đurđa Brankovića, svog šuraka koji u tom trenutku kao izgnanik živi na njegovoj teritoriji „de bonis et possessionibus nostris“¹². Pozivanje Đurđa Kastriota na staro gospodstvo Balšića¹³

⁶ Marinus Barletius, *Historia de vita et gestis Scanderbegi Epirotarum principis, Rim (?)*, 1508-10 (?); „datus proinde cum fratribus Georgius est“, Liber primus. Na osnovu ove knjige, pisane u humanističkom duhu oponašanja klasičnih rimskih istoričara, biće u najčećoj mjeri oblikovan zapadni mit o Skenderbegu kao athleta Christi, koji će podstići značajnu istoriografsku i umjetničku produkciju; v. za kratak pregled Mickaël Wilmart, „La figure de Skanderbeg, du mythe européen au héros national albanais“, *Au Sud de l'Est*, 3, 2007, pp. 28-31. Skraćeni prijevod Barlecijevog žitija sačinjava i najčeći dio Cetinjskog ljetopisa.

⁷ Radonić, op. cit., p. 3.

⁸ Oliver Jens Schmitt, *Skanderbeg: Der neue Alexander auf dem Balkan*, Verlag Friedrich Pustet, Regensburg, 2009, p. 37. Dobijanje mletačkog gradanstva bila je još jedna slična odstupnica u slučaju krajnje nužde.

⁹ Iz te perspektive ćemo bolje razumjeti i „izdaju“ nekih od članova njegove porodice, osuđenih u sopstvenim ambicijama ili ozlojeđenih zbog načina na koji je Skenderbeg tretrao njihove očeve; Skenderbegov bratanac Hamza, Repošev sin, prešao je na osmansku stranu kad je rođenje Skenderbegovog nasljednika osuđetilo njegove izglede; Skenderbegov sestrični Repoš Thopia svetio se za Skenderbegovu konfiskaciju imovine njegovog oca; v. Oliver Jens Schmitt, „Skanderbeg et les sultans: Anatomie d'une rébellion contre l'Empire ottoman“, *Turcica*, 43, 2001, pp. 70-71. O sukobu Kastriota i Dukadića v. Ivan Božić, *Nemirno pomorje XV veka*, Srpska književna zadružna, Beograd, 1979, pp. 332-384.

¹⁰ Jean W. Sedlar, *East Central Europe in the Middle Ages, 1000-1500*, University of Washington Press, Seattle/London, 1994, pp. 401-20, daje solidan prikaz etničke slike Istočne i Južne Evrope u Srednjem vijeku i značaja etniciteta u tom periodu.

¹¹ Radonić, op. cit., p. 122.

¹² Ibid.

¹³ Schmitt, op. cit., pp. 57-8.

pri samim počecima njegove pobune protiv Osmanskog carstva ukazuje na još jedan bitan pravni i ideološki aspekt ove velikaške ideologije porodičnog nasljeđa i časti. Sve u svemu, to malo izvora koje imamo upućuju da je identitet ove gospode bio građen ne saobrazno njihovim podanicima iste „etničke pripadnosti“, od kojih su se zapravo nastojali diferencirali kao od svojih podložnika, nego saobrazno drugim takvim velikašima i sa prihvaćenim onovremenim pojmovima o vlasti i gospodstvu. I čitav vijek poslije ovih dokumenata koje potpisuju Ivan i Đurađ Kastriot, slične, primarno porodične, brige naći ćeemo i u dokumentima koje potpisuju dva praunuka prvog, dvojica braće Crnojevića; prvi, Đurađ, čija je karijera pošla po zlu, napisaće dirljiv testament u Veneciji pun brige za porodicu i porodični zavjet Cetinjskoj Bogodorici;¹⁴ drugi, jedan od uspješnih balkanskih dinasta, Skenderbeg Crnojević, pisaće Đurđevoj ženi u Veneciju u nadi da će jedan od njihovih sinova preuzeti porodičnu vlast u Skadru i „gospodjavati zemljom i prijestolom deda i oca našego i našnjem“.¹⁵

Jedna usko etnonacionalna perspektiva beskorisna nam je ne samo da razumijemo kulturni svijet i samopercepciju Skenderbega i njegovih savremenika nego i da objasnimo njihove postupke. Uveličavanje perspektive na balkanski i evropski plan te njeno sužavanje na lokalni kontekst srednje i sjeverne Albanije daje mnogo bolje rezultate u razumijevanju Skenderbegove istorijske uloge. Pogotovo je rad njemačkog istoričara Olivera Jensa Schmitta u ovom potonjem smislu dao plodne rezultate. Schmitt je jednodimenzionalnom heroju patriotske mašte izradio portret uistom herojskiji i kredibilniji što je jasno u pozadini osvijetlio ljudske i lične protivrečnosti njegovog lika. Uz to, i još važnije, on je time omogućio i mnogo dublje sagledavanje srednjovjekovne albanske istorije. Šta je patriotska kauza „izgubila“ na karikaturnim likovima i romantičarskim bajkama o prošlosti, tu je zapravo ostvaren dobitak u stvarnom razumijevanju nacionalne prošlosti. Schmitt je vaskrsao čitav jedan fascinantni svijet Albanije XV vijeka: njegovu ekonomsku i političku geografiju u kojoj se mimoilaze ili sukobljavaju gradovi, zemljoposjednici i seljaštvo iz ravnica, na jednoj strani, radiji da žive ispod mletačke ili osmanske imperijalne vlasti nego pod lokalnim velikaškim familijama, sa gorskim polunomadima i plemstvom na drugoj, u siromašnim, nepristupačnim, od glavnih trgovačkih puteva udaljenim krajevima oko Kroje i Dibra; njenu krajisku, etnički i lingvistički šarenu, demografsku sliku; međunarodnu dimenziju krstaških pohoda protiv Osmanskog carstva, Skenderbegove veze sa Jovanom Hunyadijem i Đurđem Brankovićem, Skenderbegovo uvlačenje u renesansni ratni teatar kroz vazalstvo napuljskom kralju uz direktnе posljedice na njegove odnose sa Mletačkom republikom, što će sve presudno uticati na tok i ishod njegovog otpora Osmanskom carstvu; mreže Skenderbegovih agenata i pomagača u Skadru, Racu i Dubrovniku; intimna i porodična rivalstva koja su, prije no ikakva nacionalna ili

¹⁴ Diana Gilliland Wright, „The First Venetian Love Letter? The Testament of Zorzi Cernovich“, EJOS, IX (2006), No. 2, 1-20.

¹⁵ Franz Miklosich, Die Serbischen Dynasten Crnojević: Ein Beitrag zur Geschichte von Montenegro, Beč, 1886, p. 22.

vjerska strast, davala motiva sukobljenim stranama; itd.¹⁶ Ovo navodim ne samo radi ilustracije koliko se dobija na istorijskom razumijevanju kada se nacionalna vizura ukloni iz perioda u kojima joj nije mesta, nego i koliko ovakav jedan pristup može da donese novoga istoriji srednjovjekovne Zete i novovjekovne Crne Gore. Tako, paradoksalno, do kvalitetnije nacionalne istorije dolazimo tek kad izađemo iz uskog nacionalnog okvira.

Sam Skenderbeg po svojim „identitetima“ predstavlja pravu noćnu moru svakog nacionaliste. Kako klasifikovati čovjeka tako naizgled oprečnih i međusobno isključivih odrednica? On, i njegov otac, ne samo da nose onakva raznorodna imena kakva nije mogao da ne primijeti lorga nego su i jedan i drugi imali i iskustvo promjene hrišćanske konfesije i promjene vjere pa povratka na staru; Skenderbeg je, štoviše, oko dvije decenije vjerno služio sultana, tek nešto manje nego što mu se potom suprotstavlja, i u svojoj službi zavrijedio ime Aleksandra Velikog; da paradoks bude još veći, kako to primjećuje Schmitt, Đurađ je na neki način saučestvovao, kroz svoje direktnе i indirektnе kontakte sa Rimom, u stvaranju svoje legende na Zapadu, legende hrišćanskog zatočnika sa turskim imenom i poganskim žitijem udešenim po klasičnim predlošcima: „Pije II., veliki humanista na tronu sv. Petra, stvorio je novu sliku Skenderbega kao novog Aleksandra, kralja Epiroćana, koji će oterati Osmanlije, nove Persijance, Skenderbega, kralja katoličke kraljevine u Albaniji, u stilu starinarskog humanizma: kakva transformacija bivšeg osmanskog oficira!“¹⁷ Kod Skenderbega, kao uostalom kod većine velikaša toga doba, etnonacionalne odrednice pripadanja i identifikacije sasvim su, mi bismo rekli, „izmiješane“ i „ispreplitane“. Ali ono što je nama kod Skenderbega neobično, upravo je ono gdje je on najmanje neobičan u svom vremenu: što dolazi iz albanske familije koja nosi slovenska imena, što ga je porodica dala kao taoca da garantuje posluh njegovog oca, što se na osmanskom dvoru preobratio na islam pa se opet kasnije vratio u hrišćanstvo, što je ratovao vjerno prvo za svog osmanskog cara pa onda, protiv njega, za napuljskog kralja i rimskog papu, što je nosio „vizantijskog“ carskog orla na svom štitu—on je po svemu tome tipičan velikaš svoga doba. Jedinstveno i neobično kod njega, u čemu se Đurađ Kastriot istinski razlikovao i odudarao od većine svojih savremenika, koji su bili spremni na kompromis i saradnju sa Osmanskom imperijom, jeste odlučnost da se protiv nje bori po svaku cijenu, čak i po cijenu destrukcije i poraza koju je na kraju platio. Ali i tome je odgovor možda bolje tražiti u povrijeđenoj velikaškoj časti nego u bilo kom drugom motivu.

¹⁶ Schmittov tekst „Skenderbeg et les sultans...“ daje dobar sažetak teza iz knjige *Skanderbeg: der neue Alexander; na ličnom sajtu albanologa Roberta Elsieja može se naći i prevod jednog Schmitttovog teksta na engleski koji kao takav može biti koristan: Oliver Jens Schmitt, „Scanderbeg: an Uprising and Its Leader“, dostupno na:*

https://web.archive.org/web/20160313203243/http://albanianhistory.net/texts21/AH2008_2.html, pristupljeno 5. 10. 2019.

¹⁷ Schmitt, „Skenderbeg et les sultans“ op. cit. p.17

Nastojao sam da pokažem, na primjeru jedne istorijske ličnosti Srednjeg vijeka čiji „identitet“ zauzima prominentno mjesto u raspravama balkanskih istoričara i nacionalista, koliko je teško čitati primarne izvore Srednjeg i Novog vijeka kroz prizmu naših identitetskih kategorija. Time ne želim da sporim značaj nacionalnih i/ili liberalnih ideja u istoriji balkanskih naroda u XIX i XX vijeku. Međutim, insistirati danas na takvom modelu u proučavanju ranije balkanske prošlosti, čini mi se da, ma kako nekad mogao biti emancipatorski i progresivan, ima isključivo suprotan efekt. Tome su dva razloga.

Prvi je čisto stručan i metodološki. Ovaj pristup traži od nas da konstantno ljudima prošlosti namećemo svoj pojmovni okvir umjesto da probamo da rekonstruјemo idejni, institucionalni vrijednosti kontekst unutar koga su oni razumijevali i predstavljali svoje djelovanje. Traži, takođe, od nas, da kao subjekte istorije postavljamo apstraktne entitete poput „nacije“, „države“ i „etniciteta“ umjesto da se fokusiramo na konkretne, individualne i korporativne, subjekte naših izvora. U najkraćem, traži od nas da istoriju tumačimo u ključu naših državotvornih i nacionalističkih preokupacija umjesto u onom ključu u kom su je razumijevali sami subjekti istorije.

Foto: Grb Kastriota, Fojnički grbovnik, XVII vijek

Drugi se tiče angažovanja istoričara u javnim debatama i diskursima. Nije čudo što su se mnogi istoričari iz ove tradicije tako revno i oduševljeno stavljali minulih decenija u službu nacionalizama i dnevne politike. Oni u tome nisu bili tek puka oruđa u rukama vlastohlepnih političara. Naprotiv, njihova vizija Srednjeg i Novog vijeka kao poprišta borbe narodâ za svoje samoopredjeljenje i svoje nacionalne države, uz to što je iskrivila našu percepciju tih istorijskih razdoblja, još je i dodatno opteretila savremene međuetničke i međukonfesionalne odnose jednom lažnom istorijskom genealogijom koja je etničke antagonizme i sukobe legitimisala kao vječne, „prirodne“ i neizbjegne. Promjena te istoriografske paradigme od naročitog je značaja za manjinske narode jer, sa jedne strane, rasterećuje javni diskurs od nacionalističkih debata i rigidnih i često isključivačkih okvira nacionalnih povjesnicu u kojima se manjinskim narodima često dodjeljuje subordinirani i marginalni položaj, a sa druge otvara mogućnost za dodatnu afirmaciju specifično manjinskih gledišta i preokupacija kao legitimnih istoriografskih perspektiva. Štaviše, izlaženjem

isključivačkih okvira nacionalnih povjesnicu u kojima se manjinskim narodima često dodjeljuje subordinirani i marginalni položaj, a sa druge otvara mogućnost za dodatnu afirmaciju specifično manjinskih gledišta i preokupacija kao legitimnih istoriografskih perspektiva. Štaviše, izlaženjem

iz uskih granica nacionalne istoriografija postaje moguće pisati istinsku zajedničku istoriju ovih prostora, istoriju dijeljenih iskustava i vrijednosti, a ne tek uporedne nacionalne istorije.

Problematizovanje takve nacionalne/nacionalističke istoriografije stoga je i profesionalni ali i građanski zadatak. Tamo gdje nacionalistički istoričari žrtvuju istorijske kompleksnosti i specifičnosti svojim neodrživim i tendencioznim generalizacijama, potrebno je vratiti se na izvorni kontekst kroz koji ćemo onda prosuđivati te nategnute analogije i kontinuitete. Za jedan takav pokušaj, ličnost Đurđa Kastriota Skenderbega činila mi se vrlo podesnom. Daleko od pretenzija na iscrpnost ili definitivnost, namjera mi je, naprotiv, bila da u najkraćem ilustrujem kako se bitno drugačiji rezultati u razumijevanju i predstavljanju istorije dobijaju kad samo napravimo napor da postupke istorijskih aktera razumijemo iz njihove perspektive, izbjegavajući da im pripisuјemo rodoljubive i državotvorne motive o kojima u istorijskim izvorima nema traga.

O AUTORU

Vuk Uskoković je rođen 1987. u Peći. Osnovne studije završio na Fakultetu političkih nauka u Podgorici (2008). Master studije iz međunarodnih odnosa završio na Univerzitetu u Cambridgeu (2009). Asistent u nastavi na Humanističkim studijama Univerziteta u Donjoj Gorici (2009-2017).

Savjetnik za politička i pravna pitanja pri Delegaciji EU (2017-2018).

Trenutno na doktorskim studijama iz istorije na Evropskom univerzitet-skom institutu u Firenci (2018-2022).

MANJINE U CRNOJ GORI OPREDJELJUJU SE PO POLITIČKIM, A NE ETNIČKIM KRITERIJUMIMA

Uvijek sa građanskim partijama, bili antiratni heroji ili partijski uhlijebi

Piše: Vladan Žugić

Za razliku od manjinskih naroda u dijelu bivših jugoslovenskih republika koji su se vezali za političke partije po etničkom principu, što je karakteristično i za države bivšeg komunističkog lagera, pripadnici manjinskih zajednica u Crnoj Gori od uvođenja višestranačja dominatno su glasali za građanske stranke.

Prvo su to bili reformisti 1990, odnosno opoziciona Socijaldemokratska partija (SDP) i Liberalni savez Crne Gore (LSCG) 1992. da bi građanima manjinskog korpusa Demokratska partija socijalista(DPS) postala potpuno prihvatljiva i poželjna nakon otklona od politike Slobodana Miloševića 1997. i nešto kasnije zalaganja za nezavisnost Crne Gore.

Zbog činjenice da su stranke vlasti najodgovornije za anomalije i probleme savremenog crnogorskog društva - korupciju, klijentelizam, partitokratiju, iseljavanje, nezapošljenost - danas možemo imati kritički osvrt na lojalnost birača manjinskih naroda DPS- u za koji glasaju u najvećem broju posljednje dvije decenije ili dajući toj partiji indirektnu podršku kroz Socijaldemokrate (SD) i nacionalne partije.

Sa druge strane, vodeće opozicione političke partije nikada nisu uradile ništa da bi obezbijedile podršku manjina. Ni jednom ozbiljnim i dugoročnom politikom nisu pokazale da bi bile bolje za njih od vlasti, iako prosta matematika pokazuje da je za osvajanje vlasti u Crnoj Gori neophodna značajna podrška birača koji pripadaju manjinskom korpusu.

Istovremeno, može se zaključiti da stabilna ili rastuća podrška manjinskim partijama Albanaca i Bošnjaka/Muslimana u posljednjim izbornim ciklusima predstavlja posljedicu neuspješne manjinske politike DPS i Socijaldemokratske partije(SDP).

Vratimo se na početak priče i prve višestranačke izbore u Crnoj Gori, decembra 1990. godine Tada je za Demokratsku koaliciju, koju su činili Stranka demokratske akcije i Demokratski savez

Foto: Crnogorsko rukovodstvo sa Slobodanom Miloševićem

u Crnoj Gori Mehmeta Barhija – prve organizovane stranke Muslimana i Albanaca u Crnoj Gori - glasalo 30. 760 birača (10,08%), za Savez reformskih snaga 41. 346 birača (13, 56%), Narodna stranka(NS) je dobila podršku 39. 107 punoljetnih građana (12,82%), dok je SK Crne Gore zaokružilo 171 316 birača (56, 16%).

Već sljedeće godine u Crnoj Gori je obavljen popis stanovništva prema kojem je u ukupnoj populaciji od 615. 035 živjelo 89. 614 (14,57%) Muslimana, 40. 415 (6,57%) Albanaca, 6.244 (1,02%) Hrvata i 26 159(4,25%) Jugoslovena. Ostatak su činili 61,86 % Crnogoraca i 9, 43 %Srbica.

Ovi podaci ukazuju da je Demokratska koalicija dobila značajano manje nego što se procentualno stanovnika Crne Gore nacionalano izjasnili kao Muslimani i Albanci, koji su glasali i za reformiste i za komuniste.

Demokratski savez koji su predvodili Harun Hadžić, Avdo Fetahović, Mehmet Bardhi, Đerd Đokaj i Savez reformista činili su antiratni, prozapadni dio političkog spekta koji se zalagao za usvajanje Briseleske deklaracije i Karingtonovog plana koji su prepostavljali mirnu dezintergraciju jugoslovenske federacije i samostalnost Crne Gore.

Demokratska koalicija, reformisti, ali i Narodna stranka pozvale su birače na bojkot prevarnog referendumu o državno pravnom statusu Crne Gore 1. marta marta 1992. godine, a koji je inicirao DPS. Njihov glavni prigovor je bio je da je referendum organizovan u neregularnim uslovima, te da on neće biti odraz slobodne volje crnogorskih građana. Rezultati su pokazali da je bojkot bio uspješan u Rožajama, Plavu i Ulcinju, opština sa dominatno albanskim i muslimanskim življem.

Drugi parlamentarni i predsjednički izbori u decembru 1992. održani su u atmosferi straha, izrazito antimuslimanskog, antialbanskog i antihrvatskog raspoloženja koji je podstican od vrha crnogorske vlasti oličene u Momiru Bulatoviću i Milu Đukanoviću koji su podržavali zločinački poduhvat Slobodana Miloševića u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (BiH).

U takvim uslovima SDA nije izašla na izbore u Crnoj Gori, dok Demokratski savez nije prešao census.

Birači manjinskih zajednica okrenuli su se Liberalnom savezu Crne Gore Slavku Peroviću, koji se svakom prilikom isticao hrabrošću da stane u zaštitu manjina, i Socijaldemokratskoj partiji reformista koje su osvojile 12, 4, odnosno 4,53 odsto glasova.

Na predsjedničkim izborima u drugom krugu Momir Bulatović je pobijedio Branka Kostića koji mu je zamjerio jer je prednost stekao zahvaljujući glasovima manjinske populacije, koja se odlučila da od dva izabere manje zlo.

Za potpuno razumjevanje tog vremena treba znati da se DPS pozicionirao u centru, između desnog pola koji je činila NS Novaka Kilibarde i manje nacionalističke prosrpske partije, i lijevih, prozapadnih, antiratnih LS i reformista koje će ubrzo formirati SDP Ilije Vujoševića i Žarka Rakčevića. Zbog takve politike za dio Muslimana/Bošnjaka, Albanaca i Hrvata DPS i Momir Bulatović su bili prihvativi. Kao nasljednica komunističke partije, DPS je uspješno zadržao dio manjina među svojim funkcionerima, od kojih je najznačajniju funkciju – potpredsjednika Skupštine Crne Gore - zauzimao Asim Dizdarević.

Prva polovina 90-tih prošlog vijeka je jedan od najsramnijih perioda u crnogorskoj istoriji kada je riječ o odnosu prema manjinskim narodima. Koliko je trebao biti pribran i hrabar u vremenu jeftinog života pa stati u zaštitu manjina, ne samo nacionalnih, i za predizbornom ili skupštinskom govornicom govoriti o deportaciji Muslimama/Bošnjaka, progonu iz Bukovice, zločinu u Štrpcima, barikadama u Pljevljima, Bijelom Polju....ili, akciji Lim krajem januara i početkom februara 1994. kada je crnogorska policija i Služba državne bezbjednosti uhapsila kompletno rukovodstvo SDA (Harun Hadžić, Rifat Vesović, Rasim Šahman..) i više njenih članova pod optužbom da su "htjeli putem oružane sile da naprave Nezavisnu državu Sandžak".

Svi su negirali optužbe i izjavili da su bili podvrgnuti fizičkoj i psihičkoj torture za šta niko nije odgovarao. Poslije dvoipogodišnjeg robijanja, u decembru 2005. okrivljene je abolirao tadašnji predsjednik Crne Gore, Momir Bulatović.

U tom mračnom periodu najistaknutiji političari građanskih partija iz reda manjinskih naroda bili su Džemal Perović (LSCG), Rifat Rastoder, Ramo Bralić, Džavid Šabović, Jusuf Kalamperović iz SDP-a.

Danas, politički dželati i žtve sa skoro jednakom ravnodušnoću obilježavaju sjećanje na neke od ovih zločina.

Pitanje ratnih zločina nije pitanje politike, već pitanje etike, primijetio je jednom prilikom profesor Šerbo Rastoder osvrćući se na podršku koju političari iz reda Bošnjaka /Muslimana daju DPS.

Sljedeći parlamentarni izbori u Crnoj Gori održani su novembra 1996. nakon prekida rata i stabilizacije prilika u regionu poslije potpisivanja Dejtonskog sporazuma.

Demokratska unija Albanaca Ferhata Dinoše i Bardhijev DS osvojile su po dva mandata, iako su za njih glasale svega 5. 289 birača (1,8%), odnosno 3.847(1,3 %), dok je SDA dobila 10.167 (3, 5%) i 3 mandata u Skupš-

tini Crne Gore. To je omogućio izborni sistem prema kojem je Crna Gora podijeljena u 14 izbornih jedinica tako da su velike i stranke koncentrisane samo u određenim izbornim jedinicama imale prednost u odnosu na ostale. To je uzrokovalo skroman rezultat Narodne sлогe, koalicije sastavljene NS-LSCG od 25,6 % glasova, dok SDP sa 5,6 % osvojenih glasova nije prešla census.

Sve manjinske stranke, SDP i Narodna stranka potpisali su sa DPS-om septembra 1997. Sporazum o minimumu infrastrukture za demokratske izbore koji je u stvari predstavljaо uvertiru za podršku koju će Đukanović tražiti za konačan rasplet sukoba u DPS-u sa Momicom Bulatovićem. I kao što su Bulatoviću glasovi manjinski naroda u Crnoj Gori obezbijedili pobjedu 1992. protiv Kostića, tako su sada ti isti birači zajedno sa pravoslavnim suverenistima na tron doveli Đukanovića.

Producetci sukoba frakcija u DPS završeni su u maju 1998. na vanrednim parlamentarnim izborima kada je pobijedila koalicija "Da živimo bolje" koju su činili DPS, NS, SDP, DUA i dio SDA koji je predvodio Rifat Vesović koji se zalagao za obnovu crnogorske državnosti za razliku od partijskog šefa Haruna Hadžića koji je smatrao da bi se osamostaljenjem Crne Gore štetilo interesu Bošnjaka/Muslimana sa obje stranke Sandžaka. Ta frakcijska borba započeta mnogo ranije dovela je do nestanka SDA sa političke scene.

Čitav antiratni pokret, osim Liberalnog saveza, uključujući političare iz manjinskih zajednica zdušno je u zagrljaj prihvatio Đukanovića i DPS nakon skretanja kursa ka Zapadu i obnovi crnogorske državnosti, a velika većina njih nikada nije ni izašla iz tog zagrljaja.

Uluškani u sinekurama žmure na oba ili jedno oko na crnogorsku svakodnevnicu, iako je iseljavanja najmasovnije, a standard najniži u opština u opština gdje većinu čine manjinski narodi.

Međutim, činjenica je da se od rascjepa DPS mijenja zvanična politika prema manjinama što se manifestuje i formiranjem Ministarstva bez porfela, koje će se kasnije reorganizovati u Ministarstvo za nacionalne i etničke grupe na čijem čelu je bio Ferhat Dinoša iz DUA. Na čelu ovog ministarstva će sve do danas biti albanski političar, dok su pomoćnička mjesta zauzimali pripadnici bošnjačkog/muslimanskog naroda iz SDA i SDP-a do posljednjih izbora 2016. kada predvođeni Rankom Krivokapićem prave raskid 18-to godišnjeg političkog braka.

Takođe, sistem rezervisanih mesta u Skupštini u Crnoj Gori počinje se primjenjivati upravo od 1998. godine. Tada je uveden institut "pozitivne diskriminacije" u slučaju samo albanske nacionalne zajednice, što je izazavalo dosta kontraverzi.

Promjene izbornog zakona su predviđele da se na posebnim biračkim mjestima bira pet (izbori 1998. i 2006.) odnosno 4 (izbori 2002.) poslanika koji predstavljaju građane albanske nacionalnosti.

Međutim, i pored ovakvog (po mnogima opravdanog) zakonskog rješenja, koji je imao za cilj obezbjeđivanje proporcionalnog zastupljenja albanske nacionalne zajednice, rezultati na izborima 1998. i 2001. godine nijesu odslikali adekvatnu zastupljenost albanske populacije u parlamentu. DS i DUA su osvojile svega dva od mogućih pet mandata, jer im je podršku u na tim izborima pružilo svega oko dva odsto birača (čak tri puta manje od učešća ukupne albanske manjine u biračkom tijelu Crne Gore).

Ovo ide u prilog tvrdnji da su se pripadnici manjinske zajednice opredjeljivali po političkim a ne po etničkim kriterijumima, što je uslovilo da ostale (stranke parlamentarne većine) prisvoje ostatak predviđenih mandata.

Osim toga, na značajno vezivanje manjina za DPS uticala je odluka crnogorskog rukovodstva predvođenih Đukanovićem da traži od NATO članica da ne bombarduju Crnu Goru prilikom intervencije 1999. i da širom otvori vrata za izbjeglice albanske nacionalnosti sa Kosova.

Đukanović se polovinom 2000. godine u Cavtatu izvinio hrvatskom narodu zbog sudjelovanja Crnogoraca u agresiji na Dubrovnik 1991. i 1992 godine.

Dvije godine kasnije u Tivtu je osnovana prva stranka hrvatske manjine – Hrvatska građanska inicijativa(HGI) čiji su osnivači bili Božo Nikolić, njen prvi predsjednik, i Marija Vučinović koja će 2006 sjesti u poslaničke klube vladajuće saveza predvođenih DPS-om SDP- om. Iako je teško dokazivo, može se tvrditi da su građani hrvatske nacionalnosti 90-tih godina glasali uglavnom za LS koji je imao zapažene rezultate u Kotoru i Tivtu.

DPS od zaokreta 1998. potencira dobrosusjedske odnose u region što utiče na vezivanje građana manjinskih zajednica direktno i indirektno za tu stranku.

U susret referendumu o državno pravnom statusu 2006. parlamentarna većina je usvojila izmijene Zakona o manjinskim pravima i slobodama kojim je bilo predviđeno da sve manjine budu zastupljene u državnom i lokalnim parlametima, s brojem poslaničkih mandata u odnosu na rezultate popisa iz 2003.

Nakon referendum Ustavni sud Crne Gore je proglašio neustavnim te članove zakona što je opozicija ocijenila kao još jednom prevarom manjina kako bi glasali za nezavisnost na referendumu.

Manjinski narodi mahom su glasli za obnavljanje državnosti Crne Gore na referendum o državo pravnom status Crne Gore 21. maja 2006. godine što i danas sa ponosom ili malo neukusno, zavisi od tačke gledišta, ističu političari i funkcioneri vladajućih partija, bilo građanske, bilo manjinske profilacije.

Na prvim parlamentarnim izborima u nezavisnoj Crnoj Gori, septembra 2006.

HGI je osvojila jedan mandat na listi "Za Evropsku Crnu Goru" koju su činili DPS-SDP, dok su tri partije albanske liste prešle census osvojiviši po jedan mandate. To su bile DUA (3.693 glasa), koalicija DS u CG – Partija Demokratskog prosperiteta (4.373 glasa) i Albanska Alternativa (2.656 glasova).

Te godine osnovana Bošnjaka stranka(BS) koju vodi Rafet Husović na izbore izlazi sa građanskom Liberalnim partijom(LP) Miodraga Živkovića i sa osvojenih 12. 748 glasova pripada joj u savezu jedan poslanički mandate. Dio građana manjinskih zajednica glasao je i opozicioni tek osnovani Pokret za promjene.

Sve ove manjinske stranke podržavale su vladajuću koaliciju što je u slučaju BS I formalizovano na parlamentarnim izborima 2009. Tada su u pobjedničkoj koaliciji nastupili DPS, SDP, BS I HGI, pri čemu je BS dobila 3, a HGI jedan mandat. U albanskim izbornim jedinicama po jedan mandata osvojile 4 albanske stranke od kojih je najviše glasova osvojila vladajuća DUA (4.747), dva puta više nego što su pojedinačno imale Forca, Albanska koalicija i Albanska lista.

Pitanje političkih prava i političkog predstavljanja manjina sada je riješeno Zakonom o izboru odbornika i poslanika, usvojenim 2011. Sva četiri albanska poslanika odbili su da glasaju za taj zakon usvojen dvotrećinskom podrškom u parlamentu, ocjenjujući da se njime oduzimaju stečena prava Albancima garantovani mandati.

Ovim zakonom je predviđeno da ukoliko izborne liste za izbor poslanika određenog manjinskog naroda ili manjinske nacionalne zajednice ne ispune uslov i dobiju najmanje 3% od ukupnog broja važećih glasova u izbornoj jedinici, a pojedinačno dobiju najmanje 0,7% važećih glasova, stiču pravo na učešće u raspodjeli mandata kao jedna zbirna izborna lista s ukupnim dobijenim

brojem vasećih glasova. Na taj način manjine mogu obezbijediti osvajanje do tri mandata. U slučaju najmanje nacionalne manjine, Hrvata, mjera afirmativne akcije išla je i dalje, pa je omogućeno da najuspješnija lista hrvatske manjine stiče pravo na mandate sa najmanje 0,35% vasećih glasova.

Ovo zakonsko rješenje je dorađeno 2014. tako da isti princip važi i za lokalane izbore, što je izazvalo dosta kritike jer postoji opasnost od izbornog inžinjeringu ili od etnizacije Crne Gore.

Sve manjinske liste iskoristile su na parlamentarnim izborima 2012. i 2016. taj zakonski mehanizam. Tako je na izborima 2012. BS osvojila tri mandata(15. 124 glasova), dok su HGI (1.470), Albanska koalicija(3. 824) i Forca(5.244) osvojile po jedan mandat.

Na izborima 2016. godine, BS osvojila je 12. 089 glasova ili dva mandata, dok su po jedan mandate osvojili HGI (1. 802 glasa) i koalicija Albanci odlučno – Forca- DUA - AA (4. 854).

Rezultati tih izbora bili su takvi da se Crna Gora našla u jedinstvenoj situaciji – politička većina je zavisila od privilegovanih mandata.

Iako je vodeća opoziciona snaga - Demokratski front nudila savez manjinskim izbornim listama, čak 2016. i mjesto premijera, te ponude su ipak bile bez realnog utemeljenja, posebno na posljednjim izborima jer su manjine u Crnoj Gori podržale njeno članstvo u NATO. Time su se opet našle na pravoj strani istorije.

Međutim, BS, Albanske stranke i HGI su istovremeno iskoriste svoj ucjenjivački potencijal, posebno nakon izbora 2016. tako da su dobile 5 ministarskih mesta, funkciju potpredsjednika parlamenta i dosta resora po dubini.

Profesor Šerbo Rastoder je 2012. kazao da je pravo pitanje šta bi manjine trebalo da traže od vlasti, tim prije, što je rast podrške manjinskim partijama posljedica veoma neuspješne manjinske politike DPS-a.

Tu, prema profesoru Rastoderu, postoje dva pristupa.

Prvi, u kojem manjinska partija misli samo na sebe i gdje se pogoda oko mesta u administraciji, gdje će ko, šta kome pripada. Druga je opcija, dodaje Rastoder, boriti se za narod, pri čemu, između ostalog, navodi preuzimanje odgovornosti za resore kojih se može pomoći narodu (ministarstvo za prava manjina, centar za dijasporu) povećati budžet Fonda za manjine, tu je zatim pitanje ratnih zločina, ulaganja u opštine sa manjinskim narodom...

Treba dodati da su manjine nezadovoljstvo politikom DPS-a manifestovale i koalicijama sa opozicijom Pozitivnom Crnom Gorom 2014. godine u Ulcinju, dok su albanske partije formirale vlast sa Demokratama Alekse Bečića u Tuzima 2019, pri čemu je te obje stranke građanske provijenice podržao dio birača iz manjinskog korpusa.

Činjenica koja je za pohvalu je i da je jedan pripadnik manjinske zajednice, Dritan Abazović, izabran za predsjednika jedne građanke političke opcije – URA, što se prvi put dešava u Crnoj Gori.

Prema rezultatima popisa stanovništva iz 2011, u Crnoj Gori je živjelo 53.605 (8,65%) Bošnjaka, kao Muslimani izjasnilo se 20.537 (3,32%) građana, Albanaca je bilo 30.439 (4,91%) i 6.029 (0,97%) Hrvata.

To je značajno više nego što su na izborima 2012. i 2016. doatile manjinske izborne liste.

Ovo još jednom potvrđuje da se se pripadnici manjinskih zajednica u Crnoj Gori dominantno opredjeljuju po političkim, a ne po etničkim kriterijumima.

Literatura

- ▶ Vladimir Goati, 2000. Partije Srbije i Crne Gore u političkim borbama od 1990 do 2000, Bar – Conteco
- ▶ Veselin Pavićević, 1997. Izborni sistem i izbori u Crnoj Gori 1990-1996, CID Podgorica
- ▶ Veselin Pavićević, Srđa Darmanović, Olivera Komar, Zlatko Vujović 2007. Izbori i izborni zakonodavstvo u Crnoj Gori 1990-2006, Centar za monitoring, Drugo dopunjeno izdanje, Podgorica
- ▶ monstat.org
- ▶ dik.co.me
- ▶ Monitor.co.me
- ▶ vijesti.me

O AUTORU

Vladan Žugić (7. maj 1974. Bijelo Polje), bavi se novinarstvom od 2000. godine. Karijeru je počeo u crnogorskom izdanju Blica, od 2002. radi u ND "Vijestima".

Saradivao sa brojnim medijima iz regionala, uključujući beogradski NiN, zagrebački Liderpress, agenciju Fonet, te nevladinim organizacijama na projektima evropskih integracija i ljudskih prava.

Od 2012. do 2016. bio urednik političke rubrike u ND Vijesti-ma. Govori engleski jezik. Ponosni otac Fedje Žugića.

Zapošljen je kao novinar i kolumnista u ND "Vijesti".

Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava Crne Gore